

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ  
(1900- 1938)

Yüksek Lisans Tezi

Naziye ÖZDEMİR

ANKARA-2011

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ  
(1900- 1938)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı  
Naziye ÖZDEMİR

Tez Danışmanı  
Yrd. Doç. Dr. A. Latif ARMAĞAN

ANKARA-2011

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE ELEKTRİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ  
(1900- 1938)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı  
Yrd. Doç. Dr. A. Latif ARMAĞAN

**Tez Jürisi Üyeleri**

**Adı ve Soyadı**

**İmzası**

.....(Başkan)

.....

.....(Danışman)

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

Prof.Dr.Temuçin F.ERTAN  
Enstitü Müdürü

## ÖZET

Bu çalışmada, elektrik enerjisinin kullanımından önce aydınlatma ve ısınmada tercih edilen araçlar hakkında bilgi verildikten sonra havagazının kullanımı, daha sonra havagazının yerini alan elektrik enerjisinin bulunuşu, zamanla elektriğin pek çok alanda kullanıma başlaması ile Türkiye’de 1938 yılına kadarki gelişmeler içinde Atatürk dönemi siyasal ve ekonomik açıdan ele alınarak, Türkiye’de elektrikleendirme çalışmaları konu edinilmiştir. 1939 yılı elektrik üretiminin yerel ve kişisel boyutta üretim ve dağıtım çalışmalarının artık belediyeler eline geçtiği yıl olmakla beraber II.Dünya Savaşının başladığı yıl olması sebebiyle bundan sonraki gelişmeler ele alınmamıştır. Osmanlının son döneminde teknolojik ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan sorunları gidermek amacıyla su, elektrik, tramvay, rıhtım, demiryolları gibi büyük sermaye gerektiren alanlarda yerli ve yabancı sermayedarlara imtiyazlar verilmiştir. Çalışmada, Cumhuriyetin kurulması ile uygulanan ekonomi politikaları, sanayileşme ve kalkınma hamleleri, ilk Cumhuriyet hükümetlerince verilen elektrik üretim ve satış imtiyazları ile devletleştirme politikasına istinaden yapılan çalışmalar yer almaktadır. Ayrıca, elektrik sayesinde sanayi kollarında meydana gelen çeşitlilik, sektörlerin değişimi ve gelişmesi, elektriğin evlerde, işyerlerinde kullanılmaya başlanmasıyla meydana gelen gündelik yaşama dair değişiklikler, ulaşımda atlı tramvaylardan elektrikli tramvaylara geçiş ile elektrik eğitimine dair gelişmeler ele alınmaktadır.

Tarihte hiçbir buluş elektrik enerjisinin yarattığı değişim ve gelişim kadar etkili olmamıştır. Elektrik enerjisi hem teknolojik hem sosyal dönüşümü çok hızlandırmıştır. Bu çok yönlü gelişim ile yaşam biçiminin değiştiği açıkça görülmektedir. Elektrikten her geçen gün farklı şekillerde faydalandığı, elektronik aletlerin çeşitliliğinin sürekli arttığı, neredeyse elektriksiz bir ortamın düşünülmemeyeceği günümüzde elektrikli taşıtların yapımı söz konusudur. Bu çalışmayla önemi her geçen gün artan elektrik uygulamalarının Türkiye’deki ilk aşamalarının gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmiştir. Bu sebeple çalışmada, elektrik enerjisinin kullanımıyla ilgili yayımlanan ve henüz yayımlanmayan akademik çalışmalardan, resmi yayınlardan, dönemin gazete ve dergilerinde yer alan haberler ile konuya ilişkin kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

## **ABSTRACT**

In this study, prior to the use of electrical energy lighting and heating gas, after information about the preferred use of tools, then the presence of electrical energy that replaces gas, over time, with the start of use of electricity in many areas of Ataturk in Turkey until 1938 until the period of political and economic developments based perspective, Turkey obtained from case studies of electrification. Electricity production in 1939, and the personal dimension of local production and distribution activities year now in the hands of municipalities, although the Second World War began the next year due to the advances have not been addressed. Of the late Ottoman period, in order to resolve the problems caused by a lack of technological and knowledge of water, electricity, tramways, docks, railways, such as domestic and foreign investors in areas that require large capital are given privileges. In the study, with the establishment of the Republic, the economic policies of industrialization and development, the moves, the first electricity production and sales concessions granted by the governments of the Republic of the nationalization policy is based on work done. In addition, the electricity industry through the branches occurring in diversity, change and development sectors, electricity in homes, workplaces that the introduction of the changes that occur in everyday life, transportation by horse-drawn trams to electric trams on the developments in the education of electricity is discussed.

No invention in history has not been as effective as electrical energy created by the change and development. Electrical power accelerated technological and social transformation. This multi-faceted development, life-style changes is evident. Using electricity in different ways every day, constantly increasing variety of electronic equipment, an environment that is almost inconceivable without electricity today, there is the construction of electric vehicles. The importance of this study, the first stages of growing electrical applications in Turkey aimed at future generations. This study, therefore, not yet published and unpublished academic studies on the use of electrical energy, official publications, newspapers and magazines of the period with the news of books and articles on the subject were used.

## ÖNSÖZ

Elektrik enerjisinin kullanılmaya başlanmasından 1939 yılına kadar olan gelişmelerin ele alındığı bu çalışmada; Türk Tarih Kurumu, Devlet Arşivleri ile elektrik sektörü konusunda görüş bildiren ve yayınları olan Elektrik İşleri Etüt İdaresi, Elektrik Mühendisleri Odası, Türk Genç İş Adamları Derneği ile dönemin basın hayatına yansıyan gazete haberleri ve elektrik üzerine çıkan dergilerin yayınlarına yer verilmiştir. Ayrıca dönemin içinde yer almış ancak daha önceki elektrik enerjisi alanında yapılan çalışmalarda değinilmeyen basında çıkan haberler, atlı tramvaydan elektrikli tramvaya geçiş, elektrik ile gündelik yaşamda ev işlerinde, işyerlerinde ve sanayi alanındaki değişim ile elektrik üzerine eğitim konusu yer almaktadır.

Çalışmada yapıcı görüş ve önerileri ile yol gösteren Sayın Prof.Dr. Neşe ÖZDEN'e ve Sayın Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN'a, tez danışmanım Sayın Yrd. Doç.Dr. A.Latif ARMAĞAN'a, desteklerini hiçbir şekilde esirgemeyen TEİAŞ Genel Müdür Yardımcısı Sayın Hüseyin ONAY'a, Yük Tevzi Dairesi Başkanı Sayın Hüseyin YAYLACIOĞLU'na çok teşekkür ederim.

Naziye ÖZDEMİR

<b>İÇİNDEKİLER</b>	<b>SAYFA NO</b>
<b>ÖZET</b> .....	<b>i</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>ii</b>
<b>ÖNSÖZ</b> .....	<b>iii</b>
<b>KISALTMALAR LİSTESİ</b> .....	<b>v</b>
<b>BİRİMLER LİSTESİ</b> .....	<b>vi</b>
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
<b>I.BÖLÜM</b> .....	<b>7</b>
DÜNYADA VE TÜRKİYEDE ELEKTRİK ÖNCESİ AYDINLATMA ARAÇLARI VE ENERJİ KAYNAKLARI .....	7
1. ELEKTRİK ÖNCESİ AYDINLATMA ARAÇLARI .....	8
1.1. Havagazı .....	10
2. OSMANLI DEVLETİNDE AYDINLATMA ÇALIŞMALARI .....	11
3. ELEKTRİĞİN BULUNUŞU .....	16
<b>II.BÖLÜM</b> .....	<b>23</b>
CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKİYE’DE ELEKTRİK ENERJİSİ .....	23
1. OSMANLI’DA ELEKTRİK UYGULAMALARINA GEÇİŞ .....	25
1.1. Telgrafın Kullanılmaya Başlanması .....	26
1.2. Telefonun Kullanılmaya Başlanması .....	28
2. OSMANLI DEVLETİNDE İMTİYAZ UYGULAMALARI .....	29
2.1. Osmanlı Devleti’nde İmtiyazlı Şirketler .....	37
3. TARSUS’TA İLK ELEKTRİK TESİSİ .....	44
4. BAŞKENT İSTANBUL’UN İLK ELEKTRİK TESİSİ .....	46
4.1. Ganz Anonim Şirketi .....	46
4.2. Silahtarağa Termik Elektrik Santrali .....	47
5. OSMANLI’DA TRAMVAY .....	51
<b>III. BÖLÜM</b> .....	<b>58</b>
CUMHURİYET DÖNEMİ ELEKTRİK UYGULAMALARI .....	58
1. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ELEKTRİK UYGULAMALARI .....	58
2. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ .....	61
3. CUMHURİYETİN KURULMASI .....	63
4. 1929 EKONOMİK BUHRANI .....	70
5. TÜRKİYE’DE MİLLİLEŞTİRME ÇALIŞMALARI .....	81
6. ELEKTRİK EĞİTİMİ .....	97
7. GÜNDELİK YAŞAMDA ELEKTRİK KULLANIMININ GETİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER .....	99
<b>SONUÇ</b> .....	<b>104</b>
<b>KAYNAKÇA</b> .....	<b>109</b>
<b>EKLER</b> .....	<b>120</b>
<b>EK-1 TABLOLAR</b> .....	<b>120</b>
Tablo 1: .....	120
Tablo 2: .....	121
Tablo 3: .....	122
Tablo 4: .....	122
Tablo 5: .....	123
Tablo 6: .....	123
Tablo 7: .....	124
Tablo 8: .....	124
<b>EK-2 DÖKÜMANLAR</b> .....	<b>125</b>

## KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e : Adı geçen eser

BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

ÇEAŞ : Çukurova Elektrik Anonim Şirketi

DSİ: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü

EİEİ : Elektrik İşleri Etüt İdaresi

EMO : Elektrik Mühendisleri Odası

ETMD : Elektrik Tesisat Mühendisleri Derneği

İETT : İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü

MTA : Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü

SATGAZEL : İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüs-1 Sınaiye Türk Anonim Şirketi (Socié'te' Anonyme Turque de Gaz et d'Electricite' a' Istanbul et Enterprises Industrielles)

TAŞ : Türk Anonim Şirketi

TEK : Türkiye Elektrik Kurumu

TÜGİAD : Türkiye Genç İşadamları Derneği



## **BİRİMLER LİSTESİ**

kW : Kilowatt

kWh : Kilowatt saat

MW : Megawatt = 1000 kW

MWh : Megawattsaat = 1000 kWh

GW : Gigawatt = 1000000 kW

GWh : Gigawattsaat = 1000000 kWh

## GİRİŞ

Günümüzde eski enerjiler olan odun, rüzgar, insan ve hayvan gücü yerine yeni enerjiler olan jeotermal, güneş, hidrolik, gelgit, dalga ve akımlar ile biyomas grubu enerjiler tercih edilmektedir<sup>1</sup>. Taşkömürü, linyit, petrol ve doğalgaz, odun, tezek, artıklar, jeotermal, güneş ve rüzgar birincil enerji kaynakları; elektrik, kok, havagazı birincil enerji kaynaklarının çeşitli yöntemlerle kullanılmaları sonucu elde edilen ve bu kaynaklara bağımlı olan ikincil enerji kaynaklarıdır<sup>2</sup>. Enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler ucuz ve kolay bulunabilir kaynaklar sayesinde maliyetlerini azaltarak verimliliklerini artıracaklarından enerji kaynakları kıt olan ülkelere göre daha avantajlı konumdadırlar. Ülkelerin enerji talepleri sanayileşme, şehirleşme ve nüfus artışı ile paralel olduğundan kalkınmada öncülük eden ülkeler için ucuz ve bol enerji sahibi olmanın faydası büyüktür.

18. ve 19.yüzyıllarda buhar gücü, su ve rüzgar gücünün yerini almış, başlıca enerji kaynağı olmuştur. Odunun aşırı kullanılması sonucu azalan ormanların tükenmeye başlaması ile araştırmacılar kömürün damıtılmasından elde edilen zifti üreterek yanabilir gazların aydınlatma özelliğini fark etmişlerdir. 1792’de evini havagazı ile ışıklandırmayı başaran William Murdoch, 1806’da geliştirdiği teknikle Manchester’da büyük bir fabrikanın aydınlatma projesini almış, 1814’te Londra’nın sokakları ve binaları gazla aydınlatılmaya başlanmış, daha sonra Amerika ve Batı Avrupa aydınlatılmıştır. Uzun yıllar aydınlatmada kullanılan havagazı, 1850’de pişirmede, 1880’de ise konutların ısıtılmasında kullanılmaya başlanmıştır<sup>3</sup>.

19.yüzyılın başlarında havagazından cadde, sokak, ev, işyerleri ve şehirlerin aydınlatmasında ve ısınmada faydalanılmıştır. Gaz lambası, havagazı ve daha sonra elektrik ile aydınlatma gün ışığına bağımlılığa son vererek hem konfor sağlamış hem de endüstrileşmenin yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Işık ihtiyacının karşılanması sayesinde çalışma süresi uzatılmış ve gece çalışması koşulları yaratılmıştır<sup>4</sup>.

---

<sup>1</sup> F.Behçet Yücel, **Enerji Ekonomisi**, Akay Ofset Matbaacılık, 1.Basım, Ankara, 1994, s.134.

<sup>2</sup> Tuncay Ercan, “*Enerji ve Enerji Kaynakları*”, **Enerji Dünyası**, Dünya Ekonomik Konseyi Türk Milli Komitesi Bülteni, Sayı 2, Nisan 1995, s.33,34.

<sup>3</sup> Ercan, **a.g.e.**, s.75.

<sup>4</sup> Yücel, **a.g.e.**, s.5.

Elektrik, sanayileşmeyi ve insanın sosyal-ekonomik hayatını etkilemiştir. Elektriğin kullanım kolaylığı ve hızlı bir şekilde yaygınlaşması, o dönemde sanayide tercih edilen buharlı makinelere, buharlı lokomotiflere, buharlı gemilere ve havagazının elde edilmesinde kullanılan kömüre bağıllığı azaltmıştır<sup>5</sup>.

Başlangıçta gerilim düşüklüğü nedeniyle elektrik enerjisi ancak kısa mesafelere taşınabildiğinden, elektrik üretildiği yerde kullanılabilirdi, ekonomik nedenlerle ancak yakındaki müşterilere verilebilirdi ve çok sınırlı bir tüketici grubunun faydalanması sağlanmaktaydı. Elektrik enerjisi üretiminde ve tüketimindeki artış, elektrikli makine ve cihaz parkına yeni ünitelerin ilavesi ile gerçekleştiğinden jeneratör ve motorun keşfi, elektrikten elde edilen gücün yalnız sanayide değil, ev hizmetlerinde de kullanılmasını sağlamıştır. Transformatörün keşfi ile yüksek gerilim elde edilmiş ve elektrik uzak mesafelere taşınabilmiştir<sup>6</sup>. Elektrik akımının yüksek gerilim hatları sayesinde hareket etmesi ve oldukça uzaklara taşınabilmesi ile sanayi tesisleri dengeli şekilde kurulmaya başlanmıştır. Elektriğin uzaklara taşınabilmesi sayesinde atölye tipi sanayi tekrar canlanmıştır<sup>7</sup>.

Elektrik enerjisi, üretim tesislerinden ana trafo merkezlerine ileten çok yüksek gerilimli iletim sistemleri ve trafo merkezinden tüketicilere çekilen orta ve alçak gerilimli dağıtım sistemleri yoluyla iletiğinden, herhangi bir sistemin arıza yapması halinde santralce beslenen elektrik tüketicilerinin, başka santrallerden yararlandırılması mümkün olmakta ve tüketiciler nerede olursa olsun elektriğe kavuşmaktadırlar<sup>8</sup>.

Termik ve hidroelektrik santrallerde üretilen elektrik ile doğadan daha çok yararlanılmıştır. Elektriğin kullanımı ile üretim artmış, sanayi gelişmiş ve değişmiş, elektriğin uzaklara iletilebiliyor olması ile uzak mesafelerde üretim tesisleri

---

<sup>5</sup> Semra Kayabaşı, Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Tüketimi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Beşeri ve İktisadi Coğrafya) Anabilim Dalı, Ankara, 1999, s.14.

<sup>6</sup> Hüseyin Arabul, “Türkiye Elektromekanik Endüstrisi”, **Enerji Dünyası**, Dünya Ekonomik Konseyi Türk Milli Komitesi Bülteni, Sayı 2, Nisan 1995, s.13-14; Transformatörün kullanıldığı ilk alternatif akım sistemi, Amerika’da 1886 yılında Massachusetts bölgesinde Great Barrington şehrinde işletmeye açılmıştır. Burada 500 volt geriliminde 1600 metre mesafeye elektrik enerjisi taşınmıştır. Uygarlığın gelişmesi ile elektrik enerjisi talebi de artmış ve artan talebi karşılamak için daha büyük güçlerin taşınması gerekmiştir.

<sup>7</sup> Kayabaşı, a.g.e., 19.

<sup>8</sup> Yücel, a.g.e., s.295.

kurulabilmiş, elektrikle çalışan makine ve teçhizatların yapımı ile evlerde ısınma, aydınlatma, ev işlerinde kolaylık sağlanmış, işyerlerinde, üretim tesislerinde seri üretim hızlanmış, ulaşımda atlı tramvaylardan elektrikli tramvaylara geçilmiş ve uzak mesafelere daha hızlı gidilebilmiştir. Elektrik üretim tesislerinin bulunduğu yerlerde yerleşim artmış, sanayileşme artmış, liman ve karayolu ulaşımı ile elektrik kullanılarak üretim yapan tesislerin mamulleri başka şehirlere ve başka ülkelere gönderilebilmiştir.

Geniş insan ve toprak kaynağı olan Osmanlı Devletinde enerji kaynaklarının yerli ve yabancı sermayeye tanınan imtiyazlarla işletilmesine girişilmiştir. Kamu hizmeti imtiyazında genellikle demiryolu, gaz, su ve elektrik gibi doğal tekellerin söz konusu olduğu durumlarda, devlet, kamu yararını dikkate alarak bir örgüt kurmak suretiyle ilgili hizmeti imtiyaza vererek yürütmüştür. İmtiyaz yöntemi, *“kamu hizmetinin ilgili idare ile aralarında imzalanmış bulunan bir idari sözleşmeye dayalı olarak masrafi, kar ve zararı kendisine ait olmak üzere bir özel kişiye gördürülmesi ve karşılığında yararlananlardan ücret ya da bedel almak üzere özel kişi tarafından kurulması ve/veya belirli bir süre işletilmesi”*<sup>9</sup> olup, bu imtiyazlar bir kamu hizmetinin kurulması ya da işletilmesi için kullanılmaktadır. Bu kapsamda, örneğin, Zonguldak-Ereğli yöresinde taşkömürü işletmeciliğine 1848 yılında Galata sarraflarının kurduğu bir özel şirketle başlanmıştır. Bu yöre daha sonra İngiliz, Alman ve Fransız şirketlerince işletilmiştir. Türkiye’de ilk linyit işletmeciliğini Almanlar başlatmıştır. Petrol aramalarına 1897 yılında özel kişilere ve yabancı şirketlere tanınan imtiyazla girişilmiştir. Almanların Berlin-İstanbul-Bağdat demiryolu projesi, Amerikalıların Chester projesi, demiryolunun yanı sıra çevresinde petrol arama ve işletmeciliğini de içermekteydi. 1913 yılında imtiyazları düzenlemek üzere, bugün hala yürürlükte olan *“Kamu Yararına İlişkin Ayrıcalıklar Hakkında Kanun (Menafi-i Umumiyye Müteallik İmtiyazat)”* çıkarılmıştır<sup>10</sup>.

Osmanlı Devleti, toprağa bağlı ve tarımsal üretime dayalı bir ekonomiye sahip olduğundan İstanbul ve İzmir illeri birer kasaba görüntüsünde olan diğer

---

<sup>9</sup> Bkz. Gülhanım Sızlı Erol, **Kamu Hizmetlerinin Görülmesinde İmtiyaz Yöntemi ve Türkiye Uygulaması**, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi, Yayın No: DPT 2487, Nisan 1999, s.35,39-43.

<sup>10</sup> TÜSİAD, **21.Yüzyıla Girerken Türkiye’nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, Yayın No.TÜSİAD-T/98-12/239, Aralık 1998, s.243-244.

illerden yaşam kalitesi olarak daha iyi durumdaydı. Birer kamu hizmeti sayılan ve işletilmelerinde imtiyaz yöntemi uygulanan elektrik, havagazı, tramvay, su şebekesi Osmanlı Devleti'ne 20.yüzyılın başlarında girmişti. İmparatorluğun son yıllarında bu hizmetler sadece İstanbul ve İzmir'de vardı. İzmir elektrikle 1905, İstanbul 1910 yılında tanışmıştır. Kurtuluş Savaşının karargâhı Ankara'da bu hizmetlerin hiç birisi yoktu. II. Meşrutiyetten sonra Osmanlı'nın sanayileşmesinin gerekliliğini anlayan ve sanayileşmenin savunuculuğunu yapan gazete ve dergiler yayımlanmaya başladı. İttihat ve Terakki Hükümeti, Aralık 1913'te sanayileşmeyi özendirmek amacıyla "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı"nı yürürlüğe koydu. 1920-1930 yılları arasında kurulan yerli ve yabancı sermayeli Türk anonim şirketlerinin uğraşı alanlarına göre dağılımı özel teşebbüsün, anonim şirketlere yansıdığı ölçüde, yatırım ve uğraşı tercihlerini göstermesi bakımından çok önemlidir. Bankacılık, maden üretimi, gıda sanayinden sonra havagazı ve elektrik üretimi dördüncü sıradadır<sup>11</sup>.

1923-1929 Cumhuriyet döneminde yerli sermayeyi geliştirmek üzere teşvik yasaları ve özendirmeler yapılmış, özel sermaye birikiminin sağlanması konusunda devletin katkısı olmuş, ancak gene de etkili sonuç alınamamıştır. Dönem boyunca sanayide gelişme sağlanamazken ihracata yönelik tarımda önemli üretim artışları olmuştur. Devlet eliyle özel sermaye birikimini hızlandırmanın başlıca araçları, çeşitli alanlarda üretim, ithalat ve işletme ile ilgili çok sayıda tekel ve imtiyazları yerli ve yabancı sermayeye devreden düzenlemeler yapmak, sanayi için önemli özendirme ve destekleme olanakları getiren "Teşvik-i Sanayi Kanunu"nu çıkarmak olmuştur. Yasaya göre hükümet, sanayi kuruluşları için gerekli arsayı belli koşullar altında hibe edecek, vergi ayrıcalıkları sağlayacak, sınaî kuruluşları için gerekli makine ve teçhizatı gümrük vergisinden muaf tutacak, sanayicilerin kullandıkları temel maddeler, ara malları ve mamul ürünler demiryollarında ucuz tarifeye taşınacak, kamu tekelindeki malları bu kuruluşlara ucuza satacak, hükümet ve kamu kuruluşları, bazı koşullarla, yerli sanayi ürünlerini ithal üründen % 10 daha pahalı da olsa tercihli olarak satın alacak gibi daha birçok teşvik önlemine yer vermekteydi. Savaş sonrası ekonomik enkazın varlığı, nüfus mübadele hareketleri, altyapı yatırımlarının yeterince gelişmemesi, korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesinin

---

<sup>11</sup> Arabul, a.g.e., s.162.

engellenmesi ve dış dinamiklerin etkisi sanayileşmeyi engellemiştir<sup>12</sup>. 1930-1931 yıllarına gelindiğinde, 1929 dünya ekonomik buhranının etkisiyle korumacı önlemler tercih edilmiş, 1932 yılı devletçi uygulamalara ani bir geçişi temsil ederken, 1933-1939 yılları devletçiliğin rayına oturduğu yıllar olmuştur. 1930-1939 yılları Türkiye'nin sanayileşmede ilk ciddi adımları olan yatırım malı ve ara mal üreten modern sanayi kollarının, çimento ve kimya sanayi gibi modern tesislerin kurulduğu bir dönem olmuştur<sup>13</sup>.

Günlük yaşamın ve iş hayatının vazgeçilmez unsuru, devletlerin sosyal ve ekonomik gücünün gelişmişlik göstergesi, sanayide önemli bir girdi maliyet unsuru olan elektrik enerjisi ile ilgili olarak çeşitli kaynaklardan derlenerek yapılan bu çalışmada kısa bir dünya ve Türkiye havagazı kullanımı, zamanla havagazının yerini alan elektriğin Türkiye'deki uygulamaları ve kullanım safhaları tarihsel gelişimi içinde üç bölümde incelenecektir.

Birinci bölümde, elektrik öncesi aydınlatma araçları, havagazının bulunuşu ile havagazının aydınlatma ve ısınmada kullanılması, Osmanlı Devletinde aydınlatma çalışmaları ve elektriğin bulunuşunun kısa tarihi konu edilmiştir.

İkinci bölümde, Osmanlının 20. yüzyıl başında ekonomik durumu anlatıldıktan sonra telgraf ve telefonun Osmanlıda kullanılmasıyla elektriğe geçiş dönemi anlatılmaktadır. Elektrikte ve büyük sermaye gerektiren konularda uygulanan imtiyaz yönteminden bahsedildikten sonra imtiyazlı işletmelere örnekler verilmektedir. Osmanlının ilk elektrik tesisi Tarsus su santrali ile ilk termik santrali Silahtarağanın konu edildiği bu bölüm elektriğin Osmanlıya gelişi ile kullanımına başlanan elektrikli tramvaylara geçiş döneminin başlangıcını ele almaktadır.

Üçüncü bölümde, Cumhuriyetin ilk yıllarında elektrik uygulamaları, Türkiye açısından önemli olan İzmir İktisat Kongresi ve ele alınan kararlar doğrultusunda yapılan çalışmalar ve Cumhuriyetin kurulmasıyla sanayin gelişimi konu edilmektedir. 1929 ekonomik buhranıyla Türkiye'de ve dünyada yaşanan sıkıntılar ve sonuç olarak ülke politikalarında devletçiliğin yer alması ve buna istinaden

---

<sup>12</sup> Mustafa Sönmez, **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul Ticaret Odası, Mega Ajans, İstanbul, 2004, s.18-23.

<sup>13</sup> Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul, Ekim 2003, s.71.

millileştirme çalışmalarına değinilmiştir. Elektrik uzmanlığı üzerine eğitimin aşamaları üzerinde durulmuş, gündelik yaşamda elektriğin kullanılmasının getirdiği değişiklikler ile Kadro hareketinin dönem hakkındaki görüş ve yazılarından bazı örneklere yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde çalışmanın özeti verildikten sonra ulaşılan sonuçlar açıklanarak genel bir değerlendirme yapılacaktır.

## I.BÖLÜM

### DÜNYADA VE TÜRKİYEDE ELEKTRİK ÖNCESİ AYDINLATMA ARAÇLARI VE ENERJİ KAYNAKLARI

Enerji tüketimindeki artış önce Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiş, buhar makinelerinin icadı ile buhar gücünden yararlanılmış, endüstrileşme ile üretim bunun yanı sıra tüketimde de artış gerçekleşmiştir. Makine kullanımının artmasıyla birlikte köyden şehre göç başlamış, sanayileşme arttıkça tarıma dayalı ekonomi zayıflamıştır. Çok büyük güçler için enerji kaynağı olarak eskiden günümüze kadar kömür, doğalgaz ve petrol gibi yenilenemeyen fosil kaynaklar kullanılmış; sanayileşme, nüfus artışı, teknolojinin inanılmaz ilerlemesi ile enerji üretimi kadar tüketimi de artmış, hatta zamanla bu kaynaklar yetersiz kalmaya başlamıştır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de aydınlatma aracı olarak önceleri çıra, mum, yağ ve gaz lambaları kullanılmış, havagazı önce sokak aydınlatılmasında kullanılırken daha sonra evlerde ve sanayide kullanılmaya başlanmıştır.

Endüstri öncesi toplumlarda insan sadece kendi gücünü kullanarak enerji ihtiyacını karşılarken zamanla odundan faydalanmayı, rüzgar gücünden ve hayvanları evcilleştirerek hayvan gücünden faydalanmayı öğrenmiştir. Ateş; ısınma, pişirme, aydınlatma vasıtası ve madenleri eritmede kullanılırken, suyun yürütücü ve rüzgârın itici gücünden faydalanılmış, yel değirmenleri ve yelkenli gemiler yapılmıştır. Ayrıca, su kullanılarak bazı sanayi dallarına enerji sağlanmıştır. Kömür önce İngiltere’de kullanılmış, linyit, petrol ve tabii gazların kullanılması ise daha sonra olmuştur<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> F.Behçet Yücel, **Enerji Ekonomisi**, Akay Ofset Matbaacılık, 1.Basım, Ankara, 1994, s.126. Ocak alevi, Antik Çağ insanlarınca aydınlatma aracı olarak kullanılırken, İlkçağ kandillerinin ortaya çıkışı M.Ö. 3000’ler olsa da M.Ö. 2000’li yıllarda balmumu ve iç yağı ile yapılan mumlar aydınlatma aracı olarak kullanılmıştır. Bu mumlar tüm Ortaçağ boyunca kullanılmış, ardından yağlı bezle rüzgara karşı korunan ve taşınabilir fenerler kullanılmaya başlanmıştır; Semra Kayabaşı, Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Tüketimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Beşeri ve İktisadi Coğrafya) Anabilim Dalı, Ankara, 1999, s.51.



## 1. ELEKTRİK ÖNCESİ AYDINLATMA ARAÇLARI

1750 ile 1830 yılları arası ilk kez İngiltere’de ortaya çıkan ve batı insanının hayat tarzını köklü biçimde değiştiren Sanayi Devrimi’nden sonra nüfus artışı ve hayat standardı yükselmeye başlamıştır. Daha çok insan daha fazla mal ve hizmet elde etmiş, madencilik, metalürji ile tekstil alanında üretim gerçekleşmiş, elektrik ve mekanik güçten artan ölçüde yararlanılması, emekten tasarruf sağlayıcı pek çok yeni aracın ortaya çıkması ve otomatik kontrol araçlarının gelişmesi, yaşama ve çalışma şartlarında büyük değişmelere yol açmıştır<sup>2</sup>. 18. yüzyılın ortalarına kadar önemli sayılacak sanayi faaliyeti yokken İngiltere’de James Watt’ın 1769’da buhar makinesini icadı ile buhar gücünden faydalanılarak iş gören makineler yapılmıştır. Buhar makinelerinin yürütücü güç olarak deniz ve kara vasıtalarına tatbiki sonucu enerji sarfiyatı artmıştır. İhtiyaç duyulan gelişmiş ulaşım sistemi ile hammaddeler uzak yerlerden fabrikalara taşınmış, böylece endüstri ve sanayileşme artmış, bu da enerji kaynaklarından gittikçe artan bir şekilde faydalanmayı sağlamıştır<sup>3</sup>.

Kömüre olan gereksinim arttıkça daha derin madenlerde kuyulardan toprakaltı suyunu çekmek için gerekli olan pompalar yapılmıştır. Madenlerden suyun pompalanması ile ilgili olarak icat edilen buharlı makineler zamanla tekstil fabrikalarının güç kaynağı olmuşlardır<sup>4</sup>.

Sanayi Devrimi ile taşkömürü kullanımı artmış, daha sonra buhar türbininin icadı ve bu motorların yürütücü güç olarak ulaşım vasıtalarına tatbikiyle, enerji sarfiyatında büyük bir artış görülmüş, sanayileşmenin hızlanması ile enerji sarfiyatı oldukça artmış, endüstri öncesinde kullanılan enerjiler terk edilmeye başlanmış; çeşitli ev araçlarının kullanımında, meskenlerin sadece bir odasının değil artık her yerinin ısıtılmasında, yemek pişirme, aydınlatma işleri, okul, hastane, sinema, resmi daire, laboratuvar ve benzeri birçok yerde çeşitli maksatlarla ve sokak aydınlatmalarında önce havagazı daha sonra ise elektrik kullanılmaya başlanmıştır. Askeri sarfiyatların gelişmesi ile birlikte tank, uçak, kamyon, harp gemileri için de

---

<sup>2</sup> Tefik Güran, **İktisat Tarihi**, İstanbul, Ekim 1993, s.113.

<sup>3</sup> Yücel, **a.g.e.**, s.126.

<sup>4</sup> Güran, **a.g.e.**, s.113.

büyük enerjiye ihtiyaç duyulmuş, bu sebeple kömür ve petrol tartışmasız en büyük ihtiyaç durumuna gelmiştir<sup>5</sup>.

18. yüzyılın sonlarında gaz kullanılmaya başlanmış, 1820'li yıllarda ise gaz kullanımı iyice benimsenmiştir. Örme fitiller ile gaz şişelerinde ve yağ lambalarında petrol kullanılmıştır. 1878'den önce Avrupa ve ABD'de şehirler ya merkezi gaz fabrikasında üretilen gazın şehir sokakları altına döşenmiş boru hatlarıyla meskenlere kadar iletilmesi ya da elektrikli ark lambası kullanılarak aydınlatılıyordu. Edison'un akkor lambayı buluşu sayesinde elektrik; ulaşım, sanayi, aydınlatma gibi pek çok alanda kullanılmaya başlanmıştır<sup>6</sup>.

Sanayi Devriminden sonra tarım, hakim ekonomik faaliyet olmaktan çıkmış, işgücü temel malların üretiminden mamul mallar üretimine kaymış ve böylece sanayi ve hizmet sektörleri önemli hale gelmiştir. Şehirleşme kavramı ortaya çıkmış, fabrikada çalışan iş gücü oluşmuş, üretimde makineleşme artmıştır. Cansız enerji, hayvan ve insan kaynaklı canlı enerjinin yerini almıştır. Yeni sosyal ve mesleki sınıflar oluşmuş, aile ve akrabalıklar azalarak, ortaklıklar ve kamu teşebbüsleri oluşmaya başlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlayan sanayi inkılâbı, 19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın diğer kısımlarına yayılmıştır. 1850'ye kadar Belçika, Fransa, Almanya, İsviçre ve Birleşik Amerika, 1900'lere doğru İtalya, Rusya, Japonya sanayileşmeye başlamıştır. I.Dünya Savaşı'nın öncesinde demir, çelik, elektrik, makine ve kimya alanında gelişmiş sanayiye sahip olan Almanya, Avrupa'nın en güçlü sanayi ülkesi konumuna gelmiştir. 19.yüzyılda sınaî teşebbüslerin gelişmesinde öncü duruma gelen elektrik ve kimya sanayilerinin yanı sıra teknolojik gelişmelerin en önemli alanlarından biri enerji üretimi olmuştur<sup>7</sup>.

---

<sup>5</sup> Ahmet Demir, **Dünya Enerji Ekonomisi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s. 9.

<sup>6</sup> Kayabaşı, a.g.e., s.52.

<sup>7</sup> Güran, **a.g.e.**, s.120. 1877'de Paris'te Avenue d'Opera Caddesi ark lambalarıyla aydınlatıldı. 1889'da Eiffel Kulesi, Makineler Pavyonu ve Elektrik Sarayı ile ilk küresel fuar olan Paris Fuarının aydınlatılmasından sonra şehir, ev, işyeri aydınlatması ve elektrik dağıtım şebekelerinin yapılması ve elektrik santrallerinin kurulmasına başlanmıştır; Bahadır Bayrıl, Seyhan Özçelik, Serdar Yılmaz, **Önce Ateş Vardı, Türkiye'de Enerji Devrimi ve Modern Hayatın Etkileşimi**, Mehmet Zorlu Vakfı, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 2009, s. 24.

Petrolün kullanımı da çok eski olmakla beraber ticari maksatla kullanımı ve üretimi daha çok 1859 yılında başlamıştır<sup>8</sup>.

### 1.1. Havagazı

Maden kömüründen gaz üretimi 1812 yılında gerçekleşmiştir<sup>9</sup>. Aydınlanma amacıyla maden kömüründen havagazı<sup>10</sup> üreten ve çıkan gazın yanıcı özelliğini keşfeden ilk kişi eczacı Jean-Pierre Minckelers, deneylerine 1753'te Louvain Üniversitesi'ndeki odasını aydınlatmakla başladı. William Murdoch kömürden elde ettiği dumanı arıtıp sudan geçirerek yakınca alevin beyaz ve parlak ışık verdiğini ve gazın yanıcı özelliği dışında da kullanılabileceğini görmüştü. 1792'de Redruth'daki evini, 1797'de Manchester polis merkezi binasının girişini ve Birmingham'daki Boulton ve Watt fabrikalarının çevresi ile 1805'te Lancashire'daki Salford'da pamuk imalathanesinin aydınlatmasında gazın bu özelliğini kullandı. İleriki yıllarda Philippe Lebon gazın arıtılarak üretilebilme ve yanıcı özelliğini buldu. Fransa'da 1799'da ilk defa gaz yakma patentini alan Philippe Lebon, 1801 yılında Paris'te bir caddeyi aydınlatma gösterisi yapmış, ardından Fransa'nın değişik yerlerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gösteriler gerçekleştirmiştir. Londra'nın sokaklarını aydınlatma işini üstlenen Alman-Çek asıllı Winzler'in kurduğu gaz şirketi halk tarafından yangın ve zehirlenme riski bulunduğu kabul görmemiştir. Winzler'in ilk denemesi 1813'te Londra'nın Petter Street caddesinde inşa ettiği ilk gaz fabrikasında üretilen havagazı ile Westminster Köprüsü'nü aydınlatmasıdır. "Westminster Gas Light and Coke Company", ticari maksatla kurulan ilk havagazı

---

<sup>8</sup> Yücel, **a.g.e.**, aynı yer.

<sup>9</sup> 1875 yılında Philip Löbon isimli Fransız mühendis odunların yanmasıyla oluşan gazdan istifade edebileceğini keşfetmiş ve bu gazların üretimi için soba biçiminde hususi bir alet tasarlamıştı. Fakat odunların yanmasıyla oluşan gaz hafif olacağından yeterli değildi. 1812 yılında İngiliz Murdoch, odun yerine maden kömürünün daha elverişli olduğunu görmüştür. İlk defa 1813 yılında Londra şehri havagazı ile aydınlanmış, daha sonra Fransa'da kullanılmıştır; Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:21, Cilt:5, Yıldızlar Matbaacılık, İstanbul, 1995, s.2593.

<sup>10</sup> Havagazı üretiminde kullanılacak olan madenkömürü özel taşıyıcılarla "kırıcı" denilen makinelerde kırılarak otomatik olarak fırına taşınır. Tonlarca kömür 1000-1200 derecede 5-6 saat ısıtılır. Meydana gelen gaz özel borulardan geçerken temizlenir. Hala sıcak olan gaz soğutulur, temizleyiciye gönderilir. Bazı önemli maddeler ayrılır, sayaçlarla ölçülerek gazometreye gönderilir; R.Sertaç Kayserilioğlu, Mehmet Mazak, Kadir Kon, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazı'nın Tarihçesi**, İBB, 1. Baskı, 1. Cilt, İstanbul, Nisan 1999, s.33.

şirketi ve dünyanın en büyük ve en eski gaz şirketi olma özelliğine sahiptir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise faaliyete geçen ilk gaz şirketi Rembrant Peale ve diğer dört kişi tarafından 1816 yılında kurulan Baltimore'daki "Gas Light Company"dir. Avrupa'daki bu buluş kısa zamanda yayılmış, Avrupa'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin önemli şehirlerinin ana caddeleri veya önemli sokakları gaz lambalarıyla aydınlatılır hale gelmiştir. 1817 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Baltimore şehrinde bir sokak, 24 Ağustos 1819 tarihinde Belçika'nın başkenti Brüksel'de Place de la Monnaie ve Rue Neuve'un açılışında gaz ile aydınlatılma gerçekleşmiştir. Paris havagazı ile 1829 yılında tanışmıştır. Berlin şehrinin havagazı ile aydınlatılmasına 1826'dan sonra başlanmış, bu şekilde şehri aydınlatma 1960 yılına kadar devam etmiştir. Belçika'nın Gand şehri 1827'de, Fontaine-l'Evêque şehri 1834'te, Louvain, Tournai ve Charleroi şehirleri ve Namur şehri ise 1835'te havagazı ile aydınlatılmaya başlanmıştır. Almanya'da ilk gaz üretme çalışmaları Hannover şehrinde 1825 yılında başlamıştır. Almanya'da diğer ülkelere göre daha geç başlamasına rağmen 1870 yılına gelindiğinde kömür, odun ve diğer maddelerden gaz elde etmek için kurulan gazhanelerin sayısı 340'a ulaşmıştır<sup>11</sup>. 19. yüzyılda kentlerde ısınma ve aydınlatma maksadıyla kullanılmak üzere kömürden imal edilen havagazı, sokakların ve evlerin aydınlatılmasında geniş çapta kullanılmaktaydı.

## 2. OSMANLI DEVLETİNDE AYDINLATMA ÇALIŞMALARI

16. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlılar ile Batı Avrupa arasında teknoloji alanında önemli farklılıklar olmadığı halde bu durum 17. yüzyıldan itibaren değişmiş, Osmanlılar Avrupalıların gösterdiği ilerlemelere ayak uyduramamışlardır<sup>12</sup>. 18. yüzyıla kadar ateşli silahlar, madencilik ve diğer konularda Batı ile paralellik arz eden Osmanlıların teknolojik gelişimi, 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de ortaya çıkan ve zamanla Avrupa'ya yayılan sanayi inkılâbının yarattığı hızlı değişmeye ayak uyduramamış aradaki büyük farkı Avrupalı uzmanları

---

<sup>11</sup> Mehmet Mazak, "İstanbul'da İlk Modern Aydınlatılan Mekan: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi", TBMM 150.yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu, 2006.

<sup>12</sup> Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Seçme Eserler 1, Çeviren: Gökhan Aksay, İstanbul, 2007, s.74.

çalıştırarak kapatmaya gayret etmiştir. Üretimde makineleşme devrinin ve yeni bir iktisadi sisteminin başlaması, Osmanlı'nın ilmi ve teknolojik bilgi yetersizliği, sosyal ve ekonomik faktörlerde geri kalmışlık ve Avrupa'nın sınırlayıcı tutumu, Batı ile aradaki farkın ortaya çıkmasına sebep olmuş, Avrupalılar ile Osmanlılar arasındaki mesafe giderek artmıştır<sup>13</sup>.

Osmanlı'nın başkenti İstanbul'un geceleri 16. yüzyıl başlarına dek karanlıkta olup hiçbir aydınlatma aracı olmadığından hırsızlık, soygun gibi adi zabıta olaylarının önlenmesi için arada bir geceleri fenersiz sokağa çıkmama yasağı konmuş, bekçi başına 20 sokak düştüğünden uygun ve yeterli bir aydınlanma sağlanamamıştır<sup>14</sup>. Türkiye'de aydınlatmada uzun yıllar çıra, mum, yağ lambaları kullanılmış; evler mumlarla, sokaklar ise fenerler ve kandillerle aydınlatılmıştır. Bu yıllarda belli başlı caddeler dışında sokaklar karanlıktaydı ve gece olup da şehir ıssızlaşınca kimse feneri olmadan dışarı çıkamazdı. Fenersiz dışarı çıkmak yasak olduğu için, devriye memurları fenersiz dolaşanları karakola götürürdü. Osmanlı kentlerinde sokakların düzenli aydınlatılması ilk kez Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında gündeme gelmiş ve halktan konaklarının ve dükkânlarının önüne kandil koyması istenmiştir. Fakat kandiller çok uzak mesafelere yerleştirildiğinden sokaklar yine de yeteri kadar aydınlatılamamıştır. Evlerde ise aydınlatma aracı olarak varlıklı kesim tarafından balmumu kullanılmış, fakir olanlar ise yağ mumu ya da zeytinyağı, hatta yerine ve bolluğuna göre sadeyağ kullanmıştır<sup>15</sup>.

1846'da yayımlanan hükümet bildirisinde “geceleri sokakların aydınlatılması kamu yararı gereği” olarak belirtilmiş, bu nedenle ev sahiplerinin kapılarının önlerine, dükkâncıların da dükkânlarına kandil asmalarının padişah buyruğu gereği olduğu halka duyurulması istenmiştir. Bu karar ile halkın, esnafın evlerine ve dükkânlarına kandil ya da fener asmaları zorunluluğu konulmuştur. 1860 yılı itibariyle yalı, köşk ve konakların aydınlatılmasında petrol kullanılmaya başlanmıştır<sup>16</sup>.

---

<sup>13</sup> Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:3692, İstanbul, 1992, s.139.

<sup>14</sup> Kayserilioğlu, vd, **a.g.e.**, s.38.

<sup>15</sup> Asu Aksoy, Funda Açıkbaş, Ayşenur Akman, **Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2004**, Ofset Yapımevi, İstanbul, 2009, s.13.

<sup>16</sup> Kayserilioğlu, vd, **a.g.e.**, s.38, 39.

1874 yılında İtalyan romancı ve şair Edmondo de Amicis eserinde İstanbul'u kısaca şöyle anlatmaktadır: *"İstanbul'da her şey tam manasıyla şarklıdır. Çeyrek bir dakikalık yol yüründüğünde ne kimseye rastlanır, ne de ses duyulur. Her tarafı camlı ve kafesli şahnişinler sokaklara hüznün ve esrar dolu, kendine mahsus bir hava verir. Her yerde kıskançlık ve güvensizlik kokusu duyulur. Sakin sokaklarda sadece atlı tramvayın sesi vardır. İstanbul, Avrupa'nın gündüz en parlak, gece en karanlık şehridir. Tek tük ve birbirinden çok uzak olan fenerler belli başlı sokakları ancak aydınlatır; ötekiler mağara gibidir, kimse elinde bir fener olmadan bu sokaklara girmeyi göze alamaz. Sanki manastır sokağından geçiyormuşsunuz gibidir, siz kimseyi göremezsiniz ama sizi binlerce göz görür. Gece olur olmaz, şehir ıssızlaşır; bekçilerden, köpek sürülerinden, kimse görmeden kaçan günahkâr kadınlardan, yerin altındaki meyhanelerden çıkan delikanlılardan, yollarda ve mezarlıklarda, orada burada şuleler gibi bir parlayıp bir sönen esrarlı fenerlerden başka bir şey görülmez"*<sup>17</sup>.

18. yüzyılda başlatılan Osmanlı yenileşme hareketleri askeri ve teknik alanla sınırlı kalmayıp zamanla sosyal yapıya da etki etmiş ve günlük yaşamda gözle görülür değişimler meydana gelmiştir. 1861'den beri Beyoğlu ve Boğaziçi'nin Avrupa yakası apartmanlar, köşkler, yalılar, büyük mağazalar, tiyatro, operet ve opera salonları, kafeşantan ve birahaneleri ile tam bir Avrupa kenti görünümünü kazanmıştır. Fakat İstanbul, kamu hizmetleri, su ve aydınlatma yönünden Kahire'den bile geri kalmış durumdadır. İstanbul, İzmir, Beyrut, Bursa, Şam, Halep gibi büyük kentlerde sanayileşmeyi önleyen nedenlerin başında ise su yetersizliği gelmektedir<sup>18</sup>.

Havagazı ile iç mekân ve sokak aydınlatmasında yüksek verim alınması havagazı tesislerinin yaygınlaştırılmasına sebep olmuştur. İstanbul, İzmir, Şam, Selanik, Beyrut, Edirne havagazı ile aydınlatılan şehirler arasındadır. 19. yüzyılda havagazı sokakların ve evlerin aydınlatılmasında kullanılırken, sokaklarda havagazı ile yanan fenerler, evlerde de havagazı ile yanan lambalar kullanılmaktaydı<sup>19</sup>.

---

<sup>17</sup> Edmondo de Amicis, **İstanbul**, Çeviren:Beynun Akyavaş, Tercüme Eserleri Dizisi:55, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:382, 2.Baskı, Ankara, 1986, s.36-50.

<sup>18</sup> Haydar Kazgan, Sami Önal, **İstanbul'da Suyun Tarihi**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999, s.29.

<sup>19</sup> Nusret Alperöz, "İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihiçesi", **Elektrik Mühendisliği Dergisi** 15:179, Kasım, 1971, s.23.

Sultan Abdülmecit, Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirirken buranın Avrupa'daki saraylar gibi gazla aydınlatılması için saraya yakın bir yerde gazhane kurulmasını istemiştir<sup>20</sup>. 1855 yılında batı tarzında ve Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla inşa edilen İstanbul'un ilk gazhanesi olan *Dolmabahçe Gazhanesinden* elde edilen fazla gaz ile aydınlanmak için Pera sakinleri evlerine havagazı tesisatı döşetmiştir<sup>21</sup>. Böylece, 19. yüzyıl ortalarında Dolmabahçe Sarayı havagazı ile aydınlatılmış ilk sokak lambaları Beyoğlu ve Yüksek Kaldırım'da görülmüştür<sup>22</sup>.

Dolmabahçe Gazhanesinin işletimi 1874 yılında Hazine-i Hassa'dan Şehremanetine devredilmiştir<sup>23</sup>. Belediyece gazhane için hayli masraf edilmiş, birçok alet, edevat, demirbaş eşya alınmış; Galata, Beyoğlu, Beşiktaş ve Ortaköy'de birçok sokağa yeniden boru döşenmiştir. Gazhane işletimi 1890 yılında belediyeden Tophane-i Amire İdaresine, 1913 yılında tekrar emanete devredilmiştir<sup>24</sup>. Dolmabahçe Gazhanesi zamanla Beyoğlu, Beşiktaş, Yeniköy arasındaki mahalleleri çağdaş Avrupa şehirleri gibi geceleri aydınlığa kavuşturmuştur. Galata, Pera, Yüksek Kaldırım, Cadde-i Kebir, Pangaltı, Fındıklı, Beşiktaş, Tophane-i amire, Talimhane ve Saraçhane'ye kadar olan bölge havagazı fenerleri ile aydınlatılmıştır<sup>25</sup>. 1913 yılı İstanbul şehrinin Beyoğlu ve Yeniköy Daire-i Belediyeleri mahallerine havagazı dağıtım imtiyazı hakkındaki padişah emrinde "*Dolmabahçe gazhanesinin hal-i hazırına takdir olunan 42.435 lira ile ikramiye olarak başkaca yüz yirmi bin lira ita edilmek şartı ve şerait-i mukarrere-i saire ile ve 50 sene müddetle mezkur gazhane işletme muamelatının Paris'te Galile sokağında 39 numarada mukim banker Oktav Bezanson ve Mogadur sokağında 20 numarada mukim Mühendis Mösyö Lui Boer'e (namına hareket eden P.Antonyadis tarafından) ihalesi Meclis-i Vükela kararıyla tensib edilmiştir.*" ifadesi yer almıştır<sup>26</sup>.

İstanbul'un ikinci gazhanesi, Anadolu yakasının ilk sanayi tesislerinden biri olan *Kuzguncuk Gazhanesi*'dir. İnşasına 1862'de başlanıp 1865 yılında tamamlanan

---

<sup>20</sup> "*Gazhaneler*", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi III**, İstanbul, 1995, s.377.

<sup>21</sup> Kazgan, vd, **a.g.e.**, aynı yer.

<sup>22</sup> Kayserilioğlu, vd, **a.g.e.**, aynı yer.

<sup>23</sup> Ergin, **a.g.e.**, s.2594.

<sup>24</sup> Ergin, **a.g.e.**, s.2595.

<sup>25</sup> Kazgan, vd, **a.g.e.**, aynı yer.

<sup>26</sup> Ergin, **a.g.e.**, s.2599.

Gazhane, Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmış olan Beylerbeyi Sarayı'nın modern ölçülerde aydınlatılabilmesi için Kuzguncuk Baba Nakkaş Sokak'ta kurulmuştur<sup>27</sup>. Bu gazhane önceleri saray için yapılmış olsa da artan üretim fazlası gaz ile Üsküdar'ın cadde ve sokaklarının aydınlatılmasında faydalanılmıştır. Sosyal amaçlı olarak İstanbul'da inşa edilen ilk tesis ise 1880 yılında bitirilen *Yedikule Gazhanesi*'dir. Aynı yıl işletilmeye başlanan Yedikule Gazhanesi, Dolmabahçe Gazhanesiyle birlikte 1887 yılına kadar emanet tarafından idare olunmuş ve belediyece ihtiyaç üzerine Osmanlı tebaasından olan Sirkeci iskelesi tüccarı Hasan Tahsin Efendi'ye 40 sene müddetle 1887 yılında imtiyaz verilmiştir<sup>28</sup>. Bu imtiyazı gösteren 1887 tarihli İstanbul ve çevresinin havagazıyla aydınlatmasına dair sözleşmede “... *Yedikule gazhanesinin işletilmesi imtiyazı iş bu mukavele ve merbut şartname mucebince Hükümet-i seniyyeden 40 sene müddetle Sirkeci İskeleyi tüccarından ve tebaa-i Devlet-i Aliyye'den Hasan Tahsin Efendi'ye ita olunmuştur*” maddesi yer almaktadır<sup>29</sup>. Faaliyetlerini İstanbul şehremanetinin kontrolünde sürdürecektir olan Hasan Tahsin ve ortakları 1888 yılında Almanlarla ortak olduğu İstanbul Gaz Şirketine imtiyaz hakkını devretmiştir<sup>30</sup>.

Anadolu yakasında sosyal amaçlı yapılan ilk gazhane ise, 1891 yılında inşası tamamlanan *Kadıköy Hasanpaşa Gazhanesi*'dir. 1910'lu yıllarda İstanbul cadde ve sokaklarında Dersaadet Gaz Şirketi, 3.943 adet sokak lambası ve sokak feneri koyarak şehrin aydınlatmasını sağlamıştır. Anadolu yakasında Üsküdar Kadıköy Gaz Şirketi şehrin modern ölçülerde aydınlatılması için sokak lambası ve sokak feneri yerleştirmiştir. Bu sokak fenerlerinin fitillerinin değişimi, fenerlerin temizlenmesi, akşam sabah yakılıp söndürülmesiyle Şehremaneti (Belediye) ilgilenmekteydi. İstanbul'da Yedikule Gazhanesi, Dolmabahçe Gazhanesi, Kadıköy Gazhanesi ve Kuzguncuk Gazhanesi olmak üzere, dört gazhanenin beslediği binlerce sokak

---

<sup>27</sup> Mehmet Rebi Hatemi Baraz, **Beylerbeyi**, Cilt: 1, İBB Yayınları, İstanbul, 1994, s.269, 270.

<sup>28</sup> Mehmet Mazak, “*Türkiye’de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)*”, EMO IV. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu, İzmir, Aralık 2007, s.7.

<sup>29</sup> Ergin, **a.g.e.**, s.2636.

<sup>30</sup> Mazak, “*Türkiye’de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)*”, aynı yer.



lambası adedinden söz etmek mümkündür<sup>31</sup>. İstanbul'da 1940'lara kadar sokaklarda havagazı fenerlerinden yararlanılmıştır<sup>32</sup>.

İzmir şehrine gelince; Aydın Garına ve iskeleye yakın olması sebebiyle İzmir'de iplik, havagazı, su fabrikaları gibi büyük sanayi işletmeleri açılmıştır. 1900'lü yılların başında elektrik kullanımının yaygınlaşmaya başlaması, 1904 yılından itibaren İzmir'in aydınlatılmasının elektriğe dönüşüyle, havagazı kullanımı mutfaklarla sınırlanmış, I. Dünya Savaşı başlarına kadar hem gaz hem de elektrikle aydınlanmaya devam edilmiş ancak daha sonra havagazı ile aydınlanma terk edilmiştir. Cumhuriyet döneminde yabancı şirketlerin imtiyazları uzatılmadığından, havagazı belediyeye devredilmiş ve mutfaklarda kullanılmaya uzun süre devam etmiştir<sup>33</sup>.

### 3. ELEKTRİĞİN BULUNUŞU

Keşif ve icatların birikmesi, nüfusun artması, ulaşım araç ve imkânlarının çoğalması ve yazının bulunmasıyla, bilimsel ve teknolojik gelişmeler de hızlanmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. İkincil enerji kaynağı ve aracı olarak elektriğin pratikte kullanımı yeni olsa bile elektrik kavramının ve elektrikle ilgili düşünce ve deneyimlerin doğuşu ve gelişimi oldukça eskidir. Eski Yunancadan gelmekte olan elektrik ve mıknatıs sözcüklerinin kökeni "kehribar" anlamına gelen Yunanca elektron sözcüğüdür<sup>34</sup>. Doğayla ilgili araştırmalar yaparken kehribarın yünle ovulduğunda tüy ve saman gibi hafif maddeleri kendine çektiğini, uzun süreli ovmalarda ise insan vücuduna yaklaştırıldığında küçük kıvılcımlar çıkardığını fark eden Eski Yunan döneminde Milet'te yaşayan Thales'in incelediği şey o dönemde ilk defa isimlendirilen bugünkü adıyla statik elektrikti. Avrupa'da Rönesans

---

<sup>31</sup> Mehmet Mazak, "Çağdaş Kent Olgusu Olarak İstanbul'da İlk Aydınlatma Çalışmaları", **Tek Der Dergisi**, 2007.

<sup>32</sup> Alperöz, **a.g.m.**, aynı yer.

<sup>33</sup> <http://www.izmir.bel.tr/Projelerb.asp?pID=18> (erişim tarihi: 15.04.2010); İzmir'e ilişkin olarak 19.yy'daki duruma bakıldığında 1857 yılında Andre Morchais, Paris Gaz Şirketi adına İzmir'de bir havagazı fabrikası kurmak için Osmanlı Devleti'ne başvurarak 1859'da yapılan bir sözleşmeyle 40 yıl süreli imtiyaz almıştır. Havagazı üretim tesisinin yapımına merkezi Glasgow'da bulunan "Lanloux and Sons" fabrikası tarafından 1862 yılında başlanmıştır.

<sup>34</sup> Osman Bahadır, **Elektriğin Kısa Tarihi**, İstanbul: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.13.

hareketleriyle hız kazanan araştırmalarda elektrik ile manyetizma arasındaki farklar ve benzerlikler bulunmaya çalışılmıştır. Renesans'ta manyetizma ve mıknatıslar konusunda en çok ses getiren çalışmalardan biri İngiliz bilim adamı William Gilbert'in eski çağlarda karıştırılan statik elektrik ile manyetizma arasındaki farklar çalışması olmuştur. Elektriğin çoğu özellikleri 19. yüzyılda anlaşılmış olup sanayi devriminin önemli etkenlerinden biridir<sup>35</sup>. Stephan Gray, çeşitli maddeleri iletken ve yalıtkan olarak ilk kez sınıflandırdıktan sonra Benjamin Franklin, 1752'de ünlü uçurtma deneyiyle elektrik yüklerini artı ve eksi olarak adlandırmış ve yıldırımın bir elektrik olgusu olduğunu göstermişti. 1767'de Joseph Priestley, elektrik yüklerinin birbirlerini aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak çektiklerini bulmuş, bunu Coulomb doğrulamıştır. 19. yüzyılın başında Alessandro Volta'nın bulduğu elektrik pili, kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine dönüştürerek sürekli bir akım elde edilmesini sağlamıştır. Pilin icadını izleyen 20 yıl içinde elektrik akımı ile statik elektriğin aynı olgunun farklı görünümleri olduğu ortaya çıkarılmıştır. 1831'de elektrik enerjisinin bugünkü şekliyle kullanımını sağlayan kişi olan Michael Faraday<sup>36</sup>, magnetik alanın içinde, içinde hareket eden bir iletkende elektromotor kuvvet olduğunu bulmuş; dinamo, elektrik motoru ve transformatörün geliştirilmesini sağlamıştır. James Clerk Maxwell'in 1864'te yayımladığı alan denklemleriyle, elektrik, magnetik ve optik olguları elektromagnetizma adı verilen tek bir evrensel olguda birleştirmesi, 19. yüzyıl biliminin en önemli başarısını oluşturmuştur<sup>37</sup>. Andrea Marie Ampere, elektrodinamiği kuran yasaları belirlemiş, elektrik akımının nasıl ölçüleceğini gösteren aletler yapmıştır. George Simon Ohm ise elektrik akımının gerilim ve direnç ilkelerini formüle etmiştir<sup>38</sup>.

Elektriğin sanayide ve günlük yaşamdaki yerini alması süreci 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 1873'te Gramme, elektrik enerjisinin havai hatlar

---

<sup>35</sup> Bahadır, **a.g.e.**, s.14.

<sup>36</sup> 19.yüzyılın ilk yarısında Faraday, İngiltere'de elektrik ve mıknatıs bilimi üzerine deneyler gerçekleştirmiş ve yaptığı çalışmalar motor, jeneratör, transformatör, telgraf ve telefon gibi modern buluşların yapılmasına yol açmıştır. Faraday'ın elektromanyetik irkilim (indüksiyon) ilkeleri bugün elektrik santrallerinde elektrik üretmek için kullanılmaktadır. Faraday, elektrik enerjisini mekanik enerjiye dönüştüren ilk elektrik motorunu ve ilk basit dinamoyu bulmuştur. Dönemin başbakanı ona dinamonun ne işe yarayacağını sorduğunda "*Bilmiyorum ama hkmetimizin bir gün ondan vergi sağlayacağını söyleyebilirim*" demişti; Fatma Bentli, "*Bilime Yn Verenler, Evrensel Deha Michael Faraday*", **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, 430. Sayı, Nisan 2007, s.147.

<sup>37</sup> 'Elektrik', **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt:8, 1988, s.98.

<sup>38</sup> Bayrıl, vd, **a.g.e.**, s. 19.

aracılığıyla etkin bir biçimde iletilebileceğini göstermiştir. Thomas Edison'un 1879'da akkor lambayı icadı ve ilk elektrik üretim merkeziyle dağıtım şebekesini 1881'de New York'ta kurması, elektrik enerjisinin evlerde ve sanayide yaygın olarak kullanılmasının başlangıcı olmuştur. Telgraf ve telefonun bulunmasıyla da elektrik, iletişim alanına etkin olarak girmiştir<sup>39</sup>.

Elektrikle ilgili bazı keşif ve icatların bulunmasından sonra su gücünden rasyonel ve yüksekçe randıman elde edilebilmiştir. Faraday'ın 1831 yılında dinamonun esaslarını bulmasından sonra gelişen elektrik jeneratörlerini çevirmek için su gücünden yararlanılmıştır. O dönemde elektrik gücünden yararlanan ilk tesisler su kaynaklarına yakın yerlerde kurulmaktaydı<sup>40</sup>. 1873'te hidrolik türbinin dinamoya bağlanması yoluyla elektrik üretilmesi, su kaynakları bakımından zengin fakat kömür yataklarından yoksun bölgelerin, enerji ihtiyaçlarını sağlayabilmelerine imkân verecek uzun dönemde önemli sonuçlara yol açan bir icadı, elektrik üretimini, su kaynaklarına bağımlı olmaktan kurtararak enerji dengesini yeniden kömür ve buhara kaydırmıştır. Buharlı motorlar, gemi ve lokomotiflerin yanında sanayide de kullanılmaya başlanmıştır. 20. yüzyıl başlarında tek bir türbin 100.000 kW elektrik üretir duruma gelmiştir. İlk önce fabrikalar, mağazalar ve kamu binalarında aydınlatma amacıyla kullanılmaya başlayan elektriğin kısa süre içinde aydınlatma dışında da kullanımına başlanmıştır. 1879'da elektrik lambası ile elektrikli tramvay icat edilmiştir. Elektrik motorları zamanla pek çok sınaî kullanım alanı bulmuştur. Elektrikten ısı kaynağı olarak yararlanılmaya başlanmasına en güzel örnek ise yeni keşfedilen alüminyumun elektrik ile eritilmesi olmuştur<sup>41</sup>.

1830'da türbinin icadı ile su, enerji üretiminde yer alarak akarsulardan enerji üretimi başlamıştır. 1879'da Edison ampülü icat edince elektrik kullanımı da yaygınlaşmıştır. Akarsudan enerji elde edilmesi ise kömüre bağılılığı azaltmıştır<sup>42</sup>. 1880'de Edison elektrik üreten ilk şirketi kurduktan sonra elektrik tüm dünyada kırsal alandan şehirlere kadar hızla yayılmıştır.

---

<sup>39</sup> Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, aynı yer.

<sup>40</sup> Demir, a.g.e., s.55.

<sup>41</sup> Güran, a.g.e., aynı yer.

<sup>42</sup> Kayabaşı, a.g.e., s.12.

Çağdaş yaşamın vazgeçilmez unsuru elektrik enerjisi, dünyada ilk kez 1880’li yıllarda konutlarda kullanılmaya başlanmıştır. O dönemde yaşayanlar için elektriğin sokak lambalarından sonra evlerde kullanılması düşüncesi, çok yeni ve biraz da ürkütücü bir fikirdi. Kendi evinin elektrikle aydınlatılmasında ilk adım atan dönemin en önemli bankerlerinden biri ve bugünkü J.P.Morgan Chase&Company’nin kurucularından olan New Yorklu J.P.Morgan’dı. Bu girişimi başarı ile tamamlayan ise dünyada ampulün mucidi olarak bilinen Thomas Alva Edison tarafından kurulan “Edison Electric Light Company (Edison Elektrik Işığı Şirketi)” oldu. Edison ve ekibi, evin bodrum katında ufak bir elektrik santrali kurarak işe başlamıştır. Santral, iki elektrik jeneratörünü çalıştıracak bir buhar makinesi ve bir kazandan oluşmaktaydı. Jeneratörlerden sağlanan elektrik, döşenen tellerle evin tüm odalarına dağıtılıyordu. Edison’un kurduğu doğru akımla düşük voltajlı elektrik veren ilk merkezi elektrik santrali, 1882’de New York’un Manhattan bölgesinde yaklaşık 2,5 kilometrekarelik dağıtım sistemi 100 kW gücündeydi ve 1200 lambayı aydınlatabiliyordu<sup>43</sup>.

Alıcı kitlesinin artması ve coğrafi yayılımı elektrik santralleri ile dağıtım şebekelerinin kurulmasını sağlamıştır. 1882’de Londra’da dağıtım merkezi 3000 adet ampulü beslemekteydi. Aynı yıl New York’ta toplam 700 kW gücünde altı elektrojen grubu bir dağıtım merkezinde toplanmıştır. İngiltere’de halka hizmet sunan ilk elektrik santralleri yine aynı yıl hizmete girmiş ve alıcılara bir şebeke aracılığıyla elektrik veren merkezi elektrik santralleri kurulmuştur. Transformator ve alternatörün gelişimi elektrik üretim şirketlerinin ilgisini çekmiş, jeneratör üzerinden kolaylıkla alınabilen alternatif akımın yüksek gerilimle taşınarak alçak gerilimle dağıtılması sağlanmıştır. 1888’de Londra’da 10.000 voltla beslenen bir dağıtım şebekesi ile bütün başkente elektrik verilmiştir. Dinamo ve türbinleri birbirine bağlayacak zincirin son halkaları olan elektrik motorunun Yugoslav Tesla tarafından geliştirilmesi, trolleyli tramvayın bulunması elektrik talebini artırmış ve büyük güç üretiminin isabetini doğrulamıştır. Niyagara Şelalesini devreye sokmak için 1888’de başlatılan proje 7 yıl sonra 11 MW’lık gücün çalışmasıyla sonuçlanmıştır<sup>44</sup>.

---

<sup>43</sup> Aksoy, vd, **a.g.e.**, s.2.

<sup>44</sup> Yücel, **a.g.e.**, s.134, 135.

Devrim sayılabilecek bir gelişme olan alternatif akımın kullanılması ise 1891 yılında 175 km'lik bir uzaklığa yüksek voltajlı akım gönderilmesinin gerçekleştirildiği Almanya'da meydana gelmiştir. Bu sayede artık su gücünden faydalanmak için yalnızca onun yanında veya yakınında tesisler kurmak zorunluluğu ortadan kalkmış ve bu gücün elektrik enerjisi olarak geniş bir alanda kullanılması imkânı doğmuştur<sup>45</sup>.

1800'lerin sonuna gelindiğinde elektrikle aydınlanma artık büyük bir talep yaratmış, Amerika'da birçok şehirde ve hemen ardından da Londra'da küçük istasyonlar kurulmaya başlanmıştır. Örneğin; Chicago'da müşterilerine elektrik sağlayan 45 şirket vardı. Edison'un düşük voltajlı ve dar yayılım alanlı "doğru akım" santralleri kısa zamanda yetersiz kalmaya başladı. Aynı dönemde, artan endüstri talebine ve elektriği uzun mesafeye ulaştırma arayışına ancak farklı bir bakış açısının cevap verebileceği ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni yöntemin yaratıcısı olan Nikola Tesla, George Westinghouse'la beraber kısaca "alternatif akım" olarak adlandırılan yöntemi bulmuş, bu yöntem kısa zamanda Edison'un modelini geride bırakmış ve elektriğin voltajının yükseltilerek uzun mesafelere iletilebildiği merkezi elektrik üretimine zemin hazırlamıştır. Böylece elektrikle aydınlanma döneminden elektrik gücüne geçiş gerçekleşmiştir. Alternatif akımla çalışan ilk büyük elektrik santrali Kuzey Amerika'da Niyagara Şelalelerinde "Edward Dean Adams Power Station (Edward Dean Adams Güç Santrali)" adıyla 1895 yılında kurulmuştur. Burada üretilen elektrik yaklaşık 50 km uzaklıktaki Buffalo şehrine enerji sağlamaktaydı<sup>46</sup>.

19. yüzyılın sonları, dünyanın birçok yerinde elektrik enerjisi üretimindeki gelişmelerin hız kazandığı yıllardır. Bu dönemde pek çok yerde elektrik santralleri kurulmaya ve böylece elektrik enerjisi yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 20.yüzyılın başlarına gelindiğinde, elektrik üretimi ve dağıtımındaki teknolojik gelişmelerle birlikte, Avrupa ve Kuzey Amerika'da birçok büyük ölçekli elektrik santrali birbiri ardına faaliyete geçmiştir. Böylece ikinci sanayi devrimi olarak adlandırılan ve buharın elektrikle yer değiştirdiği yeni bir endüstriyel mekanizasyon

---

<sup>45</sup> Demir, a.g.e., s.56.

<sup>46</sup> Aksoy, vd, a.g.e., s.6.

dönemi açılmıştır. Elektriğin enerji kaynağı olarak fabrikalarda kullanılmasıyla birlikte üretim süreçlerinden işletme organizasyonuna birçok değişim birbirini takip etmiştir. Elektriğin etkisi sadece mekanizasyon ile sınırlı kalmamış, elektrikle aydınlatılan caddeler, büyük mağazalar, ışıklı reklâm panoları, apartmanlar ve elektrikli tramvayla büyük kentlerde hayat tamamen değişmiştir<sup>47</sup>.

Enerji üretiminde 1900'lerde buhar türbinleri tercih edilmiş<sup>48</sup>, 1910'dan sonra Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da hidrolik santrallerin kuruluşu hızla artmış, büyük barajların kuzey yarımkürede hemen her yerde çoğaldığı görülmüştür. 1913'te Amerikalılar, Mississippi üzerinde o dönemde dünyanın en büyük hidrolik santrali olan ve her biri 7500 kW gücünde 15 türbinli Keokuk Hidrolik Santralını kurmuşlardır. 1925'te dünyada üretilen elektriğin içinde hidrolik santrallerin payı (toplam 26.400 MW) %40'a çıkmıştır<sup>49</sup>.

Özetlersek; önceleri ilkel diyebileceğimiz araçlardan faydalanılarak aydınlatma ve ısınma söz konusuydu. Zamanla havagazının bulunuşu ve kullanımı Türkiye'de olduğu gibi tüm dünyada da yaygınlaşmıştır. Ancak günden güne sanayi yoğun taleplerin artması sonucu seri üretimin hızlanması açısından ve zamandan tasarruf sağlamak amacıyla elektrik kullanımı tercih edilmiştir. Teknolojik değişime en kısa zamanda ayak uyduran ülkeler güçlü ülke konumuna gelmişlerdir. Küçük ev ve el aletlerinden büyük sanayi makinelerine kadar hemen her şeyin elektrikle çalışmaya başlaması modernleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Modernleşme daha fazla kaynak kullanımı, daha fazla talep yaratmış, bu da fosil enerji kaynaklarına olan talebin yenilenebilir enerji kaynaklarına kaymasına sebep olmuştur. Birincil enerji kaynaklarının kullanımıyla elde edilen ikincil enerji kaynaklarından elektriğin hem ara malı hem de nihai mal olarak talebi gün geçtikçe artmıştır. 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde bir zamanlar güçlü olan ülkeler savaşlar sonucu zayıflamaya ya da yıkılmaya başlamış, bir yandan da yeni devletler kurulmaya başlamıştır. Savaşa katılan ve savaş sonunda yenilen ya da kazanan tüm ülkeler için ciddi kayıpların olduğu I.Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonraki dönemde teknolojik araştırmalar

---

<sup>47</sup> Aksoy, vd, **a.g.e.**, s.3.

<sup>48</sup> Hamit Serbest, "*Türkiye'de Elektrik Enerjisi Üretiminin İlk Yılları*", **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Elektrik Mühendisleri Odası, 1.Bölüm, Sayı:418, Haziran 2003, s.31.

<sup>49</sup> Yücel, **a.g.e.**, s.128.

hızlanmıştır. Teknolojinin gelecek yüzyıl içinde çok hızlı ilerleyeceği bu dönemde ulaşım, haberleşme, savaş teknikleri de teknolojiyle beraber hızlı değişime uğramıştır. Bu değişim sırasında enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler bunları verimli kullanamayan ya da enerji kaynakları daha az olan ülkelere göre daha hızlı ilerlemişlerdir. Buhar, kömür, linyit gibi kaynaklardan elde edilen enerjinin aynı zamanda su ve rüzgar gücünden faydalanılarak üretilmesi çalışmalarına başlanılmıştır. 20. yüzyıl boyunca dünyanın en büyük nehirlerinin hemen hepsinde dev hidrolik santraller kurulmuş, enerji ihtiyacı arttıkça büyük santraller yerine daha küçük santraller kurulmaya başlanmıştır.

## II.BÖLÜM

### CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKİYE'DE ELEKTRİK ENERJİSİ

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde başlatılan sanayileşme girişimlerinin hedefinde ordunun ve devletin gereksinimlerini karşılamak vardı. 1830 ve 1840'larda Osmanlı yöneticileri Avrupa'dan en son teknolojiyi kullanan makineler ithal ederek, devlet mülkiyetinde ve esas olarak ordunun, donanmanın ve sarayın taleplerini karşılamak üzere bir dizi fabrika kurmuşlardı<sup>1</sup>. Devlette yabancılar ve gayrimüslimler bankacılık ve ulaştırma kesimlerinde öncü iken Türk halkı çiftçi, devlet memuru, asker ve esnaf olabilmiştir. Osmanlı tebaası olan zengin gayrimüslim tüccar ve iş adamları aynı zamanda Batı ülkesi yurttaşlığını da kazanmışlar ve çifte pasaportlu olmanın nimetlerinden yararlanmışlardır<sup>2</sup>. Osmanlı Devleti 1876 yılında borç ödemelerini durdurmak zorunda kaldığından 1881 yılında Avrupalı alacaklıların çıkarlarını gözetmek üzere "Duyun-u Umumiye İdaresi"ni kurmuş<sup>3</sup>, bu idare, devletin belli başlı gelir kaynaklarına el koyarak dış borçlanmadan doğan net fon akımlarının yönünü değiştirmiştir<sup>4</sup>. 1910'lara gelindiğinde ise ticaret açıklarının önemli bir bölümü kısa vadeli ticari kredilerle karşılanmıştır<sup>5</sup>. Bu dönemde devam eden Trablusgarp (1911-1912) ve Balkan Savaşları (1912-1913) da ülke bütçesini sarsmıştır.

---

<sup>1</sup> Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999, s.161.

<sup>2</sup> 1838-1864 dönemi Osmanlı ekonomisinin ticaret ve mali antlaşmalar ile tamamen dış etkilere açıldığı, bir açık pazar haline dönüştüğü, iktisadi emperyalizmin bütün boyutları ile yürürlüğe girdiği bir dönem olmuştur. Dış ticaret bilançosundaki açıklar 1850'ye kadar altın ve gümüş ihracıyla, 1854'ten sonra ise Avrupa metropollerinden yapılan borçlanmalar ile karşılanmıştır; Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Basım, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995, s.1-5. Ekonomik yaşama genellikle hakim olan yabancılar ve azınlıklar Osmanlı toplumunda yaşam biçimini, toplumsal ve kültürel boyutta etkilemiş; gazete ve dergi yazılarında birtakım yenilikleri ve olması gerekenleri anlatarak ve şikâyetlerini sunmuşlardır. Dolayısıyla ulaşım, elektrikli aydınlatma gibi faaliyetler de bir nevi zorunlu olarak artık Osmanlıda yer almıştır; Haydar Kazgan, Sami Önal, **İstanbul'da Suyun Tarihi**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999, s.76, 79.

<sup>3</sup> Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Seçme Eserler 1, Çeviren: Gökhan Aksay, İstanbul, 2007, s.130.

<sup>4</sup> Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1984, s.197.

<sup>5</sup> TÜSİAD, **21.Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, Yayın No. TÜSİAD-T/98-12/239, Aralık 1998, s.198.



Osmanlı'da tarım vaha tipi olmakla beraber sanayi ilkel düzeydeydi<sup>6</sup>. Savaşın ilk yıllarında ekmek, gaz yağı, şeker, tuz, buğday, bulgur, zeytin çok değerli konuma gelmiş ve bulunması zor olmuştu<sup>7</sup>. Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı tarımcı, sanayide geri, dış ticarete dışa bağımlıydı. II. Meşrutiyet ile Bab-ı Âli sanayileşmenin önemini kavramış<sup>8</sup>, sanayide 1908 sonrasında belirgin bir gelişme başlamış<sup>9</sup>, milli sermayeye dayalı yatırım etkinliğine başlanılmıştır<sup>10</sup>.

Osmanlı Devletinde yabancı sermayenin etki alanı oldukça geniş olup tekstil, şeker ve un sanayi kollarını oluşturmaktaydı. 1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımları bugünkü Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinde, 1908'den önce kurumlu sınaî tesislerinin 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen imalathanesi, 11 tabakhane, 7 marangoz ve doğrama atölyesi, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 1 ipekli dokuma ve 5 sair dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kâğıdı, 5 madeni eşya ve 1 kimyasal ürün fabrikasından ibaret olduğunu göstermektedir. Bu sayım 1908 yılında çağdaş anlamıyla bir Osmanlı sanayinin var olmadığını ortaya koymaktadır. Osmanlının yarı sömürge durumuna sebep; kapitülasyonlar, Duyun-u Umumiye ve ülke yönetiminin büyük ölçüde askeri, siyasi ve iktisadi açıdan emperyalizmin denetimine girmiş olmasıdır. Ulusal nitelikte bir kapitalizme geçişin zor olmasının nedenleri arasında ticaretin Rum, Yahudi, Levanten ve Ermeni unsurlarca yapılıyor olması da etkilidir. 1908-1922 dönemi ise Osmanlı Devleti'nin savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanma sonunda tarihe karıştığı dönem olmuştur<sup>11</sup>.

1900'lü yılların başında Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi'nde yer alan bir yazıda Osmanlı tüccarının yabancı tüccar karşısındaki durumu aktarılırken yabancılardan hem yabancı ülkede hem de Osmanlı piyasasında bazı ticarethaneler açarak, ticarete ya bizzat veya aracılık işleri yapmaya başladıkları, doğu ve batı

---

<sup>6</sup> İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, ODTÜ, Ankara, 1977, s.39.

<sup>7</sup> Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.273.

<sup>8</sup> Toprak, **a.g.e.**, s.200.

<sup>9</sup> Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s.33.

<sup>10</sup> Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 22, 1. Baskı, İstanbul, 1999, s.30.

<sup>11</sup> Levanten, Osmanlı Döneminde, özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan, Müslüman olmayan azınlıklara verilen isim; Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985**, s.12-15.

arasında tarım ticareti yapan Osmanlı tüccarının işlerini günden güne tehdit etmeye başladıkları anlatılmıştır<sup>12</sup>. I.Dünya Savaşı batıdan gelen ticaret yollarını tıkağında bu tarihten sonra yerli üretim teşvik edilmeye başlanmıştır<sup>13</sup>.

I. Dünya Savaşı (1914-1918) ile dış ticaret kesilmiş, imparatorluğun toplam tüketiminin yaklaşık % 20'sini oluşturan mamul mallar ve gıda maddeleri ithalatı neredeyse tümüyle durmuştur. Böylece 1915 ve sonrasında Osmanlı ekonomisi, daha önce ithal ettiği malları kendi olanaklarıyla sağlamak zorunda kalmıştır. 1913 yılının Aralık ayında yayınlanarak yürürlüğe giren ve yerli sanayiye çeşitli ayrıcalıklar tanıyan “Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı” devlet desteği sağlamaktaydı. 1914 yılında “Teşvik-i Sanayi Kanunu Talimatnamesi” ve 1917’de bu kanunun uygulama yönetmeliği çıkarılmıştır. Ancak bu kanunun yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra I.Dünya Savaşı’nın başlaması, ara ve yatırım malları üretemeyen ve büyük ölçüde tüketim mallarına dayalı olan Osmanlı sanayini zora sokmuştur<sup>14</sup>.

## 1.OSMANLI’DA ELEKTRİK UYGULAMALARINA GEÇİŞ

Altyapı, enerji, nitelikli iş gücü yetersizliğinden dolayı Osmanlı topraklarında sanayi işletmek pahalıydı. Bir açık pazar durumunda olan Osmanlı Devleti’nde yabancı kapitalistlere mali, ticari ve yargı alanında her türlü güvence sağlandığından Osmanlı topraklarında ulaştırma, bankacılık, ticaret; sanayi faaliyetiyle uğraşmaktan daha çok karlıydı. İthalat yerli üretimden daha fazla teşvik gördüğü için yabancılar kendi ülkelerinde imal edilmiş malları Osmanlı topraklarında pazarlıyorlardı. Yabancı sermaye yatırımları daha çok Fransız, Alman ve İngilizlere ait olmakla birlikte Osmanlının sınaî kuruluşları daha çok ordu ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. Sanayi kuruluşlarında kullanılan enerji daha çok kol gücüne dayanmakla beraber, çeviri gücün % 75.9’u buhar makinelerinden, % 12.8’i petrol

---

<sup>12</sup> Ali Akyıldız, **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri “Ottoman Securities”**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilingual Edition Turkish-English, İstanbul, Mayıs 2001, s.63, 64.

<sup>13</sup> Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985**, s.19.

<sup>14</sup> Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, s.185.

kullanan içten yanmalı motorlardan sağlanıyordu. Elektrikli motorların oranı % 6.4'tü ve sadece İstanbul'daki fabrikalarda kullanılıyordu<sup>15</sup>.

Ulusal sanayiye kurmak, özel girişimciliğe Türk-Müslüman halkı özendirmek amacıyla çıkarılan Sanayi Teşvik Kanununda, sanayi kuruluşlarına ücretsiz toprak verilmesi, vergi bağışıklığı ve vergilerin taksitle alınması gibi kolaylıklar getirilmiştir. Ancak savaşlar sebebiyle başarı elde edilememiştir. Hükümet politikası gereğince, azınlıkların uğraşı alanı olan sanayi ve ticari işlere atılma çabaları yoğunlaşmış, 1917-1924 yılları arasında azınlıkların Türkiye'den ayrılmasının yarattığı boşluk, Türkleri ticaret yanında sanayide de görev almaya yöneltmiştir<sup>16</sup>.

### 1.1. Telgrafın Kullanılmaya Başlanması

Chappe'nin 1793'te icat ettiği hava telgrafı Kırım Savaşında Fransızlar tarafından, elektrikli telgraf hattı ise Karadenizin dibine döşeyen İngilizlerce kullanılmıştır<sup>17</sup>. Telgraf, 1837 yılında Morse tarafından icat edilmiş, ilk ticari elektrikli telgraf denemesi 1844 yılında yine Morse tarafından Baltimore ile Washington şehirleri arasında 65 km'lik bir telgraf hattı çekimiyle yapılmıştır<sup>18</sup>.

Türkiye'de elektrikle ilgili ilk uygulamalar, telgrafın Osmanlı Devleti'ne gelmesi ile başlamıştır. İlk telgraf, 19 Ağustos 1855'te İstanbul ile Edirne arasında çekilmiş ve Rusçuk yoluyla Avusturya şebekesine bağlanmıştır. 27 Eylül 1855'te de Avrupa ile telgraf haberleşmesi başlamıştır. Çok kısa bir süre içinde tüm ülkede telgraf hatları çekilir duruma gelmiştir<sup>19</sup>.

---

<sup>15</sup> Şahin, a.g.e., s.18, 19, 22.

<sup>16</sup> Ahmet Emin Yaman, **Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922**, Betik Yayıncılık, Ankara, Ocak 1998, s.60.

<sup>17</sup> Erol Mütercimler, **Aynadaki Tarih, Komplolar, Suikastlar, Provokasyonlar, İsyanlar, Komplolar Teorileri 3**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010, s.48.

<sup>18</sup> Bahadır Bayrıl, Seyhan Özçelik, Serdar Yılmaz, **Önce Ateş Vardı, Türkiye'de Enerji Devrimi ve Modern Hayatın Etkileşimi**, Mehmet Zorlu Vakfı, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 2009, s. 19.

<sup>19</sup> Osman Bahadır, **Elektriğin Kısa Tarihi**, İstanbul: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.39. 23 Ekim 1840 tarihinde bugünkü Türk Telekom'un Postahane-i Amire adıyla Sultan Abdülmecit tarafından temeli atılmış, 9 Ağustos 1847'de ilk telgraf alma-çekme işleminin başarıyla gerçekleştirilmesi üzerine ilk telgraf hattı İstanbul-Edirne arasında döşenmiştir. 4 Şubat 1924'te 406 sayılı telefon ve telgraf kanunu ile yurdun her tarafında telefon tesis etme ve işletme görevi PTT Genel Müdürlüğüne verilmiştir. 11 Eylül 1926'da Türkiye'nin ilk otomatik telefon

Telgraf, Osmanlıya geldiğinde pek çok yönden Osmanlı yaşamını etkilemiş ve değiştirmiştir. Padişahlar telgrafı kendi güçlerini pekiştirecek ve uzak illerdeki kontrollerini artıracak bir araç olarak görmüşlerdir. Osmanlıda ilk telgraf hattının açıldığı yıl olan 1855 yılında İngiltere'nin ilk telgraf hatları henüz 18 yaşındaydı. Telgrafın Osmanlı'da bu kadar çabuk kabul görmesinin sebebi az maliyet gerektirmesi, getirdiği yararın bu maliyeti fazlasıyla karşılayacak kadar büyük olmasıdır<sup>20</sup>. Telgraf önceleri Fransızca bilenler tarafından çekilirken daha sonra telgraf dilinin Türkçeleştirilmesi için Mustafa ve Voliç Efendiler çalışma yapmış, 1856 yılında Mors işaretlerinin Osmanlıcaya uyarlanmasıyla Türkçe olarak çekilmeye başlanmış, İzzet Efendi döneminde yapılan düzeltmelerle Türkçe alfabe kullanılmıştır<sup>21</sup>. Telgrafla haberleşme zamanla yaygınlaşmış, mesajlar, raporlar sayesinde ülkeler arası diplomasi artmıştır. Kırım savaşından sonra Avrupa ile herhangi bir anlaşmazlık çıktığında yazışmaların gidip geldiği sürede zaman kazanmak olanağı gittikçe azalmıştır. Kırım savaşında müttefik İngilizlere telgraf hatlarını kurmalarına ve yönetmelerine izin verilmiştir. İngilizler bu sayede kendi sömürgelerine rahatça ulaşacağından sömürge toprakları üzerinde kurulacak hatlara yatırım yapmak için kendisine başvuran tüm şirketlere imtiyaz vermişlerdir<sup>22</sup>.

1881 yılında İstanbul'da Soğukçeşmedeki Posta Bakanlığı ile Yeni Cami Postanesi arasında kurulan tek telli telefon hizmete girmiştir. Telgrafın bulunmasından sonraki en önemli aşama olan telsiz telgraf haberleşmesi ise 1905 yılında Derne-Libya ile Antalya arasında gerçekleştirilmiştir<sup>23</sup>.

Telgraf haberleşmesi Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra başlayan Kurtuluş Savaşı süresince etkili ve hızlı haberleşmeyi sağlamıştır. Komutanlar arası cephe haberleşmeleri ve yabancı devlet adamlarıyla görüşmeler

---

santralı 2000 hatlık kapasitesiyle Ankara'da hizmete verilmiştir. 1 Eylül 1929'da tek devreli ilk şehirlerarası haberleşmesi Ankara-İstanbul arasında gerçekleşmiştir. 1940'da Ankara-İstanbul arasında tesis edilen iki adet tek kanallı havai hat çoklayıcı sistemi haberleşmede eskiye göre büyük kolaylık sağlamıştır; "*Türkiye'de Telekomünasyon Tarihçesi*", **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, 430. Sayı, Cilt:45, Nisan 2007, s.66.

<sup>20</sup> Tanju Demir, **Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s.51.

<sup>21</sup> **Düster, Tertip:1, Cilt-2**, s.348-362, 9. Fasil, Madde: 49. ve 61.

<sup>22</sup> Demir, **a.g.e.**, s.55, 56.

<sup>23</sup> Yurdakul Ceyhan, **Geçmişten Bugünlere Anılar, Görüşler, Söyleşiler 1954**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Cilt 1, Ankara, Aralık 2006, s.35; 1876 yılının Mart ayında Alexander Graham Bell, deneysel olarak ilk telefon konuşmasını gerçekleştirmiş, ticari uygulama 1877 yılında başlamıştır.

hep telgraf aracılığı ile olmuştur. 16 Mart 1920 günü İstanbul'un İngilizlerce işgalini Ankara'ya zor şartlar altında haber veren Manastırlı Hamdi Efendi'ye Atatürk Nutuk'unda teşekkür etmiştir<sup>24</sup>.

## 1.2. Telefonun Kullanılmaya Başlanması

Avrupa'da 1877 yılından itibaren halk arasında yayılmaya başlayan telefon muhabere sistemi, Osmanlıda ancak meşrutiyetten sonra kurulabilmiştir. İlk olarak 1909'da hükümet, nezaret ve daireler arasında muharebeyi temin maksadıyla telefon hatları çekilmiş ancak İstanbul'un umumi telefon şebekesine olan ihtiyacı karşısında bu işin bir şirkete ihalesi uygun görülmüştür. 1911'de en uygun şartları teklif eden İngiliz ve Amerikan sermayeli bir gruba verilen "İstanbul Telefon Şirketi" imtiyazı, 1913 yılına kadar şebekeyi işletmeye açmıştır. 1914 yılının başında şirketin abone sayısı 4.159 kişiye ulaşmıştır<sup>25</sup>.

Telgrafın kısa sürede yaygınlaşarak merkezi işleyişi kolaylaştırması, merkezi bir devlet olan Osmanlı'nın da devlet yapısını güçlendirmesini sağlamıştır. Telgraf haberleşmesinin şifrelenebilmesi ve devletin denetimi altında yürütülmesi nedeniyle herhangi bir riski bulunmamaktaydı. Telefon haberleşmesinin devlet tarafından denetlenmesindeki güçlükler, telefonun padişah tarafından telgraf kadar güvenilir bir haberleşme aracı olarak hemen kabul görmemesi nedeniyle<sup>26</sup> pratikte kullanımı 1914 yılını bulmuştur. Çünkü telefon imtiyazını alan İngiliz Şirketi ihtiyacı olan elektrik enerjisini almak için İstanbul'da Silahtarağa Elektrik Santralının açılmasını beklemiştir. I.Dünya Savaşı başladığında devlet şirketin imtiyazını iptal etmiş, telefon şebekesi Türk mühendislerce işletilmiştir<sup>27</sup>.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Türkiye'deki telgraf hattı uzunluğu 13.158 km'ye, telefon abone sayısı da 8.450'ye ulaşmıştır. 11 Eylül 1926 tarihinde Avrupa'dan önce Ankara'da hizmete girmiş ve sayısı 1 olan Türkiye'de ilk otomatik

---

<sup>24</sup> Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.282.

<sup>25</sup> Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s.174.

<sup>26</sup> Bahadır, **a.g.e.**, s.40.

<sup>27</sup> Bahadır, **a.g.e.**, s.41.

telefon santrali<sup>28</sup>, en başından beri Türk mühendis ve teknisyenler tarafından çalıştırılmıştır. 1928 yılında ilk şehirlerarası telefon görüşmeleri yapılırken, 1931-1932 yıllarında İstanbul'da tüm santraller otomatik hale getirilmiştir. 1932'de Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasında telefon görüşmeleri başlamıştır<sup>29</sup>.

## 2.OSMANLI DEVLETİNDE İMTİYAZ UYGULAMALARI

Sanayi Devrimi sırasında İngiltere, Fransa ve Almanya'nın önemli kentlerinde kamu mal ve hizmet üretiminde anonim şirketler önemli görevler üstlenmişlerse de bu alanda ilk günden beri kamu müdahalesinin varlığı da görülmektedir. Su, elektrik ve gaz üretimi ile liman, dok ve gemi işletmeciliği alanlarında yatırım ve hizmetler, anonim şirketlerle yerel yönetim ve merkezi hükümet arasında imzalanan anlaşmalara bağlanmıştı. Demiryolu, su, gaz, elektrik ve tramvay işletmeciliği yapan deneyimli Batılı şirketler sermaye sahibi bazı kişilerle ayrı ayrı ya da ortaklaşa Osmanlı ülkesinde yeni işler aramışlardır<sup>30</sup>. Osmanlının son yüzyıllık döneminde yabancı sermaye ithali sanayi devrimi ülkelerindeki ekonomik gelişmelerden kaynaklandığından bu ülkelerde özellikle demiryolları, tramvay, tünel, telgraf, telefon, elektrik, su, havagazı, gemi ve liman işletmeciliği gibi kamu mal ve hizmetleri üreten işletmeler özel teşebbüs olarak ortaya çıkmış, I.Dünya Savaşı sonuna kadar bu özelliklerini korumuşlardır. Bu işletmelerden birçokları ise II.Dünya Savaşından sonra tam anlamı ile kamu işletmesi haline getirilmişlerdir<sup>31</sup>.

Necmi Osten'e göre imtiyaz; "*eskiden beri Fransa'da uygulanan bayındırlık hizmetlerinin bir müteşebbis tarafından yerine getirilmesi işi*"dir. İmtiyaz ile imtiyaz sahibine belli bir iş üzerinde intifa hakkı<sup>32</sup> tanınmaktadır<sup>33</sup>. İmtiyaz, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde bir yöntem olup, özel kişiler tarafından yerine getirilen imtiyaz usulünün yanı sıra kamu hizmetlerinin doğrudan doğruya devlet

---

<sup>28</sup> Ceyhun, **a.g.e.**, aynı yer.

<sup>29</sup> Bahadır, **a.g.e.**, s.41.

<sup>30</sup> Kazgan, vd, **a.g.e.**, s.63, 64.

<sup>31</sup> Kazgan, vd, **a.g.e.**, s.68.

<sup>32</sup> İntifa hakkı; taşınır ve taşınmaz malların, hakların ve bir mal grubunun kullanımıyla ilgili hukuk terimidir.

<sup>33</sup> Necmi Osten, **İdari Mukavele ve Amme Hizmeti İmtiyazlarının Hukuki Mahiyeti**, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1938, s.17.

veya diğerk kamu tuzel kişilerince görülmesi ile emanet usulü; mültezim adı verilen özel kişiye götürü veya orantılı kazanç ya da ücret karşılığında idari sözleşme ile kamu hizmetinin grdrlmesiyle uygulanan iltizam usulü; kamu hizmeti eğer idare lehine tekel konusu yapılmamışsa idarenin özel izniyle özel kişilere verilmesi şeklinde olan ruhsat usulü gibi değişik uygulamaları<sup>34</sup> bulunmaktadır<sup>35</sup>. Devlet veya diğerk kamu tuzel kişiler tarafından veya bunların gözetim ve denetimleri altında genel, kolektif ihtiyaçları karşılamak, kamu yararını sağlamak için kamuya sunulmuş sürekli ve düzenli faaliyetler olarak tanımlanan kamu hizmeti<sup>36</sup>, Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hemen tamamı yabancı müteşebbislere verilmiş ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra devletçe satın alınması yoluna gidilmiştir. İmtiyazlar, imtiyaza konu edilmiş olan kamu hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesinde kamu yararı olduğu gerekçesiyle ve yabancı girişimcilerin smrlerine son vermek düşüncesiyle tasfiye edilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde 23 Haziran 1910 tarihli "Menafi-i Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun" ve 1932 yılında çıkarılan 2025 sayılı kanun yürürlükte olmasına rağmen yerli sermaye yararına özellikle elektrik hizmeti dışında imtiyaz adı altında uygulamalar olmamıştır<sup>37</sup>.

İmtiyaz sözleşmelerindeki tanım "*bir şahsın masrafı, vukuunda zarar ve ziyanı kendisine ait olmak üzere bir amme hizmetinin işletilmesini ve işletilen amme hizmetinden istifade edeceklerden tahsil edeceği rüsum ile masraf ve sermayesinin amorti ve temettn ve muhtemel zarar ve ziyanların hissesini karşılamayı taahhüt ettiğini bildiren sözleşmedir.*" şeklinindedir. Yani hizmetin imtiyazı alan kişinin adına ve hesabına işlemesi demek imtiyazı alanın kamu hizmetinin işlemesi için lazım olan sermayeyi bulup getirmesi ve her türlü iktisadi teşebbüslerde olduğu gibi teşebbüsün zarar ve riskini üzerinde taşımasıdır. Kamu hizmeti imtiyazı işletilecek hizmet için büyük sermaye gerektirdiğinden havagazı, su, elektrik, tren ve tramvay gibi tatmin edici bir işletme için zamanla temin edilebilen adetlerin halk arasında yerleşmesine

---

<sup>34</sup> Gülhanım Sızlı Erol, **Kamu Hizmetlerinin Görülmesinde İmtiyaz Yöntemi ve Türkiye Uygulaması**, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi, Yayın No:DPT 2487, Nisan 1999, s.30-33.

<sup>35</sup> Osten, **a.g.e.**, s.18.

<sup>36</sup> S. Erol, **a.g.e.**, s.5.

<sup>37</sup> S. Erol, **a.g.e.**, s.106.

ihtiyaç olunduğundan imtiyaz süresi birkaç ay değil, 25-30-40-50-60-75 yıl gibi uzun süreler için verilmiştir<sup>38</sup>.

Avrupa'da Ortaçağın sonlarına gelindiğinde krallar, prensler ve devletler, bankerlerin olağan müşterileri arasına girmişlerdi. İslam toplumlarında ise hükümdarlara ve devlet hazinelerine borç verme işlemleri daha farklı yürütülmüş, sermayeleri olan bireyler devlete yaptıkları peşin nakit ödemeler karşılığında, belirli bir bölgenin ya da kaynağın vergilerini toplama imtiyazını elde etmişlerdir. İltizam sistemi, Akdeniz'den Hint Okyanusuna kadar tüm İslam devletlerinde, Ortaçağ'dan 19. ve 20. yüzyıla kadar vergi toplamanın en yaygın biçimi olarak kullanılmıştır<sup>39</sup>.

İltizam yöntemiyle devlet belirli bir mukataadan vergi toplama işini açık artırma yoluyla ve bir ya da üç senelik süreler için mültezim adı verilen özel kişilere devrediyor ya da satıyordu. Tımar düzeni dışında kalan bu vergi kaynakları mukataalar<sup>40</sup> olarak adlandırılmaktaydı. Mukataalar, iltizama çoğunlukla üç yıllık süreler için açık artırma ile verilirdi. Ancak bu üç yıllık süre dolmadan mukataa gelirlerinde olağandışı bir artış olması, bir getirim oluşması durumunda mukataa daha yüksek bir bedel teklif eden bir başkasına verilebilirdi. Tımar sisteminin bozulma süreci içinde tımar topraklarının da iltizamla işletilmesi söz konusu olmuştur. Gelir düşüklüğü gibi sebeplerle mültezimlere çekici gelmeyen ya da padişah hasları ve madenler gibi devlet tarafından işletilmesi gereken mukataalar emanetin<sup>41</sup> konusunu teşkil ediyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda maliyenin artan nakit ihtiyacı tımar topraklarının iltizamlaşmasını gerektirdiği gibi 18.yüzyılın sonlarında da iltizamla işletilen mukataalar malikâne<sup>42</sup> haline getirilmeye başlanmıştır. Bu sistemde mukataa gelirleri birer peşin ve her yıl ödenecek taksitler karşılığında özel kesime satılmaktaydı<sup>43</sup>.

---

<sup>38</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.23, 31.

<sup>39</sup> Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, s.134.

<sup>40</sup> Mukataa, coğrafi sınırları ile alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından saptanmış vergi kaynağı ya da kaynakları anlamına gelmektedir.

<sup>41</sup> Emanet, mukataaların emin denilen memurlar tarafından işletilmesidir.

<sup>42</sup> Malikâne, ömür boyu olarak verilen iltizamlara verilen isimdir.

<sup>43</sup> Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986, s.272; Mukataa gelirleri çoğunlukla devlete ait olmakla birlikte, vakıflara tahsis edilen, ulufe karşılığı veya ocaklık olarak verilebilen veya has olarak tahsis edilebilen türleri de vardır. Mukataalar iltizam, emanet ve malikâne olmak üzere 3 yöntemle işletilirdi.



Merkezi devletin idari yetersizlikleri nedeniyle mukataaların büyük bir bölümünün geliri iltizam yoluyla toplanırdı. Mültezimler devlet adına vergi toplama işine kar amacıyla girdiklerinden en kısa zamanda en fazla geliri toplamaya çalışıyor ve bu amaçla köylü üreticilere mümkün olan en ağır sömürü yöntemlerini uyguluyorlar bu da tarımsal üreticiler üzerindeki baskıları ve vergi yükünü artırıyordu<sup>44</sup>.

Osmanlı'da tımar sisteminin bozulması sonucu iltizam sistemine geçilmiş, bu durum imtiyaz sisteminin uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Devlete vergi veren kesim ise fakir Türk halkı olduğundan sermaye yatırımı tamamen yabancı odaklı ve ihtiyaçlı olmuştur. Bu yüzden elektrik yatırımında da yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmuştur<sup>45</sup>.

Tanzimat fermanından sonra posta hizmetleri de kamu hizmeti içine alınmıştır. Merkezi devletlerin güçlü olması için haberleşme sistemlerini çok güçlü kurlmaları gerektiğinden iltizam yöntemi posta işlerine de uygulanmış, böylece postaların büyük oranda yönetimi Umumi müteahhitlere ya da bölüm bölüm küçük mültezimlere verilmeye başlanmıştır<sup>46</sup>.

Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde, ülkede faaliyet gösteren yerli ve yabancı şirketleri özendirici bazı kararlar alınmış, örneğin üretim yapmak üzere fabrika kurmak isteyen girişimcilerin yurtdışından getirecekleri alet, edevat ve makineler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Ayrıca imtiyaz bölgesi dâhilinde aynı işi yapma ruhsatının başka bir şirkete verilmemesi, fabrikaların kurulacağı devlete ait arazilerin ücretsiz olarak şirkete devredilmesi ve devlete ait boş arazilerde bulunan bazı hammadde kaynaklarından ücretsiz faydalanmaları gibi teşvikler sağlanmıştır. Sermaye sahipleri küçük bir işletme açabilmek için Ticaret Nezaretine başvurmak ve hükümetten izin almak zorundaydı. Bu merkezîyetçilik taşrada faaliyet göstermek üzere kurulacak şirket temsilcilerinin imtiyaz alabilmek amacıyla birkaç ay İstanbul'da kalmalarını gerektirmekteydi. Dönemin ünlü şair ve yazarı Cenap Şahabettin bir makalesinde imtiyazı almak ve prosedürü tamamlamakla işin bitmediğini, büyük küçük bazı memurların da memnun edilmesi gerektiğini yazmıştı.

---

<sup>44</sup> Pamuk, **100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi:1500-1914**, s.126, 128.

<sup>45</sup> G. Kazgan, **a.g.e.**, s.30, 31.

<sup>46</sup> Demir, **a.g.e.**, s.7.

Çünkü imtiyaz almak için İstanbul'da bürokrasiyle ilgilenen Osmanlı uyruklu kişilerin buradaki uzun ikametlerinde ve bürokratların memnun edilmelerinde harcanan paraların toplamı hükümetin şirketleşmeyi teşvik için tanıdığı muafiyetleri ve imtiyazları aşmaktaydı. Oysa yabancılar elçiliklerini devreye sokarak isteklerini rahat biçimde elde ediyorlardı<sup>47</sup>. İmtiyaz alan kişinin imtiyaz sonrası gereken yatırım ve inşaat gibi imtiyaz sözleşmesinden doğan sorumlulukları yerine getirebilecek kadar sermayesi olmalıydı. Ancak imtiyaz alan kişi yabancı ise yeterli sermayeye sahip olduğunu belgelemek zorundaydı<sup>48</sup>.

Osmanlı Devletinde Avrupa sermayesi, demiryolları ve limanlar başta olmak üzere bankacılık, sanayi, su, gaz ve elektrik gibi belediye hizmeti sayılan alanlardaydı. Osmanlı'da imtiyaz almak isteyen kişiler arası yarışma yapılması ve en uygun teklifi veren kişiye imtiyaz verilmesi yoluna gidilmiştir<sup>49</sup>. Elektrikle aydınlatma ile ilgili işler için Bab-ı Aliye başvuru yapılması gerekmekteydi. Uygun bulunan başvurular Nafia Nezaretine gönderilir, imtiyaz sözleşmesi hazırlanarak Bab-ı Ali'ye geri gönderilirdi. Meclis-i Vükela hukuka uygunluğunu kontrol amacıyla sözleşmeyi Şuray-ı Devlete gönderir, uygun bulunması halinde padişah onayına sunulurdu<sup>50</sup>. Padişah tarafından onaylanan sözleşme Osmanlı Devleti ile imtiyaz alan şirket arasında imzalanırdı. Devlet ile özel şirket veya kişilere verilen imtiyazlar imtiyaz defterlerine, yapılan sözleşmeler de Mukavelename ve Mukavelat Defterlerine kaydedilirdi<sup>51</sup>. Sözleşmede bugünkü sözleşmelerde yer alan bilgilere benzer şekilde imtiyazın konusu, kime verildiği, süresi, iptal şartları, imtiyaz süresi sonunda tesislerin ne şekilde devlete devredileceği hususları yer alırdı.

---

<sup>47</sup> Akyıldız, a.g.e., s.28, 29.

<sup>48</sup> “*Sahib-i istidânın müsâ'ade-i imtiyâziyeden neşet eden şerâ'it ve ta'ahhüdâtın temâmi-i icrâsına servet ve iktidârî bir suret-i kâfiyede emniyet bahş olmadığı hâlde istid'a nâmesiyle mutasavver olan teşebbüsün icrâsına girişecek ve kudret-i mâliyeleri şerâ'it-i imtiyâziyeden terettüb eden ta'ahhüdâtın temâmi-i ifâsına zimân-ı kâfi olacak olan sermaye dârân taraflarından yolunda ve muntazam bir kîta vekâletnâme dahi takdim etmesi lazım gelecektir.*” **Düstur, Tertip: 1, Cilt: 3**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1293, s.498, 499.

<sup>49</sup> “...*imtiyaz-ı mezkurun mukavele ve şartnâmesi tanzim ve gazetelerle ilan olunarak en nâfi şerâ'it dermeyeran eyleyenlere ihale olunmak üzere...*” **BOA, MV.**, (26 Z. 1326) 125/39.

<sup>50</sup> **Düstur, Tertip :1, Cilt:4**, İstanbul Matbaa-i Amire, 1293, s.482.

<sup>51</sup> İmtiyaz Defterleri ile Mukavelename ve Mukavelat Defterlerinin tanımları için bkz: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 42, 2.Baskı, İstanbul, 2000, s.189, 190.

1884 yılında kamu hizmeti ile ilgili imtiyazların gazetelerde ilan edilmesi ve teklif verenler arasında en uygun teklifi verene imtiyaz verilmesi konusunda 1882 tarihli padişah iradesi bulunmaktadır<sup>52</sup>. Hükümetin 1882’de yayımladığı anonim şirketler iç tüzüğünün, imtiyazlı şirketler dışındaki herhangi şirkete uygulanamaması, tüzüğün değiştirilmesine sebep olmuştur. II. Meşrutiyetten sonra ise şirketleşme artmıştır<sup>53</sup>.

II. Meşrutiyet iktisadi sorunların kamuoyuna yansıdığı bir dönem olduğundan 1908’den sonra sayıları önemli ölçüde artan gazete ve dergilerde ticaretin önemi vurgulanmış, şirketçiliği ve anonim şirketleri özendiren yazılara sık sık rastlanır olmuştur<sup>54</sup>. Sermaye birikimindeki yetersizlik ve gerek yasal gerek idari engeller yanı sıra yabancı şirketlerin kapitülasyonlar sonucu Osmanlı topraklarında ayrıcalıklı oluşları yerli şirketlerin gelişimini kısıtlayan bir nedendi. Avrupa ülkelerinin I.Dünya Savaşına girmeleri Osmanlı hükümetini harekete geçirmiş, genel kargaşadan yararlanarak kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmaya sevk etmiştir. 15 Ekim 1914 tarihli geçici yasayla Osmanlı yasa ve tüzüklerinde kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin geçerliliklerini yitirdikleri açıklanmıştır. 8 Mart 1915 tarihli “Memalik-i Osmaniyye’de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaiifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat” yayınlanmış ve yabancıların Osmanlı topraklarındaki statüleri belirlenmiştir<sup>55</sup>.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yüzünden iktisadi durumu bozulan halkın ve küçük sermaye sahiplerinin alım gücünün azalması ve bu grupların ellerindeki birikimlerini riske atmak istememesi sebebiyle Osmanlı

---

<sup>52</sup> “...hazret-i padişahiden irâd buyurulması üzerine imtisâlen li'l-emril âli müşârun-ileyh tarafından kaleme alınarak arz ve takdim kılınmış ve isabet efzâ-yı sudur olan irâdât-ı seniyyeye muvâfık olmak hasebiyle rehîn-i tensîb-i âli buyurulmuş olduğundan zikr olunan lâyiha suretinde gösterildiği vecihle bu def'a talibleri uhdelerine ihâlesine irâde-i seniyye-i mülûkâne şeref müteallik buyurulmuş olan umûr-ı nâfi'anın cinsi ve nevlere muhtasaran bâ-telgraf Paris Sefaret-i Seniyyesine bildirilip orada Ajans Havas vesâtatıyla bi'l-cümle Paris ve Londra jurnallerine derc ile ilan ettirilmesi ve bundan böyle verilecek imtiyâzâtın pey-der- pey yine bu suretle neşr ve işâ'ası ve bunların Dersaadet'de çıkan evrâk-ı havâdise dahi derciyle ilan...” **BOA**, Y.PRK..BŞK., (4 S. 1300) 7/17.

<sup>53</sup> Osten, **a.g.e.**, s.33.

<sup>54</sup> Toprak, **a.g.e.**, s.50.

<sup>55</sup> Toprak, **a.g.e.**, s.70, 72.

ülkesinde yüksek kar dağıtan hisse senetleri satılamamış, ülkede anonim şirketlere yeterli ilgi gösterilememiştir<sup>56</sup>.

Şirket kurmak için şirket kurucularının hükümete ilk başvuru yeri Ticaret Nezareti olduğundan şirket kurmak isteyenler, matbu şirket iç tüzük örneğini bedeli karşılığında Ticaret Nezaretinden satın alırlardı. Başvuru dilekçesiyle sunulan iç tüzük taslağı, nezaretçe incelenip gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra Sadarete gönderilir ve oradan da Şuray-ı Devlete havale edilirdi. Önce Maliye Dairesinde sonra da Şuray-ı Devlet Genel Kurulunda iç tüzük üzerinde gerekli düzeltmeler ve ilaveler yapılır ve bu değişikliklerin gerekçeli kararlarının açıklandığı bir mazbata ile sadrazama sunulurdu. Sadrazam bütün bu belgeleri Meclis-i Vükelada tekrar görüşmeye açar ve burada da uygun bulunması durumunda bir mazbata veya kendi üst yazısıyla birlikte iradesi çıkmak üzere padişaha sunardı. İç tüzüğünün onaylandığına dair irade çıkıp Ticaret Nezareti ve İstanbul Bidayet Mahkemesi Mukavelat Muharrirliği sicillerine işlendikten sonra şirket resmen kurulurdu. Eğer şirket imtiyazlı ve tekel niteliğinde bir şirket ise imtiyaz sahibi imtiyazdan doğan bütün haklarını ve bunlara dair belgeleri şirkete devreder, şirket de imtiyazdan kaynaklanan bütün şart ve yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt ederdi. Şirketin kuruluş prosedürünün tamamlanmasıyla iş bitmez, iç tüzüğe göre bir şirketin kesin kuruluşunun tamamlanabilmesi için sermayesini oluşturan hisse senetlerinin tamamının imzalanması ve sermayenin % 10'unun ödenmiş olması gerekmektedir. Şirketlerin genel kurullarında alınan iç tüzük değişikliği, faaliyet alanının genişletilmesi veya daraltılması, sermaye artırımı gibi kararların hayata geçirilmesinde de aynen şirketlerin kuruluş prosedürü takip edilirdi. II.Meşrutiyetten sonra yapılan yeni şirket iç tüzük şablonunun 23. maddesiyle şirketlere, genel kurulun toplanmasından 20 gün önce Ticaret Nezareti'ne haber verme; nezaretçe görevlendirilecek bir komiseri genel kurulda bulundurma; idare meclisi, müfettiş raporları, senelik bilanço, genel kurul tutanakları, genel kurula katılan hissedarların isim ve hisse senetlerinin miktarını belirtir cetvellerden dörder nüshayı Ticaret Nezareti'ne gönderme zorunluluğu getirilmiştir<sup>57</sup>.

---

<sup>56</sup> Akyıldız, a.g.e., s.45.

<sup>57</sup> Osten, a.g.e., s.37-41.

Avrupa'dan esinlenerek alınmış olan şirket hukukuna şirket olgusu ilk kez Osmanlı Kanun-i Esasisi (1876) ile girmiş, Osmanlı tebaasının kanun ve nizamlara uygun olmak kaydıyla ticaret, sanat ve tarım için her türlü şirket kurmaya izinli olduğu belirtilmiştir<sup>58</sup>. 1887 yılında çıkarılan nizamnameye göre Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermek isteyen yabancı şirketlerin Ticaret Nezareti'nden ruhsat almaları gerekmektedir. “Memalik-i Ecnebiyyede Teşekkül Eden Anonim Şirketlerin Memalik-i Devlet-i Aliyyede İcra-yı Muamelat İçin Küşad veyahud Tayin Edecekleri Acenteler Hakkında” nizamnameye göre “*Memalik-i ecnebiyyede teşekkül eden anonim şirketler Hükümet-i seniyyeden istihsal-i ruhsat etmeksizin Memalik-i Devlet-i Aliyye'de şubeler tesis veyahud acenteler tayin edemezler..... istihsal-i ruhsat etmek arzusunda bulunacak her şirket istidanamesini Ticaret Nezaretine takdime mecbur olacaktır. .... icrayı muameleye ruhsat alacak anonim şirketlerin şube veya acenteleri birer vekil tayin ile muamelat-ı adliyye ve saire için Memalik-i Osmaniyye'de mahsusan ikametgah nizamı iraesine mecburdurlar*”<sup>59</sup>.

İmtiyaz isteği ilk olarak saygınlığı olan bir veya iki kişiye yaptırılır, bunlar imtiyaz sahibi olur, sonra da bir anonim şirket kurularak bu imtiyazı üstlenir, işe koyulurdu<sup>60</sup>. Yabancı olup da Osmanlı'da şube veya acente açmak isteyen her çeşit anonim şirket işe başlamadan önce Ticaret Nezaretine şirketin unvanını, mahalli kuruluşunu, tabiiyetini, sermaye miktarını ve işlerinde Osmanlı Kanunlarına uyacağına dair belge ile beraber önce şirketin merkezi idaresinin bulunduğu memleketin kanunlarına uygun olarak kurulmuş ve işlerini de buna göre yapacağına dair vesikayı, kanunlar dâhilinde belirlenmiş olan maddelere göre imzalamayı ve her türlü işlemde davacı veya davalı olarak şirket nam ve hesabına işlem yapacak vekilin tayinini bildiren ve mensup olduğu memleket Mukavelat Muharrirliğinden ve Saltanatı Seniye elçi ve konsolosluktan onaylanmış bir vekâletnameyi vermeye ve adı geçen memlekette de Osmanlı anonim şirketleri hakkında aynı derecede işlem yapılacağını ispata mecbur tutulmuştur<sup>61</sup>.

---

<sup>58</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.22.

<sup>59</sup> Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:21, Cilt:5, Yıldızlar Matbaacılık, İstanbul, 1995, s.2284.

<sup>60</sup> Kazgan, vd, **a.g.e.**, s.83.

<sup>61</sup> **Düster, 1.Tertip, Cilt:8**, Ankara Başvekalet Devlet Matbaası, 1943, 28 Mart 1320-1 Temmuz 1324, s.470.

## 2.1. Osmanlı Devleti'nde İmtiyazlı Şirketler

İstanbul'un elektrik, su ve tramvay gibi belediye hizmetleri daha çok Fransız şirketlerince yürütülmüştür. İngiliz, Fransız ve İtalyanlar İstanbul; İzmit ve Bandırma İngilizler; Adana ve Tarsus Fransızlar; İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildiğinden Türkiye, sanayisinin gelişimi için ancak ülkenin kurtuluşunu beklemiştir<sup>62</sup>.

Osmanlıda nüfus daha çok İstanbul, İzmir, Selanik, Trabzon, Antalya, Tarsus, Samsun ve Mersin'de toplanmıştı. Eskişehir ve Konya'da tren yolu olduğu için, Adana ise gelişmiş tarım alanlarına sahip olduğu için yoğun nüfuslu idi. El emeği ile geçinen kentler Bursa, Ankara, Malatya, Tokat, Amasya, Mardin ve Kastamonu'ydu<sup>63</sup>.

Anadolu'da şirketler İstanbul ağırlıklı olmak üzere Konya, İzmir, Aydın, Bursa, Kütahya, Ankara, Eskişehir, Kayseri, Erzurum, İzmit, Karahisar, Kastamonu, Niğde, Uşak, Saruhan, Trabzon; Anadolu dışında ise Hayfa, Beyrut, Şam, Kudüs gibi merkezlerde kurulmuşlardı<sup>64</sup>. Osmanlıda daha çok küçük zanaatçılık olduğu için 1915'te İstanbul, İzmir, Bursa, Bandırma, İzmit, Uşak, Manisa'da yapılan sanayi sayımında 155'i İstanbul'da olmak üzere 264 kurulu fabrika mevcuttu<sup>65</sup>. Diğer belli başlı kentlerdeki birkaç un ve deri fabrikasıyla Adana ve Tarsus'taki dört pamuk ipliği fabrikası dışında Anadolu'nun başka yörelerinde sınırlı kuruluşlara rastlanmıyordu<sup>66</sup>.

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan anonim şirketlerin büyük çoğunluğu posta, telefon, telgraf, fenerler, liman, rıhtım, dok ve antrepo, gemi işletmeciliği, madencilik, tramvay ve tünel imtiyazları, elektrik, gaz, su ve demiryolu gibi büyük sermaye ve işgücü gerektiren alanlarda olup genellikle Londra ve Paris gibi Avrupa başkentlerinden yönetiliyordu<sup>67</sup>.

---

<sup>62</sup> Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s.67.

<sup>63</sup> Charles Issawi, **The Economic History of Turkey 1800-1914**, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1986, s.33.

<sup>64</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.82, 83.

<sup>65</sup> Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.61.

<sup>66</sup> Toprak, **a.g.e.**, s.182.

<sup>67</sup> S. Erol, **a.g.e.**, s.138.

Osmanlı'da havagazından aydınlatmada da imtiyaz yoluna gidilmiştir. İstanbul'da Kadıköy, Üsküdar ve Boğaziçi'nin Anadolu yakasının havagazı ile aydınlatılması imtiyazı 1857'de yapılan bir sözleşme ile 50 yıllığına bir Fransız mühendise verilmiştir. İmtiyaz sahibine 20 yıl içinde gerekli inşaatı yapma, bedelsiz olarak yakacağı 70 fener dışında, sözleşmede gösterilen ücret karşılığında 2919 fener daha yakma hakkı verilmişti. Elektrikle veya başka şekilde aydınlatma söz konusu olursa eşit şartlar altında imtiyaz sahibinin rüçhan hakkı olacaktı. İmtiyaz sahibi imtiyazını Osmanlı kanunlarına göre bir anonim şirket kurarak ona devredecek, imtiyaz süresi sonunda tüm menkul ve gayrimenkuller bedelsiz olarak devlet adına belediyeye devredilecekti. Bu konuda diğer bir imtiyaz sözleşmesi Beyoğlu ve Yeniköy Belediye Dairelerinin görev alanı içindeki mahallerde havagazı dağıtım konusunda belediye başkanı ile Fransız müteşebbisler arasında 50 yıllığına sözleşme yapılmıştır. Sözleşmeye göre ücret tarifesinde belediye, resmi daireler, hastaneler ve benzerlerine % 25 indirim uygulanacaktı<sup>68</sup>.

“Gaz ve Elektrik ile Tenvir İçin Osmanlı Anonim Şirketi” olarak kurulan ve merkezi İstanbul olan (Societe Imperiale Ottomane D'Eclairage par le gaz et L'Electricite) SATGAZEL'in, gerekli görmesi durumunda ülkenin diğer yörelerinde ve yabancı ülkelerde şubeler açma yetkisi vardı. Anadolu yakasındaki Üsküdar ve Kadıköy'ün gaz ve elektrikle aydınlatılması imtiyazı, 27 Temmuz 1891 tarihinde Paris'te oturan mühendis ve demir fabrikatörü Mösyö Charles Georgi'ye aitti. Amacı, Kadıköy ve Üsküdar ile Anadolu yakasını sekizinci belediye dairesinin sınırlarına kadar gaz ve elektrikle aydınlatmak olup imtiyaz süresi 50 yıldır. Bu sürenin kırk senelik bölümünde şirketin devlete karşı herhangi bir sorumluluğu yoktu. Ancak son on sene içinde karın % 6'sı hisse senetlerine verildikten sonra geri kalan kısmının dörtte biri hükümetin payı olarak ayrılacaktı. Şirketin teknik elemanlarının dışında kalan bütün elemanlarının Osmanlı uyruklu olmaları ve fes giymeleri iç tüzük gereği idi<sup>69</sup>.

Beyrut'ta gaz imtiyazı 1877 yılında Alex de Girardin'e verilmiştir. İmtiyazı gerçekleştirmek için “Beyrut Gaz Anonim Şirketi” kurulmuştur. Beyrut elektrik

---

<sup>68</sup> R.Sertaç Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tünel-1**, İETT Genel Müdürlüğü, 1. Baskı, FSF Printing House, İstanbul, Nisan 2007, s.81.

<sup>69</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tünel-1**, s.132.

imtiyazının “Beyrut Elektrik ve Tramvay Şirketi”ne verilmesinden sonra Beyrut Gaz Şirketi tercih hakkını kullanarak bu imtiyazı 1908’de üzerine almıştır<sup>70</sup>. “Beyrut Havagazı Osmanlı Anonim Şirketi”ne imtiyaz, merkezi Beyrut olmak üzere Beyrut’u havagazı ile aydınlatmak amacıyla Sultan II. Abdülhamit’in 30 Kasım 1885 tarihli iradesiyle Fransız uyruklu Mösyö Alexander Jirarden’e, 13 Mart 1908 tarihli elektrik imtiyazını hayata geçirmek üzere verilmiştir. İmtiyaz süresi 40 yıl olup daha sonra 14 Mart 1908’de 99 seneye çıkarılmıştır. Beyrut şehrini maden kömüründen elde edilecek havagazı ile aydınlatacak ve bu iş için gerekli olan şebekeyi kurup işletecek ve gazı müşterilere satacak olan şirketin inşaat için ülke içinden ve dışarıdan getireceği makine, alet ve edevat gümrük vergisinden muaf tutulmuştur<sup>71</sup>.

1906 yılında da Beyrut’un elektrikle aydınlatılması amacıyla imtiyaz verilmiştir. İstanbul’da bulunan “Beyrut Tramvay ve Elektrik Osmanlı Anonim Şirketi” (Société Anonyme Ottomane des Tramways et de Beyrouth) 4 Haziran 1906 tarihinde Necip Melhame Paşa, Tröst Frankoblej Tramvay ve Elektrik Şirketi İdare Meclisi başkanı Mösyö Victor Limoj, Mühendis Mösyö Charles Stone ve Selim Ra’d Efendi tarafından, Beyrut’ta elektrikli tramvay inşa etmek ve işletmek, elektrik gücünü sanayide kullanmak, ileride şehri aydınlatmak, buhar veya su gücüyle işleyen fabrikalar kurmak üzere doksan yıllık imtiyaz almıştır<sup>72</sup>. Şirket, her yıl Hicaz Demiryolları İdaresine net gelirinin %12’sini ödemek zorunda olup şirketin Beyrut’ta otomobille taşıma ve telefon hizmeti alanlarında da tercih hakkı vardır<sup>73</sup>. 29 Ocak 1906-10 Temmuz 1906 tarihli gazetelerdeki haberlerde ise Beyrut’ta elektrikli tramvay işletme ve elektrikle ışıklandırma imtiyazı 75 yıl için İškodra eşrafından Mehmet Ali Bey’e verilmiş olup üzerinde “Tramvay set başından gara kadar gidecektir.” yazısı bulunmaktadır<sup>74</sup>.

İstanbul’da elektrik hizmetleri hükümetçe verilen imtiyazlarla özel şirketler eliyle yürütülmüştür. İstanbul ve Anadolu yakasını aydınlatmak amacıyla 1880

---

<sup>70</sup> Emine EROL, Türkiye’de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi 1902-2000, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2007, s.86.

<sup>71</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.184.

<sup>72</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.180.

<sup>73</sup> S.Erol, **a.g.e.**, s.84.

<sup>74</sup> R.Sertaç Kayserilioğlu, **Dersaadet’ten İstanbul’a Tramvay 1**, İBB Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, İstanbul, Haziran 2003, s.129.



yılında Yedikule Gazhanesi ve 1891 yılında Anadolu Yakası Gazhanesi kurulmuştur. 1879 tarihinden itibaren işletilmeye başlanılan Yedikule Gazhanesi, Dolmabahçe Gazhanesiyle birlikte 1886 yılına kadar emanet tarafından idare olunmuş ve 1887 yılında Hasan Tahsin Efendiye kırk sene süreyle Eyüp, Bakırköy ve Yeşilköy bölgelerini kapsayacak şekilde imtiyaz verilmiştir<sup>75</sup>. Anadolu yakası Üsküdar ve Kadıköy aydınlatma imtiyazı Temmuz 1891 yılında 50 seneliğine Fransız Mühendis ve demir fabrikatörü Mösyö Şarl Jorji'ye verilmiştir<sup>76</sup>.

Alman İmparatoru II.Guileme ile birlikte İstanbul'a gelmiş olan Prince De Bülow, 1898 tarihli "Memories du Chancelier" adlı kitabında Sultan II.Abdülhamit'in donanma ve elektrikle ilgili korkularına değinmiş, İstanbul'un Siemens tarafından elektrikle ışıklandırılması teklifini yaptıklarını ve bunun sanayiye faydasını anlattıkları halde Han'ı ikna edemediklerini yazmıştır. İstanbul gazetelerinden The Levant Herald'ın 21.07.1906 tarihli nüshasında Almanya'da 1895 yılında 168 elektrik fabrikası olduğu, 1905 yılı sonunda bu sayının 175'e ulaştığı yalnız elektrikli tramvaylar için 140 fabrika bulunduğu bildiriliyor. Oysa o dönemde İstanbul gazeteleri İstanbul'da atlı tramvay yerine elektrikli tramvay işletilmesini ve konuyla ilgili hiçbir yazıyı kaleme alamamıştır. Elektriğin Osmanlı payitahtına gelişinin gecikmesini şehremaneti mektupçusu Osman Nuri Ergin de dâhil birçok yazar Sultan II.Abdülhamit'in güvenlik kaygısına, elektriğin en uzak mesafelerden bile bir tel vasıtasıyla sanayii alt üst edebileceği şeklindeki tarifi imkânsız bir korku içinde olmasına bağlamaktadır. Hatta devlet, Şam, Selanik gibi diğer kentlerde elektrik donanımı için izin verdiği halde İstanbul'da elektrik kullanımına geçememiş, bu nedenle tramvaylar da elektrik gücüyle işletilememiş, hala atlı tramvaylar ve gazla ışıklandırma hüküm sürdüğünden şehirde yabancıların kontrolünde bulunan bazı yerlerde elektrik tesis edilmiş, toplantı yerleri olan Cerc I D'orient (Büyük Kulüp) ancak 7 Nisan 1906'dan itibaren elektrikle aydınlanmaya geçmiştir<sup>77</sup>.

---

<sup>75</sup> Ergin, **a.g.e.**, s.2635, 2636.

<sup>76</sup> "Kadıköy ve Üsküdar ile Boğaziçi'nin Anadolu Cihetinin havagazıyla tenviri imtiyazına dair mukavele'de "Devlet-i Aliye-i Osmanîyye namına olarak Şehremini ..... ile Paris'te Fit sokağında 58 numaralı dairede mukim mühendis ve demir fabrikatörü Mösyö Şarl Jorji nam ve hesabına olarak Mühendis Anatoli Barcil'i beyninde ber vech-i ati icra-yı muavelat olunmuştur." Ergin, **a.g.e.**, s.2650.

<sup>77</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s.129, 143.

İstanbul'un elektrikleendirilmesinin ne kadar zor olduğuna bir örnek de Fransa elçisi Constans'ın desteklediği bir sermayedar grubunun İstanbul'un elektrik imtiyazını alma teklifini Nafia Nezareti yerine doğrudan mabeyne yapmasıdır. Ancak teklif edilen imtiyazdan maddi olarak yararlanmak isteyen padişaha yakın isimlerin isteğini sermayedarların kabul etmemesi üzerine Abdülhamit'e bir jurnal verilmiş ve konu suikast gibi gösterilmiştir<sup>78</sup>.

Dersaadet Tramvay Şirketinin 1907 yılındaki anlaşmayla yaptığı en önemli etkinlik o dönemde Avrupa ve Amerika'da yaygın olarak hizmet vermekte olan elektrikli tramvay işletme imtiyazını elde etmiş olmasıdır<sup>79</sup>.

İzmir ve Selanik şehirlerinin elektrikle aydınlatılması imtiyazı 14.12.1898 tarihinde Alman Ferdinand Raize'ye verilmişti. Ancak bir yıl sonra 1899 yılında bu şehirlerin elektrikle aydınlatılması ve tramvay işletme imtiyazı İngiliz Elis Eshet Bartlet'e verilmiştir. İzmir elektrik ve tramvay imtiyazı 1911 yılında İzmir Göztepe Tramvay Şirketi'ne verilmiş, Cumhuriyet kurulduktan sonra hükümetle şirket arasında 17.03.1925 ve 13.07.1931 yıllarında iki anlaşma daha yapılmıştır<sup>80</sup>.

İzmir-Aydın demiryolu şirketinin imtiyazını almak için başvuruda bulunan İngiliz sefiri Robert Wilkin 50 seneliğine ilk anonim şirketlerden olan Osmanlı demiryolu şirketini kurmuştur. Sözleşmeye göre şirket demiryolunun her iki tarafındaki 30'ar millik mesafede demir ve şose yollar yapabilecek, demiryolu ve binalar için gerekli olan arazi, tasarrufu devlette olmak üzere ücretsiz ve ödünç olarak yolun geçeceği devlete ait araziler bedava, mülk olanlar ise kurulacak bir komisyon tarafından kıymeti takdir edilerek şirkete verilecekti. Hattın her iki yanındaki 30'ar millik alanda bulunan devlete ait arazilerdeki kömür madenlerini işletme hakkı da şirkete aitti<sup>81</sup>.

---

<sup>78</sup> R.Sertaç Kayserilioğlu, Mehmet Mazak, Kadir Kon, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, Cilt-1, 1. Baskı, İstanbul BB, Nisan 1999, s.65.

<sup>79</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s.131. Metroda ilk elektrikli tren 1890 yılında Londra'daki yer altı treninin çalışması ile başlamıştır; Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tünel-1**, s.42. Dünyanın ilk şehir içi yer altı demiryolu olan ve 1863'te hizmete giren Londra Metrosundan sonra ikincisi 1871'de hizmete giren Galata-Pera Metrosudur.

<sup>80</sup> E.Erol, a.g.e., aynı yer.

<sup>81</sup> Akyıldız, a.g.e., s.51.

16 Nisan 1903'te merkezi İstanbul'da bulunan "Şam-ı Şerif Elektrik Tramvay ve Tenviri Anonim Şirket-i Osmaniyyesi (Société Anonyme Impériale Ottomane de Tramways et d'Eclairage Electriques de Damas)", Şam'ın elektrikle aydınlatılması, elektrikli tramvay kurulması ve işletilmesi amacıyla 90 yıllığına imtiyaz almıştır<sup>82</sup>.

II. Meşrutiyete kadar Şirket-i Hayriyye<sup>83</sup> ve Ziraat Bankası<sup>84</sup> dışında, yabancı sermayeye başvurmaksızın kurulmuş Osmanlı Anonim Şirketi hemen hemen yok gibidir. II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı toplumunda sermaye birikimi yetersizliğinin yanı sıra iktisadi yaşamın gelişimini özendirecek, ortaklıklara yol açacak, anonim şirketlerin kurulmasını kolaylaştıracak ortam ve mevzuat bulunmuyordu. 30 yıl süren istibdat dönemi için İttihat ve Terakki çevreleri Abdülhamit iktidarının halkta girişimcilik diye bir şey bırakmadığını, bireylerin can ve mal güvenliğini sağlayamadığını, yöneticilerin sermayeyi gözeceklerine, kişilerin mal varlığına göz diktiklerini ileri sürüyorlardı. İttihatçılar, II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı vatandaşlarının geleceklerinden emin olabileceklerini, bundan böyle rüşvet, kayırma gibi caydırıcı yöntemlere başvurulmayacağını belirtiyordu. Meşrutiyet yönetimiyle anonim şirket kurulmasına elverişli bir ortamın oluşturulduğu Dersaadet Ticaret Ziraat ve Sanayi Odası tarafından da kaydediliyordu<sup>85</sup>.

İstanbul Rumeli yakasında telgraf ve telefon dışında diğer hizmetleri kapsamak üzere elektrik enerjisi genel dağıtım imtiyazı 1910 yılında Ganz isimli elektrik anonim şirketine verilmiştir<sup>86</sup>. Ganz Anonim Şirketi adına Mösyö Leopold Ştark ile Bank General de Credit Avengrava ve Brüksel Bankası İstanbul'un elektrik dağıtımına ait imalatın idare ve işletilmesi hakkını 50 yıllığına almıştır. Şirket "Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi" adını almış, merkezi İstanbul olmak üzere devlet

---

<sup>82</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.178.

<sup>83</sup> Osmanlı Devleti'nin ilk anonim şirketi olan Şirket-i Hayriye Boğazda yolcu taşımak üzere kurulmuştu; Toprak, **a.g.e.**, s.39. İstanbul sularında pazar kayıkları, balıkçılar, salapuryalar, piyadeler, yelkenliler seyrederken ilk kez 1837 yılında iki yabancıların boğazda işletmeye başlattığı buharlı vapur seferlerinin devreye girmesi ve ilk Osmanlı vapur şirketi olan Şirket-i Hayriyye'nin de 1854'ten itibaren geniş bir biçimde Karaköy-Haydarpaşa-Üsküdar-Beykoz-Sarıyer seferlerine başlaması İstanbul yaşamına büyük ölçüde rahatlık sağlamıştı; Kayserilioğlu, **Dersaadetten İstanbul'a Tramvay 1**, s.17.

<sup>84</sup> Mithat Paşa 1863'te Tarım Kredi Kooperatiflerini Ziraat Bankası'na dönüştürmüş, Fransız-İngiliz ortaklığı ile kurulan Osmanlı Bankası 1875 imtiyaz anlaşması ile devlet bankası görev ve yetkilerine sahip olmuştu.

<sup>85</sup> Toprak, **a.g.e.**, s.40, 42, 43.

<sup>86</sup> S. Erol, **a.g.e.**, s.87.

kanunlarına tabi olarak kurulmuştur<sup>87</sup>. Bir Macar ve Belçika Bankası ile birlikte ortaklık yapılarak, 1914'te 13.4 MW güç veren 3 turbo-jeneratör işletmeye açılmıştır<sup>88</sup>.

“Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyyesi”, 03.08.1911'de Sultan Mehmet Reşat'ın izniyle İstanbul ve civarında telefon şebekesi kurmak ve işletmek, haberleşme sistemlerini tesis etmek veya kurulmuş olan şirketlere ortak olmak, şirkete gerekli olan arsa ve binaları satın almak veya kiralamak, şirketin amacına uygun olan her türlü ticari ve sınaî muamelelerini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Şirket Cumhuriyet döneminde “İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi” adını alarak faaliyetlerini sürdürmüştür<sup>89</sup>.

1912 yılında Karaköy'den Taksime ve oradan Boğaziçi'nin Rumeli yakasındaki köylerden geçerek Rumelifeneri'ne kadar elektrikli demiryolu inşası ve işletilmesi yetmiş beş sene süresince Berlin'de tren inşaat ve işletme müdürü Mösyö Lenç'e verilmiştir<sup>90</sup>.

“Dersaadet Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Osmanlı Anonim Gaz Şirketi” merkezi İstanbul olmak üzere Hükümet kararıyla Dolmabahçe Gazhanesini mevcut durumuyla devralmak ve işletmek üzere Paris'te oturan Banker Oktav Bezanson ile Mühendis Louis Boer'le Şehremaneti arasında sözleşme yapılarak 3 Haziran 1914 tarihinde kurulmuştur. İmtiyaz süresi elli yıl olup şirket, İstanbul'un Beyoğlu ve Yeniköy belediye daireleri sınırları içerisinde özel ve umumi aydınlatma, ısıtma, çekme gücü vs. alanlarda kullanılmak üzere havagazı dağıtmak ve bunun için gerekli olan boru ve tesisatı döşemek amacıyla kurulmuştur<sup>91</sup>.

İstanbul'un elektrikleştirilmesi çalışmalarının yanında Osmanlı Devleti'nin İzmir, Şam, Beyrut, Edirne, Adana, Halep, Eskişehir ve Samsun gibi belli başlı

---

<sup>87</sup> Ergin, **a.g.e.**, s.2720.

<sup>88</sup> Silahtarğa'da elektrik üretiminin en önemli elemanları ve dönemin ileri teknolojileri olan AEG, Brown Boveri, Siemens, Thomson-Houston markalı türbin-jeneratör grupları yer almıştır.

<sup>89</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.214.

<sup>90</sup> Ergin, **a.g.e.**, s.2553.

<sup>91</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.246.

şehirlerinde de elektrikle aydınlatma için imtiyaz almak amacıyla verilen teklifler ve elektrik üretme girişimleri söz konusu olmuştur<sup>92</sup>.

İzmir’de ise Çamaltı Tuzlası’nda 118 kW’lık üretim tesisi kurulmuştur. 1912 yılında İzmir’de; İzmir DDY Atölyesinde 82 kW’lık, İzmir Tekel Şarap Fabrikasında 54 kW’lık, Yün Mensucat Fabrikasında 80 kW’lık üç tesis açılmıştır. 1914 yılında Kuvarsam Bakır İşletmeleri 3\*140 kW’lık tesisleri devreye sokulmuştur. Böylece Cumhuriyet öncesi dönemde, Türkiye’nin elektrik kurulu gücü 33 MW, yıllık üretim 50 milyon kWh dolayına çıkmıştır<sup>93</sup>. Bazı şehirlerdeki elektrik imtiyazları yerli veya yabancı şahıslara değil belediyelere verilmiş, örneğin, elektrik üretim imtiyazı Edirne’de 1909 yılında belediyeye, Adana’da 1913 yılında elli yıllığına Osman Vehbi Bey’e, Halep’te 1914 yılında Mühendis Osman Vehbi Bey’e verilmiştir. Eskişehir’in elektrikleendirilmesi ise 1919 yılında belediyeye verilen imtiyazla gerçekleştirilmiştir. Samsun’un elektrik imtiyazı da 1920 yılından itibaren altmış yıllığına belediyeye verilmiştir<sup>94</sup>.

### 3.TARSUS'TA İLK ELEKTRİK TESİSİ

Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri odaklı elektrik devriminin Osmanlı topraklarına gelişi 20.yüzyılın başını bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun ilk elektrik santrali 1902 yılında Tarsus Belediyesi tarafından kurulan küçük bir su santralidir. 1900’lü yıllarda İzmir (1905), Selanik (1905), Şam (1907), Beyrut (1908) gibi şehirlerin, kurulan küçük çaplı santrallerle, aynı dönemde başkent İstanbul’da da bazı mekânların düşük kapasiteli küçük jeneratörler yoluyla elektrikle aydınlatıldığı bilinmektedir<sup>95</sup>.

Türkiye’de ilk defa 15.09.1902 tarihinde Tarsus kasabasında bir su değirmeni milinden transmisyona çevrilen 2 kW’lık bir dinamodan kasabaya elektrik

---

<sup>92</sup> E. Erol, a.g.e., s.70.

<sup>93</sup> Leyla Dolun, **Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kullanılan Kaynaklar**, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara, 2002, s.2.

<sup>94</sup> E. Erol, a.g.e., s.71.

<sup>95</sup> Asu Aksoy, Funda Açıkbaş, Ayşenur Akman, **Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2004**, Ofset Yapımevi, İstanbul, 2009, s.1.

verilmiştir. Tarsus'ta elektrik tesisi yapma fikrinin sahibi, Tarsusluların Torfil diye adlandırdığı belediyenin teknik işleriyle ilgilenen Avusturyalı Dörfler'dir. Dörfler, ilk müracaatı zamanın Belediye Reisi Fahri Sungur Bey'e yapmış ancak döneminde elektrik, telefon, uçak gibi teknolojik gelişmelere; anonim şirket, ticaret borsası gibi kapitalist gelişme potansiyellerine kuşkuyla ve kuruntuyla bakan Padişah II. Abdülhamit<sup>96</sup>, bu gibi teşebbüsleri desteklemediği ve yıldız suikastından sonra dinamite benzettiği dinamodan kuşkulandığından saraydan ancak hatırı sayılır Karamüftüzade Hulusi Paşanın nüfuzu ile gerekli izin alınmıştır. Tarsus'a 1800 metre uzaklıktaki Bentbaşı mevkiinde bulunan Berdan Nehri üzerinde su değirmeni milinin transmisyon kayışıyla çevrilerek 2 kW'lık bir dinamo ile oluşturulan santral daha sonra hidroelektrik santraline dönüştürülerek gücü 60 kW'a çıkartılmıştır. Bentlerin altında Fahri Sungur Bey'den sonra Belediye Reisi olan Müftüzade Sadık Paşa'ya ait un değirmenleri vardı. Dörfler Bey, Sadık Paşa'yla da görüşerek elektrik santralının yapılması ile un fabrikasına daha fazla ve düzgün su sağlanabileceği düşüncesini kabul ettirmiş ve santral Bentbaşı'nda suyu ikiye ayırarak tesis edilmiştir. Başlangıçta yalnız sokaklar ile Belediye Reisi Sadık Paşa ve Sorgu Yargıcı Yakup Efendi'nin evi elektrikle aydınlatılabiliştir. Elektriğe yabancı olduğundan tesisat sırasında "Elektrik tellerinin altından geçerseniz ölürsünüz" propagandası yapılmıştı. I. Dünya Savaşı sırasında gaz sıkıntısı baş gösterince herkes evine elektrik almaya çalışmış, ancak mümkün olan verilebilmiştir. Savaş sırasında askeri müesseseler Tarsus'ta yerleşmiş ve elektrik istemişler, tesis yetmeyince de harp sonuna kadar kullanılan Avenye Bendi üzerine bir tesis daha yapılmıştır. 1918 yılında Fransızlar, Tarsus'u işgal ettiğinde şehrin elektriğe ilgisinden yararlanıp kazanç sağlamak amacıyla evlerden lamba başına ücret almaya başlamışlardır. 27 Aralık 1921'de Tarsus<sup>97</sup> ve 5 Ocak 1922'de Çukurova işgalden kurtulunca türbin ufak tefek tamirden sonra işler hale gelmiş ve bir jeneratör getirilmiş, bir adet trafo

---

<sup>96</sup> Soner Yalçın, **Bu Dinciler O Müslümanlara Benzemiyor**, Doğan Kitap, İstanbul, Kasım 2009, s.362. 1878 yılında Avrupa'da kullanılmaya başlanılan elektriğin padişah II.Abdülhamit'in korkusu sebebiyle Osmanlıya gelememesini Refik Halit Karay şöyle betimliyor:"*Düşününüz iki tel dolana kıvrıla, havadan ve yeraltından geliyor, geliyor, taa yanbaşınıza yatağınızın başucuna akrep gibi kuyruğunu büküp yapıyor. .... Bu öyle bir akreptir ki, zehirli iğnesini herhangi bir adam, yüzlerce, binlerce metre uzaktan, kilometreden harekete geçirebilir, bir bombayı, bir barut lağımını patlatabilir. -İstemem!-İstemem! Bundan tabi feryat olabilir mi*"; Bayrıl, vd, **a.g.e.**, s.124.

<sup>97</sup> Hamit Serbest, "*Türkiye'de Elektrik Enerjisi Üretiminin İlk Yılları*", **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Elektrik Mühendisleri Odası, 2.Bölüm, Sayı:419, Eylül 2003, s.14.

konularak diğer tesis sökülüştür. 110 voltluk alçak gerilimle, 200 kadar abone ile 150 sokak lambası aydınlatılmış, akşamdan sabaha kadar çalışan ve şehre yetmeyen ünite 1940'a kadar bu şekilde devam etmiştir<sup>98</sup>.

## 4. BAŞKENT İSTANBUL'UN İLK ELEKTRİK TESİSİ

### 4.1. Ganz Anonim Şirketi

İstanbul'un Avrupa yakasındaki iki ana bölgeyi (surlar içinde kalan, eski İstanbul denilen bölge ile Pera-Galata bölgesi) iki şirket, Asya yakasını (Üsküdar bölgesi) ise üçüncü bir şirket imtiyaza dayalı olarak kendi bölgelerindeki kamusal aydınlatma ve özel aydınlatma tekeline sahipti. Gün geçtikçe gaz ile aydınlanmanın ihtiyaçlara cevap veremediği görülmeye başlayınca büyük çaplı bir elektrik üretiminin ve dağıtımının avantajları göz ardı edilemez hale gelmişti. 1910 yılında ihtiyaca cevap veremediği gerekçesiyle, Pera bölgesini aydınlatan Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletme imtiyazını elinde bulunduran şirketin anlaşmasına son verilmişti. 1910 yılında yabancı şirketlere verilen imtiyazları düzenleyen yeni yasanın çıkartılmasının ardından, hükümet İstanbul'a elektrik sağlamak üzere bir şartname hazırlamış ve gerekli tesislerin kurulması için bu şartname doğrultusunda uluslar arası bir ihale açmıştı. Şartname, konu ile ilgili ayrıntılı maddeleri ve yapılacak işlemleri içermekteydi. Toplam sekiz şirketin katıldığı bu ihale, 1 Kasım 1910'da sonuçlanmış, ihaleyi İstanbul'a elektrik sağlamak için gerekli imtiyazı elde eden, merkezi Budapeşte'de bulunan Ganz isimli bir Avusturya Macaristan şirketi kazanmıştı. Şartname, Osmanlı Hükümeti adına Ticaret ve Nafia Bakanı Hallaçyan Efendi ile Ganz Anonim Şirketi adına Mösyö Kornel de Tolnay ve Loepold Stark tarafından imzalanmıştır<sup>99</sup>.

Ganz Şirketi İstanbul'daki merkezini, Tünel'de yer alan Metro Han 453-455 numarada kurmuştu. Elektrikli tramvay üreticisi olarak bilinen Budapeşte'deki Ganz Anonim Elektrik İşleri Şirketi (Ganz vallalatok) aynı zamanda üç fazlı alternatif akımının elektrikli raylı sistemlerde kullanılmasında çığır açan çalışmalar yapmıştır.

---

<sup>98</sup> TEK, 50. Yıl 1923-1973, s.87-89.

<sup>99</sup> Bayrıl, vd, a.g.e., s.46.

Şirkete ismini veren kurucusu Abraham Ganz, İsviçre doğumlu Macar bir makine mühendisidir. Abraham Ganz, 1844'te demir işletmesini Buda şehrinde açmış ve şirketi Ganz'ın patentlerini kullanarak çeşitli teknik makine parçaları üretmiştir. 1869'da Ganz, Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun en önde gelen şirketlerinden birisi olmuştur<sup>100</sup>.

#### 4.2. Silahtarağa Termik Elektrik Santrali

İstanbul'da elektrik imtiyazı ihalesinde ihaleyi kazanan Ganz Şirketi 1911 yılında "Banque Generale de Credit Hongrois", "La Banque Bruxelles" ve bir Belçika şirketi olan "Sofina Holding"<sup>101</sup> ile güçlerini birleştirerek "Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi"ni kurmuştur<sup>102</sup>. Silahtarağa Elektrik Santralının Osmanlı'nın hem ilk kent ölçekli elektrik santrali hem de kömürle çalışan ilk termik santrali olup enerjide yap-işlet-devret modeli uygulanan ilk santral olduğunu söyleyebiliriz. 1910 yılında açılan ihale sonucunda 1911 yılında Haliç'te kurulmaya başlanan santral, üç türbin jeneratör grubu, altı buhar kazanı ve ilgili tesislerden oluşmaktaydı. Her biri 22 Osmanlı Lirası değerinde 24.000 hissedenden ibaret olmak üzere 528.000 lira sermaye ile kurulan "Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi", Silahtarağa'da Kağıthane ve Alibeyköy dereleri ağzında 118.000 m<sup>2</sup>'lik bir alanda inşa edilecek ve elektrik donanımını 1913 Haziranında tamamlayacaktı. 1912'de çıkan Balkan Savaşında at ihtiyacı artınca, Harbiye Nezareti, Dersaadet Tramvay Şirketi'ne başvurarak orduda kullanılmak üzere 30 bin altın karşılığında şirket tramvaylarında kullanılan tüm atları satın almıştır. İstanbul, iki yıl atlı tramvaydan mahrum kalmış bu sırada tekrar kupa, koçu gibi arabalar halk arasında kullanılır olmuştu. Dünya Savaşı arifesinde bu durum elektrikli tramvay ihtiyacının ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir<sup>103</sup>.

---

<sup>100</sup> Aksoy, vd, **a.g.e.**, s.21.

<sup>101</sup> "Societe Financiere de Transports et d'Enterprises Industrielles a Bruxelles" yani Sofina taşımacılık ve endüstriyel teşebbüslerle ilgili çok güçlü bir Brüksel merkezli mali şirketti. 19. yüzyıl sonlarında üç büyük Alman kurumu olan Dresdner Bank, Diskonto Gesellschaft ve Gesfürel Sofina'nın ortaklarıdır. Belçika'da güçlü altyapı firmalarından olan Sofina, Avrupa ve dünya çapında elektrik, tramvay, elektrikli tren alanlarında iş yapan bir firmaydı; Bayrıl, vd, **a.g.e.**, s.51.

<sup>102</sup> Bayrıl, vd, **a.g.e.**, s46.

<sup>103</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s.197.



Fabrika, 28 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'daki sel felaketi nedeniyle önemli ölçüde hasar gördüğünden tesisatını 1914 senesi Şubatında tamamlayabilmiş ve 11 Şubat 1914 günü İstanbul tramvaylarına, 14 Şubat 1914 günü de şebekelere, hususi tesisata ve bütün özel kuruluşlara cereyan verebilmiştir. Her biri 5.000 kW'lık 3 turbo jeneratör grubu ile saatte 12.000-13.000 kg. buhar verecek altı kazanla donatılmış olan Silahtarağa Elektrik Santrali, işletmeye alındıktan bir yıl sonra 1914'te "SOFINA" (Societe Financiere de Transports et d'Enterprises Industrielles a Bruxelles) şirketine devredilmiştir<sup>104</sup>.

Silahtarağa'daki üretim ilk ticari amaçlı üretim olmuş ve tramvay, o zamanki adıyla "atsız araba" işletmek için elektrik enerjisi kullanılmıştır. Bu, aynı zamanda imtiyaz şirketlerinin de başlangıcı olmuş ve bunu 1914'te İstanbul'un genel elektrikleştirilmesi ve İzmir'de tramvay işletmeciliği takip etmiştir<sup>105</sup>.

Atlı tramvay döneminden beri çalışmış olan hat, elektrikli tramvayın İstanbul'a gelmesi ile tamamen kaldırılmış ve bütün hatlar çift olarak döşenmeye başlamış, Yeni Galata köprüsüne de hat döşenmiştir<sup>106</sup>. Atlı tramvaylar yerine elektrikli tramvayların tercih edilmesiyle az zamanda daha uzak mesafelere gidilmiş, böylece yeni yerleşim alanları oluşmuştur.

I.Dünya Savaşı öncesinde, devletin ihtiyacı olan kömürün bir bölümü İngiltere'den ithal edilmekteydi. Donanmaya bağlı savaş gemileri, Şirket-i Hayriyye ve İdare-i Mahsusaya ait yolcu ve yük gemileri, buhar makinesi ile çalışan askeri ve özel fabrikalar, demiryolları ve Silahtarağa Elektrik Santralının taşkömürü gereksiniminin önemli bir bölümü Zonguldak'tan sağlanmaktaydı. Savaş zamanında Zonguldak'tan İstanbul'a kömür taşıyan çok sayıda gemi batırıldığından başkent İstanbul ve donanmanın tüm ihtiyacı olan kömüre ulaşamaz olmuş, savaş nedeniyle; denizyolu ve demiryolundan ithal kömür sağlanamaz hale gelmesinin yanı sıra buhar kömürüne olan gereksinim artmış, buna karşılık üretim giderek düşmüştür<sup>107</sup>. Abdülhamit elektrikten çok korktuğu için döneminde sadece İstanbul'da birkaç otel,

---

<sup>104</sup> TEK, a.g.e., s.90.

<sup>105</sup> TEK, a.g.e., s.98.

<sup>106</sup> R.Sertaç Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay-2**, İETT Genel Müdürlüğü, Yeni Basım Baskı ve Cilt, İstanbul, Ekim 1999, s.31.

<sup>107</sup> <http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=8>, (erişim tarihi: 12.04.2010).

kendi sarayı ve Çubuklu'daki Hidiv Sarayı elektriklenmiştir. Meşrutiyet döneminde sadece İstanbul'un elektriklenmesi sağlanmış, 1914'te İstanbul'da "İstanbul Elektrik Şirketi" faaliyete geçmiş ancak Dünya Savaşı kömür yokluğu yarattığı için savaş döneminde elektriksiz kalmıştır<sup>108</sup>. 17 Haziran 1923 tarihinde şirketin adı "Türk Anonim Elektrik Şirketi" olarak değiştirilmiştir<sup>109</sup>.

Fabrika gücünün zaman içerisinde elektrik ihtiyacına göre artırılması gereken birimlerinin artırılmaması, 1930'lu yıllarda verilen yeni makine gruplarının temininde Sofina'nın borçlarını ödeyemez duruma gelmesi, dış borçlarının artması, mevcut tesisatında yenilikler yapamaması ve şartnamedeki sözünü tutamaması, gümrük işleri ile ilgili kaçakçılık davasının yaratmış olduğu sıkıntı sebebiyle şirket 31 Aralık 1937 tarihinde<sup>110</sup> bütün mal ve tesisatıyla bütün hukuk, borçlarıyla tamamen ve 11.500 lira bedel karşılığında ve %5 faizle, 20 senede ödenmek suretiyle hükümet tarafından satın alınmıştır<sup>111</sup>.

Şirketin millileştirilmesi sözleşmesini Hükümet adına Nafia Vekili ve Afyon Karahisar Mebusu Ali Çetinkaya ile İstanbul'da Türk Anonim Elektrik Şirketi adına Mühendis M. Hanri Spesial imzalamıştır. Buna göre Şirket; Hükümetle şimdiye kadar imzalamış olduğu bütün imtiyaz sözleşme, şartname ve ekleri ile anlaşmalardan doğan veya Hükümet tarafından her ne suretle olursa olsun Şirkete verilmiş olan aslî ve ferî bütün imtiyaz hakları ile menfaatlerini; İstanbul'un gerek Avrupa ve gerek Anadolu yakalarında ve Adalarda Şirketin mülkiyet ve tasarrufu altında bulunan bütün elektrik tesisatını; bütün aksamını...ve yer altı ve yer üstü iletim ve dağıtım şebekelerini; her türlü tesisat, ekleri ve teferruatı dahil olmak üzere Silâhtarğa'daki merkez fabrikasını; depo ve mağazalar ile bunlarda bulunan kömür, yağ, eski ve yeni her türlü elektrik alâ, edevat ve malzemesini her çeşit makine ve muayene cihazlarını ve yedek aksamı; nakil vasıtalarını; bütün arsalarla binalarını; Şirkete ait bütün mobilya, mefruşat ve demirbaş eşyasını ve kırtasiyesini... şirketin

---

<sup>108</sup> Mehmet Şevki, "Elektrikli Türkiye", **Kadro Aylık Fikir Mecmuası 13**, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Cilt:2 (Tıpkıbasım), İkincikanun 1933, s.38.

<sup>109</sup> TEK, **a.g.e.**, s.98.

<sup>110</sup> 1910 yılında kurulan "Türk Anonim Elektrik Şirketi"nin yolsuzluk ve suiistimallerine dair rapor için Bkz: **BCA:30..10.0.0/157.104..2**. Ayrıca Bkz: Elektrik Şirketinin Kaçakçılık Davası **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Nisan 1937, s.1.

<sup>111</sup> Bayril, vd, **a.g.e.**, s.83, 84.

Türkiye’de mevcut menkul ve gayrimenkul bütün mal, hak ve menfaatlerini.....1 Kanunisani 1938 tarihinden itibaren Hükümete devretmiştir<sup>112</sup>.

Satın alınan İstanbul Elektrik Şirketi tesisatının idare ve işletilmesi için “İstanbul Elektrik İşleri Umum Müdürlüğü” adıyla Nafia Vekâletine bağlı bir idare kurulmuştur. İdarenin görevleri arasında İstanbul’un Rumeli, Anadolu yakaları ile civarında ve adalarda elektrik dağıtımını yapmak üzere elektrik tesisatı kurmak ve işletmek üzere ticari usullere göre işlem yapmak yer almaktaydı<sup>113</sup>.

Şirketin kuruluş yeri konusunda karar verilen Haliç’in sakin, geniş ve derin bir su alanına sahip korunaklı bir liman olması, su ulaşımı ve ticaretine olanak sağlaması, boğazlara açık olması, hammadde olarak kullanılacak olan kömürün deniz ve karayolu ile ulaşım kolaylığı sağlaması, elektrik santralında çeşitli aşamalarda kullanılacak olan suyun dereden temin edilebilecek olması, şehir merkezine yakın olması, elektrik dağıtım şebekelerinin kurulması ve şehre iletilmesi açısından uygun konumda olması sebebiyle Silahtarağa semti tercih edilmiştir. 18.yüzyıl İstanbul tekkelerini gösteren listelere göre, III.Selim’in silahtarı olan ve Alibeyköy’deki Şazeli Tekkesi’ni kuran Silahtar Abdullah Ağa’dan adını alan semtte kurulan Termik Santrali, kurulduğu 1914 yılından 1952 yılına kadar İstanbul’un gün geçtikçe artan elektrik ihtiyacını tek başına karşılamıştır<sup>114</sup>.

Şirket, 1953 yılına kadar İstanbul şehrini tek başına beslemiş, bu tarihten sonra, önce Çatalağzı Santralından ve daha sonra Kuzeybatı Anadolu santrallerinden alınan cereyanla zaman zaman paralel harici ve sonraları paralel olarak müştereken şehri beslemeye devam etmiştir. İşletme, Ekim 1970 tarihinde TEK’e

---

<sup>112</sup> Sözleşmenin ayrıntılı maddeleri için bkz: **TBMM Zabıt Cerideleri**, Devre:5 (1935-1939) **İstanbul Elektrik Şirketi İmtiyazile Tesisatının Satın alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun**, C:26, Resmî Gazete ile neşir ve ilâm : 9.07.1938 - Sayı : 3955, No:3480, Kabul tarihi 22.06.1938. Ayrıca bkz: **Düştur**, 3. Tertip, Cilt:19, 2.Baskı, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1956, s. 604.

<sup>113</sup> **Düştur**, 3. Tertip, Cilt 19, 2. Baskı, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1956, s. 644-645. Ayrıca Bkz: **TBMM Zabıt Cerideleri**, Devre:5 (1935-1939) **İstanbul Elektrik İşleri Umum Müdürlüğünün Teşkilât ve İşletmesine Dair Kanun**, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 9.07.1938- Sayı : 3955, No:3481, Kabul tarihi 22.06.1938.

<sup>114</sup> Aksoy, vd, a.g.e., s.7.

devredilmiştir<sup>115</sup>. 1983 yılında ekonomik ömrünü tamamlayarak faaliyetine son vermiştir.

## 5. OSMANLI'DA TRAMVAY

I.Dünya Savaşına kadar şehir içi nakliyatının en büyük kısmını karşılayan tramvay işletmeleri, İstanbul, İzmir, Selanik, Konya, Şam, Beyrut ve Bağdat'ta mevcuttur<sup>116</sup>.

İstanbul'da tramvay inşaatı Konstantin Karapanos Efendi'ye verilen imtiyaz ile gerçekleşmiştir<sup>117</sup>. 1869 Ağustosunda Babiâli'ye verilen teklif ile Galata'dan Ortaköy'e, Eminönü'nden Aksaray'a, Aksaray'dan çeşitli kollarla Topkapı ve Yedikule'ye doğru atlı tramvay işletilmek üzere 18 Şubat 1870 tarihinde "İstanbul Tramvay Şirketi" kurulmuştur. 1871 yılında Azapkapı-Beşiktaş hattı hizmete girmiş, 28 Temmuz 1881 tarihinde Tramvay Şirketi ile yeni bir mukavele daha yapılmış ve şirket "Dersaadet Tramvay Şirketi" adını alarak imtiyazı 36,5 sene uzatılmıştır. Beyoğlu'nun eğlence hayatı da tramvayla beraber hareket kazanmıştır<sup>118</sup>.

1872'de atlı tramvayın hizmete girmesi ilk atlı tramvayın bulunuşundan 40, Avrupa'dan 18 yıl sonra Osmanlı başkenti İstanbul'da görülmüştür<sup>119</sup>. Atlı tramvayın

---

<sup>115</sup> TEK, **a.g.e.**, s.11. 2004 yılında Silahtarağa Elektrik Santrali, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından İstanbul Bilgi Üniversitesine tahsis edilmiş, 2007 yılında santral korunarak eğitim, kültür ve sanat merkezi olan "Santralistanbul" açılmıştır.

<sup>116</sup> Eldem, **a.g.e.**, s.170.

<sup>117</sup> İstanbul Tramvay Şirketi imtiyazı Konstantin Karapanos'a verildikten sonra Osmanlı Bankası, Şirket-i Umumiye-i Osmaniyye, Banker Camondo, Banker Hristaki Zografos, Banker George Zarifi ve Konstantin Karapanos söz konusu anonim şirketi kurmuşlardır. Karapanos Efendi imtiyazdan doğan tüm haklarını şirkete devretmiştir. 20 Ağustos 1869 yılında padişah iradesine uygun olarak kurulan şirketin 40 yıl olan imtiyaz süresi daha sonra 1918 yılına kadar uzatılmıştır. Şirketin 1871 yılında Şehremanetiyle yaptığı sözleşmede tramvayın geçtiği ve dar olan Galata'daki Mahmudiye ve Topçular caddelerinde sorun olmaması için sırik hamalı, yük arabası, yük hayvanı ve hayvan sürülerinin belirli saatlerde geçişi düzenlenmiştir; Akyıldız, **a.g.e.**, s.104. Atlı tramvaylar 1832'de New York'da, 1854'te Paris'te, 1860'ta Londra'da hizmete girmiştir; Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s.19.

<sup>118</sup> "Elektrikli Tramvaylar Anısına 11 Şubat 1914", **Nostaljik Tramvay Dergisi**, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü 1871, İstanbul, 2010, s.5; Şehir içi toplu ulaşımının en önemli unsurları arasında yer alan atlı tramvay, 1852'de Amerika (Broadway), 1855'te Fransa (Paris) ve giderek diğer Avrupa şehirlerinde de kullanılmaya başlanmıştır. 1860'da Birkenhead (İngiltere), 1862'de Cenevre ve Londra, 1863'te Kopenhag ve Peşte, 1865'te Berlin ve Viyana, 1866'da La Haye, 1869'da Brüksel ve Liverpool şehirlerinde atlı tramvaylar kullanılmıştır.

<sup>119</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s.67.

İstanbul'da inşası ve işletim hakkı 1882'de İzmir, 1888'de Mersin, 1890'da Şam-ı Şerif ve Adapazarı, 1891'de Beyrut, 1892'de Selanik ve 1906'da Konya atlı tramvayları için de imzalanmıştır. İstanbul'dan sonra atlı tramvay Bağdat, Şam, Selanik, Beyrut, İzmir, Konya'da hizmet vermiştir. Bunlardan farklı olarak 3 Teşrinievvel 1891'de Beyrut ile Şam-ı Şerif arasında "Buharlı Tramvay Osmanlı Şirketi Nizamnamesi" imzalanmışsa da bu teşebbüs gerçekleşmemiştir<sup>120</sup>.

İlk elektrikli tramvay 1879'da Berlin'de "Berlin Trades Exhibition" büyük fuarında Alman Mühendis Dr. C.Werner Siemens'in panayır sahası için döşenmiş rayların üzerinde işlettiği ve elektrikle çalıştırdığı tramvaydır. 1881'de ilk elektrikli sokak tramvayları Siemens tarafından Berlin'de gerçekleştirilmiş, 1883'te Londra'da, 1888'de Amerika Virginia Richmond'da, 1889'da Boston, Melbourn, 1893'te Marsilya, 1896'da Dublin, 1898'de Liverpool, 1900'da Paris'te görülmüştür<sup>121</sup>.

1880 yılında İstanbul'da tramvay imtiyazının genişletilmesi ve yenilenmesi için yeniden tramvay şirketine imtiyaz verilmiştir. Daha sonra Dersaadet Tramvay Şirketinin imtiyaz süresini uzatan ve yeni bazı hatlar inşasını kapsayan bir imtiyaz sözleşmesi daha hükümet adına Nafia Nazırı ile tramvay şirketi temsilcileri arasında 1904 yılında yapılmıştır. Bu sözleşme ile imtiyaz süresi 75 yıl uzatılmış, 1908 yılında yapılan başka bir sözleşme ile de tramvay hatları yeniden genişletilmiş ve elektrik enerjisi kullanılması kararlaştırılmıştır. Buna göre; Şirket elektrifikasyon için gerekli işlemleri en son gelişmelere göre yapacak ve elektrik tesisleri ile ekleri imtiyaz süresi sonunda hükümetin olacaktır<sup>122</sup>. Sultan Mehmet Reşat'ın 30 Ocak 1912 tarihli iradesiyle bir, iki, dört ve sekiz atlı vagonlu olan İstanbul'daki tramvayların elektrikli tramvaya dönüştürülmesi, ardından da İstanbul ve Beyoğlu'nda yapılacak yeni hatların inşa edilmesi imtiyazları gene aynı şirkete verilmiştir<sup>123</sup>.

---

<sup>120</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s.200. Buharın insanlık yararına ilk olarak ulaşım amacıyla kullanılması çabası Newton tarafından 1680 yıllarında ilk buhar tepkili araç şeklinde kağıtlara dökülmüştür; Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tünel-1**, s.24.

<sup>121</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay-2**, s.21.

<sup>122</sup> S.Erol, **a.g.e.**, s.83.

<sup>123</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.104.

İstanbul'da, Tramvay Şirketi ile yapılan 19 Ocak 1911 tarihli sözleşme gereğince ilk elektrikli tramvay 16 Ağustos 1913 tarihinden itibaren Tünel-Şişli arasında işlemeye başlamıştır<sup>124</sup>. Atlı tramvay döneminin sonuna yaklaşıırken 12 Mayıs 1911 tarihli Servet-i Fünun Dergisinde İstanbul ile ilgili olarak Şehremaneti ve Dersaadet Tramvay İdaresinin çalışmalarını kutlar nitelikte çıkan yazıda İstanbul'un köprü ve meydanlarının genişletilip yenilendiği, tramvay hatlarının değiştirilip, yeni tramvaylarla donatıldığı, tramvay çalışanlarının Türkçe konuşanlar arasında seçilmesine özen gösterildiği, bu gelişmelerin hem çalışanlara hem yolculara fayda sağladığından bahsedilmektedir. "...Binaaleyh, Dersaadet Tramvay İdaresinin, Osmanlı Anonim Şirketi haline dönüşmesi, meclis idaresine Osmanlı azaları alınmasından beri irade gösterdiği asar-ı intizamını ve gayreti dahi, kemal-i memnuniyetle karşılıyor, alkışlıyoruz. Osmanlı Elektrik Şirketinin kurulmasıyla İstanbul'da da Elektrik Tramvay Şirketi Kabataş'ta açılmıştır..."<sup>125</sup>.

Elektrikli tramvayın çalışması için gerekli olan elektrik, Silahtarağa Fabrikası'nın henüz hizmete girmedığı dönemde Beşiktaş'ta yapılan küçük bir fabrikadan temin edilmiştir. Elektrikli tramvayın köprüden geçmesi ile Eminönü-Galata arasında direkt tramvay bağlantısı sağlanacağı gibi Eminönü'nden kalkan bir tramvay arabasının kesintisiz olarak Ortaköy, Bebek, Beyoğlu, Şişli gibi değişik semtlere ulaşabilmesi de mümkün olacaktı. Diğer taraftan Eminönü, Beyazıt ve Aksaray yönüne giden tramvayların da ilk durağı olarak bir nevi raylı sistem ulaşımının merkezi konumuna geliyordu. Nihayet, 25 Ocak 1914 tarihinde köprü üzerinde yapılan bir törenle elektrikli tramvaylar hizmete girdiğinde dönemin şehremaneti Vekili Bedri Bey konuşmasında "Artık yokuşlarda değiştirilen atlar, nefir çalarak koşan vardacılar, sürücülerin kırbaç şıkırtıları tarihe karışıyor.

---

<sup>124</sup> 3 Haziran 1913 tarihli **Servet-i Fünun Dergisinde** gelişmeler şöyle aktarılır: "... payitahta sürat ve istirahat ile nakliyatı temin için tramvayların elektrik kuvveti ile çalışmasından başka çare yoktur. Osmanlı Elektrik Şirketi tarafından bütün İstanbul tramvay hatlarına cereyan verecek olan büyük fabrikanın kurulması neticesinde Tramvay Şirketi, Kabataş'ta havai hatlara cereyan verecek muvakkat bir fabrika inşasını geçen Kasım'da tamamlamıştır." Aynı gün tarihli **Servet-i Fünun Dergisinde** "...elektrik akımı ile hareket etmeye başlamış olan İstanbul tramvayları, pazar günü ilk kez olmak üzere Galata'dan İstanbul'a geçti. İstanbul'u daima birbirine yabancı kılan iki yakası diğerine bir uygar bağlantı ile sürekli olarak bağlandı.....yeni köprü, varlığı, temizliği ve mükemmel elektrik lambaları ile kentin gerçek büyük caddesi sayılmaya layık idi. Şimdi bunun üzerinden elektrik tramvaylarının her 4 dakikada bir kez dönmesi özel olarak, geceleri aydınlanması olan bir zamanda o arabaların dahi aydınlıkta geçişi başkenti batının en uygar beldelerine benzetiyor..."

<sup>125</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s.173-175.

*Bugünden itibaren asri, güzel tramvaylara kavuşuyoruz...*” demiştir. Karaköy’den Eminönü’ne geçmek için hareket eden bu ilk tramvay sadece elektriğe duyulan ihtiyacı karşılamamış, köprü ile tramvayı da ilk kez buluşturmuştur. Ocak 1914 sonrasında yeni hatlar yapılmak suretiyle elektrikli tramvaylar İstanbulluların hizmetine girmeye devam etmiştir. 11 Şubat 1914 tarihinde tramvaylara Silahtarağa Elektrik Fabrikasından elektrik verilmeye başlanmıştır. Yeni hatlar Beyoğlu’nun tramvay trafiğini daha da çoğaltmış, Beyazıt ve Sirkeci’den Maçka’ya, Aksaray ve Fatih’ten Harbiye’ye, Tünel’den Şişli’ye, Sirkeci’den Mecidiyeköy’e, Eminönü’nden Kurtuluş’a giden tramvaylar İstanbul’un eğlence, moda ve alışveriş merkezi olan Beyoğlu’nun içinden İstiklal Caddesi’nden geçerek güzergah belirlemiştir. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında tramvay seferleri kömür yetersizliği sebebiyle elektriğin temin edilememesi nedeniyle aksamalarla da olsa devam etmiştir. Savaş dolayısıyla uluslar arası ulaşım yollarında gidiş gelişlerin sekteye uğraması, ticaret gemilerinin çalışmakta güçlük çekmeleri tramvaylar için yurtdışından gelecek malzemelerin İstanbul’a ulaşmasını engellemiştir. Mondros Mütarekesinin imzalanması ile savaş durumunun sona ermesi ve birtakım malların kolay temin edilebilir olması tramvay seferlerini de düzenli hale getirmiştir<sup>126</sup>.

İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel idareleri teşkilat ve tesisatının İstanbul belediyesine devrine dair kanuna göre; İstanbul Belediyesine devrolunan idareler «İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü» adı ile kurulacak hükmî şahsiyeti haiz ve İstanbul Belediyesine bağlı bir umum müdürlük tarafından idare olunmak üzere, Umum Müdürlüğünün görevleri arasında kendisine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmek, İstanbul’un Rumeli ve Anadolu yakaları ile civarında ve Adalarda elektrik dağıtmak üzere elektrik tesisatını ve elektrikli tramvay şebekesini ve tünel tesisatını ihtiyaca göre düzenlemek, iyileştirmek, gerekli değişiklikleri yapmak ve genişletmek ve bu işler için gerekli gayrimenkulleri kamulaştırmak ve işletmelerine yarayan bütün işlemleri yapmak ve teşebbüslerde bulunmak ve gerekli görülürse trolleybüs ve otobüs servisleri sağlamak üzere ulaşımı sağlamak yer almıştır<sup>127</sup>.

---

<sup>126</sup> Nostaljik Tramvay Dergisi, s.6-7.

İzmir’de 1883 yılında hayvan çekimli tramvay işletmek imtiyazı Harena kardeşlere ve P.Giudizi’ye verilmiş, bu imtiyaz için 1885 yılında İzmir-Göztepe Tramvayları Şirketi kurulmuştur<sup>128</sup>. 1883 yılında verilen İzmir-Göztepe Tramvay imtiyazı ile 1899’da verilen İzmir elektrik enerjisi imtiyazı ve 1909’da verilen Kokaryalı-Narlidere Tramvay ruhsatı birleştirilerek Belçikalı İzmir-Göztepe şirketine 50 yıl süreyle imtiyaz olarak verilmiştir<sup>129</sup>. Atlı tramvaylar zamanla kent içi ulaşımının vazgeçilmezi haline gelmiştir. İzmir’de 1913 yılında tüccar Harens ve kardeşleriyle Piyer Guidici Efendilere tramvay işletmesi imtiyazı verilmiştir<sup>130</sup>.

1889 yılında Selanik’te hayvanla çekilen tramvay işletme imtiyazı Hamdi Beye verilmiş ve bunu gerçekleştirmek için de 1892 yılında “Selanik Tramvay Osmanlı Şirketi” kurulmuştur. İmtiyaz süresi önce 35 yıl olarak kararlaştırılmış, sonra 35 yıl daha uzatılmıştır<sup>131</sup>. Selanik Tramvayı Anonim Şirketi imtiyazı Selanik’te oturan Hamdi Efendi ve Bedros Nafliyan Efendiye verilmiştir. 13 Şubat 1911 tarihli Sultan Reşat’ın iradesiyle Selanik’te yapılacak yeni bazı tramvay hatlarının imtiyazını alan “Selanik Elektrikli Tramvay Şirketi”nin ve Selanik’in elektrikle aydınlatılması imtiyazını alan Elektrik Şirketinin onayları alınarak söz konusu imtiyazlar “Selanik Tramvayları Şirket-i Osmaniyyesi”ne devredilmiştir. Bu yeni imtiyazlarla beraber şirket “Compagnie des Tramvays et d’Eclairage Electriques de Salonique” isimli bir Belçika şirketine dönüşmüştür<sup>132</sup>. 29 Ekim 1906 tarihinde “*Selanik’te elektrikli tramvay ve elektrikle ışıklandırma için çalışmalara başlanılmıştır. Buna dair imtiyazı elinde bulunduran İngiliz Barnett’in ölümü üzerine varisleri bu imtiyazı bir Belçika Şirketi’ne satmışlardı...*” 5 Kasım 1906’da “*..Manastır Belediyesi bir elektrik fabrikasının kurulması hususundaki teklifi kabul etmiştir. Elektrik yelsiz dağdan çıkan sudan istifade edilerek sağlanacaktır...*” haberi yer almıştır<sup>133</sup>.

---

<sup>127</sup> **TBMM Zabıt Cerideleri**, Devre:6 (1939-1943) **İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel idareleri teşkilât ve tesisatının İstanbul belediyesine devrine dair kanun Resmî Gazete ile neşir ve ilâm: 22.06.1939-Sayı: 4239, No:3645, Kabul tarihi 16.06.1939**. Ayrıca bkz: **Düstur**, 3.Tertip, 20.Cilt, 2.Baskı, Ankara Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1958, s.628-629.

<sup>128</sup> S.Erol, **a.g.e.**, s.85.

<sup>129</sup> S.Erol, **a.g.e.**, s.86, 87.

<sup>130</sup> TEK, **a.g.e.**, s.96.

<sup>131</sup> S.Erol, **a.g.e.**, s.84.

<sup>132</sup> Akyıldız, **a.g.e.**, s.148.

<sup>133</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet’ten İstanbul’a Tramvay 1**, s.129.



Şam Elektrikle Aydınlatma ve Tramvay imtiyazı 1903 yılında Arslan Bey'e verilmiştir. 1904 yılında bu imtiyazı gerçekleştirmek için bir şirket kurulmuştur. İmtiyaz, elektrikli tramvay kurma ve işletme, elektrikle aydınlatma ve telefon için aynı şartlarla şirketin tercih hakkını kapsamaktadır<sup>134</sup>. 1906'nın son günlerinde elektrikli tramvaya kavuşan ilk Osmanlı şehri Şam-ı Şerif (Damascus)'tir. Şehrin elektrik ile ışıklandırılması için direkler dikilmiştir<sup>135</sup>.

İstanbul'a yeni bir çehre kazandıran elektrikli tramvaylarda yolculuk edenler at gürültüsüne, kırbaç şakırtısına, gübre kokusuna, saman savruntusuna şahit olmuyor, raylar üzerinde şık bir vagonla birlikte hızlı bir şekilde gidiyorlardı. Aynı tarihte Bab-ı Ali, Osmanlı ülkesinin birçok şehri için elektrik imtiyazı dağıtıyor, İstanbul gazetelerinde ise Konya'daki gelişmelerden haberler yer alıyordu: *“Konya’da elektrikli tramvay ve elektrikle ışıklandırma için ağabeyzade Mazhar Bey (Bab-ı Ali memuru), Auguste Hartag ve Neokles Kardakopula tarafından yapılmış olan imtiyaz talebi hükümetçe incelenmektedir...”*<sup>136</sup>.

Buraya kadar anlatımlardan elektriğin Osmanlıya telgraf ve telefonun kullanılmaya başlaması ile geldiğini görüyoruz. Osmanlı, yenilikleri yeterince takip edemediği için son dönemlerini sorunlu geçirmiştir. Ancak ülkesine aktarabildikleri ile de devlet bünyesinde yenilikler yapmayı başarmıştır. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi devlet sermayesinin yetersiz kaldığı alanlarda yabancı sermayeyi desteklemiş, imtiyazlar vermiş, gerekli ayrıcalıkları sağlayarak yabancı sermayeyi üretime teşvik etmeye çalışmıştır. Ancak sıkıntılar savaş dönemlerinde ağırlaşınca yabancı sermaye ülkeyi terk etmeye başlamış, ekonomik sıkıntılara boğulan Osmanlı pek çok alanda yalnız kalmıştır. Osmanlıda havagazı ile ilk aydınlatılan Dolmabahçe Sarayının ardından İstanbul'da pek çok yerde havagazı kullanımı artmış, Anadolu yakasında ve İzmir, Ankara gibi şehirlerde de havagazı üretim fabrikaları açılmıştır. 1902'de Tarsus'ta küçük bir su santralından üretilen elektrik ile evlere ve şehre ışık verilebilmiş, ancak savaş sırasında olunduğundan verim alınamamıştır. Teknik personel bakımından yetersiz olan ülkede genelde yabancı teknik elemanlar çalıştırılmış, Türk çalışanlar arka planda yer almıştır. Bu duruma en güzel örnek

---

<sup>134</sup> S.Erol, **a.g.e.**, s.84.

<sup>135</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s.129.

<sup>136</sup> Kayserilioğlu, **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, s. 131.

ülkenin ilk kent ölçekli termik santrali olan ve başkent İstanbul'da 1914'te faaliyete geçen Silahtarağa Termik Elektrik Santralıdır. Elektriğin üretilmeye başlaması ile sokaklar, evler ve işyerleri de elektrikten faydalanmaya başlamıştır. Önceleri havagazı ile aydınlatılan saraylar elektriğin gelmesi ile elektrikle aydınlatılmaya başlanmış, havagazının geçtiği borulardan artık elektrik kabloları geçmeye başlamıştır. Atlı tramvaylar yerini elektrikle çalışan hayvansız araçlara bırakmış, bu durum ülkede modernleşmenin de göstergesi sayılmıştır. Ülkede yaşayan yabancılar sık sık yurtdışına çıktıklarından yenilikleri Osmanlı ülkesinde de görmek istemişler, bu amaçla dergilerde ve gazetelerde taleplerini dile getirmeye çalışmışlardır. Osmanlı, sanayi alanında gerçekleştirmek istediklerini dönemin koşullarında gerçekleştiremeyince hedefler Cumhuriyet dönemine kalmıştır.

### III. BÖLÜM

#### CUMHURİYET DÖNEMİ ELEKTRİK UYGULAMALARI

##### 1.CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ELEKTRİK UYGULAMALARI

1914'ten itibaren Türkiye'de elektrik sektörü Alman, Belçika, İtalyan ve Macar yabancı ortaklıkların elindeydi<sup>1</sup>. I.Dünya Savaşı süresince Avrupa ile ilişkilerde durgunluk yaşayan ülkelerde yerli sanayi gelişmiş ancak pazar kayıpları oluşmuştu<sup>2</sup>. Savaşın ardından o zamana kadar geçerli olan altın miktarı ile dengeli banknot sistemi iflas etmiş, her yerde enflasyonlar, iflaslar meydana gelmişti. Savaş; ülkeleri harabetmiş, milyonlarca insan yok olmuş, savaş sonunda Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti son bulmuş, Almanya'nın gücü iyice azalmıştı<sup>3</sup>. ABD'de ise 1925 yılına yaklaşıldığında savaşın yarattığı krizin etkileri azaldıkça ihracat ve üretimde artışlar görülmüş, 1930 yılına kadar hızlı bir yatırım ve gelişme dönemi yaşanmıştır<sup>4</sup>.

Osmanlıda sanayi alanında büyük bir gecikmeyle harekete geçildiğinden sanayideki faaliyetler devlet, özel kesim ve yabancı girişimciler tarafından yapılmıştır. 1915 yılında 22'si devlete ait olan 282 sanayi kuruluşundan %81'i özel kesime, %10'u anonim şirketlere ve %9'u da devlete ait olup bu kuruluşlardaki sermaye ve emeğin sadece %15'i Türklerde, geri kalan %85'i yabancı ve azınlıkların elindeydi<sup>5</sup>. Siyasi ortamda yer alan İttihat ve Terakki Fırkası, 1918'in sonunda kaybedilen savaşın ardından kendini feshetmiş, önderleri yurtdışına çıkmıştı. Mondros Ateşkesinin ardından İzmir 15 Mayıs 1919'da Yunanlılarca işgal edilmiş<sup>6</sup>, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştı.

---

<sup>1</sup> TÜSİAD, **21.Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, Yayın No.TÜSİAD-T/98-12/239, Aralık 1998, s.244.

<sup>2</sup> Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, TC.Kültür Bakanlığı, Başvuru Kitapları Dizisi /29, 1.Baskı, Ankara, 1994, s.28.

<sup>3</sup> İlber Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s.48.

<sup>4</sup> Ertan, **a.g.e.**, aynı yer.

<sup>5</sup> Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model"**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi No:4, Tisa Matbaası, 1.Baskı, Ankara, 1981, s.79.

<sup>6</sup> Ortaylı, **a.g.e.**, s.19, 51.

1919 itibariyle artık bitmiş olan I.Dünya Savaşını sona erdiren barış antlaşmalarındaki adaletsizlikler 1919'dan sonraki süreci etkilemiştir. 1919-1924 yılları arası barış antlaşmalarının korunmaya çalışıldığı dönem olmuş, 1929'a kadar geçici bir barış dönemi yaşanmıştır<sup>7</sup>.

1920-1930 yılları arasında Türkiye'de kurulan yabancı sermaye yalnız İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana şehirlerinde toplanmış durumdaydı. Bu yıllar arasında kurulan 201 Türk Anonim Şirketinden 9'u havagazı ve elektrik üretimi, elektrik araç ve gereçlerinin satımı ile uğraşmak, elektrik imtiyazları almak gibi amaçlarla kurulmuşlardır. Elektrik ve havagazı şirketlerinin büyük bir çoğunluğunun kurucu, hissedar ve idare meclisi üyeleri arasında yabancılar bulunmaktaydı<sup>8</sup>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 1921 yılında, sanayinin teşvik edilmesine ilişkin yasayı kabul ederek, özel sermayeyi sanayiye özendirmeye ve bu temel üzerinde bazı sanayi kollarının canlandırılmasına çalışmıştır. Yasayla, işletme sahiplerine inşaat için ücretsiz toprak vermek de dahil vergi ve harç bakımından kolaylıklar tanınmıştır. Gümrük ödemeksizin yurt dışından hammadde ve makine ithaline izin verilmişse de olumlu sonuç alınamamıştır<sup>9</sup>.

Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye, uzun süren savaşlar sebebiyle ekonomisi çökmüş, sanayi ve üretimi durmuş, tarımda çalışan erkek nüfusu azalmış ve tarımda yeni teknolojilerden geri kalmış, ihtiyaç duyduğu pek çok temel maddesini yurtdışından temin ettiği için dış borçları artmış, işsizliği artmış, ulaşımı doğru düzgün olmayan perişan bir ülke durumundaydı. İşletmeler yabancıların elinde olduğundan savaş sonunda yabancılar ülkeyi terk etmeye başlamışlar, bu da Türk halkını kendi kendine yetme sürecine itmiştir.

Meclisin açılışından dokuz ay sonra 20 Ocak 1921'de TBMM Hükümeti ikinci anayasayı kabul etmişti<sup>10</sup>. 1921 Anayasası Kurtuluş Savaşına meşruiyet sağlayan milli irade ilkesini benimsemiş olmakla birlikte, savaş sonrasında kurulacak devletin

---

<sup>7</sup> Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, 16.Baskı, İstanbul, Ekim 2007, s.14.

<sup>8</sup> A.Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:324, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s.147, 148.

<sup>9</sup> Mustafa Sönmez, **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2004-28, Mega Ajans, İstanbul, 2004, s.67.

<sup>10</sup> Ortaylı, **a.g.e.**, s.25.

niteliklerini de belirlemiştir. Daha sonra 1923 yılında yapılacak olan İzmir İktisat Kongresinde milli iradeye dayalı tasarlanan devletin ulus devlet esası doğrulanmıştır.

Çağdaş yaşamın kolaylıklarını getirmekte en önemli uygulama elektriğin aydınlatmada kullanılması ve elektrik gelen yerlerde sokak aydınlatılmasına önem verilmesidir. Elektriğin olmadığı küçük kentlerde de belediyeler gaz lambaları ya da lüks lambaları ile sokak aydınlatmasını sağlamaya çalışmışlar, bu da asayişin bir parçası olarak görülmüştür<sup>11</sup>.

Kurtuluş Savaşı sırasındaki duraksamadan sonra tüm ülkeye elektrik hızla yayılmış ve 1923'te Adapazarı; 1925'te İzmir, Adana, İnebolu, Artvin, Trabzon, Akşehir, Mersin; 1926'da Sivas, Aksaray, Konya, Ayvalık, Bursa, Malatya<sup>12</sup>, İzmir, Kütahya; 1928'de Nazilli, Kırkağaç, Antalya, Afyon, Akşehir, Kırklareli, Samsun, Çorlu, Giresun, Eskişehir, Yozgat; 1929'da Bandırma, Biga, Milas, Ordu, Bafra; 1930'da Balıkesir, Kastamonu, Tekirdağ, Urfa<sup>13</sup> elektrikleştirilmiştir<sup>14</sup>. Cumhuriyetin 10. yılında elektrikleştirilen il ve ilçelerin sayısı 105'i bulmuştur<sup>15</sup>.

Milli mücadele döneminin sona ermesi ve zaferin kazanılmasıyla beraber Ankara Hükümeti ülkede bulunan yabancı şirketlerin hukuki durumunu belirleyen bir kanun çıkarmıştır. 23 Temmuz 1923 tarihli bu kanuna göre 16 Mart 1923 tarihinden önce kurulmuş olan anonim şirketlerin hemen bütünüün kanunlarında eski Osmanlı Hükümetine ait ve Teşkilat-ı Esasiye Kanununa aykırı tabirler bulunması sebebiyle,

---

<sup>11</sup> İlhan Tekeli, **Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, İlhan Tekeli Toplu Eserler-4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Basım, İstanbul, Şubat 2009, s.95.

<sup>12</sup> Başbakan İsmet İnönü, 13 Eylül 1928 günü Malatya'daki konuşmasında Malatya'nın 1928 yılında sudan üretilen elektrikten faydalandığını belirtmiştir; **İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933)**, Ankara Başvekalet Matbaası, 1933, s. 203.

<sup>13</sup> Urfa şehrinin aydınlatma ve şehre elektrik dağıtımını amacıyla merkezi Urfa olmak üzere 50 sene süreyle ve 200,000 TL'si sermaye ile kurulan "Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi"nin İktisat Vekaletinden gönderilen esas sözleşmesinin ve sermayenin yüzde onunun edinildiğini gösteren banka mektubu İcra Vekilleri Heyetinin 1/5/929 tarihli toplantısında okunarak sözleşmenin imzalanması kabul edilmiştir; **BCA:30..18.1.2./3.25..16.**

<sup>14</sup> TEK, **50. Yıl 1923-1973**, s.98. Eskişehir'in aydınlatması işi için 45 yıl süre ile 205,000 Türk lirası sermaye ile merkezi Eskişehir'de bulunan "Eskişehir Elektrik Türk Anonim Şirketi" kurulmuştur. **BCA:30..18.1.2./64.38..10.** Adana Belediyesince Adana Elektrik Aydınlatma imtiyazının merkezi Berlin'de bulunan E-EI-G şirketine devri Nafia Vekaletinin 4/2/928 tarih ve 3586/141 numaralı teskeresi ile kabul edilmiştir; **BCA:30..18.1.2./2.15..8.**

<sup>15</sup> Bahadır Bayrıl, Seyhan Özçelik, Serdar Yılmaz, **Önce Ateş Vardı, Türkiye'de Enerji Devrimi ve Modern Hayatın Etkileşimi**, Mehmet Zorlu Vakfı, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 2009, s.104.

bunların mevcut anayasaya uyumlarının sağlanması için Ticaret Vekâleti'nin gerekli düzenlemeleri yapması öngörülmüştür<sup>16</sup>.

## 2. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Kurtuluş Savaşından sonra İstanbullu Türk tüccarlar tarafından kurulan “Milli Türk Ticaret Birliği” yabancı ekonomilerle, dış ekonomik ilişkileri sürdüren azınlıkların tasfiyesiyle meydana gelen boşluğu doldurmak amacıyla Ocak 1923'te “Ticaret-i Hariciye Kongresi”ni düzenlemeye karar vermiştir. Bağımsızlık Savaşının ardından Lozan'da yeni Türkiye'nin tanınmasıyla ilgili konferans henüz en kızgın aşamasındayken Cumhuriyetin ilanından sekiz ay önce çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi kesimlerini temsil eden 1135 kişinin katıldığı ve 4 Mart'ta İzmir'de çeşitli kararlar dışında genel nitelikli bir “İktisat Misakı”nın kabul edildiği geniş çaplı bir iktisat kongresi yapılmıştır<sup>17</sup>. O tarihte Lozan Konferansı kesintiye uğramış, henüz Cumhuriyet ilan edilmemişti. Gazi Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresinin açılış konuşmasında yeni devlet, Türkiye Cumhuriyetinin, en kuvvetli silahının iktisadiyattaki genişlik, sağlamlık ve başarı olacağını belirtmişti: “... *halk devrinin, milli devrin, milli tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz sabanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisat devri kavramı ile ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki, onda memleketimiz mamur olsun, milletimiz müreffeh ve zengin olsun....İktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, insanın mevcudiyeti için ne lazımsa onların tamamı demektir, çalışmak demektir...*” Konuşmasında milli bir devrin yaşanamamasının ve milli tarihe sahip olunamamasının nedeni olarak iktisada yeterince değer verilmemesini göstermiştir<sup>18</sup>. Siyasi ve askeri başarıların ne kadar büyük olursa olsun iktisadi başarılarla taçlandırılmadıkça kazanılan zaferlerin sürekli olmayacağını, az zamanda söneceğini vurgulamıştır. Bundan dolayı en kuvvetli ve parlak zaferin dahi temin

---

<sup>16</sup> **Nostaljik Tramvay Dergisi**, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü 1871, İstanbul, 2010, s.6, 7.

<sup>17</sup> Ülken, **a.g.e.**, s.83.

<sup>18</sup> Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresindeki konuşmasının metni için bkz: Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 2. Baskı, 16. Dizi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.57-69.

edebildiği ve daha edebileceği faydayı tespit için iktisadiyatımızın sağlanması, sağlamlaştırılması, genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir<sup>19</sup>.

Milli Türk Ticaret Birliği'nin de katıldığı ve 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen “İzmir İktisat Kongresi”nde tarım, sanayi, bankacılık ve ulaştırma alanlarında yapılması gerekenler öne çıkmıştır. Bu amaçla ticaret faaliyetlerinin kredi ihtiyacını sağlamak üzere özel teşebbüs tarafından 1924 yılında yarı resmi özellik taşıyan ilk Türk mali kuruluşu olan İş Bankası<sup>20</sup> kurulmuştur. Bankanın görevi gayrimenkul alım satımı dışında her türlü sınaî, ticari işlerle bizzat uğraşmak ve bu alanlarda çalışan kuruluşlara kredi açmak olmuştur. 1925 yılında aşar vergisi kaldırılmış, aşarın kaldırılması ile vergi yükü azaltılarak tarım desteklenmiştir. İzmir İktisat Kongresinden çıkan kararlar doğrultusunda liberalizm benimsenmiş ancak devletin özel girişimi desteklemesi ve özel sektörün yeterli olmadığı veya karlı bulmadığı durumlarda yatırım yapması uygun görülmüştür<sup>21</sup>. Mustafa Kemal Paşa, kongrede, yabancı sermayeye devletin çıkarlarına ters olmadığı müddetçe her zaman açık olduklarını belirtmiştir<sup>22</sup>.

Aynı kongrede, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt da iktisadın önemine değinmiş, zirai, ticari, sınaî alanda gelişmenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Kongrede söz alan Manisa Sanayi Murahhası Kazım Karabekir Paşa konuşmasında üretimin çoğalması ve ürünlerin ülkenin en ücra köşelerine kadar gitmesi için tren, vapur ve yolların yapılması gerektiğini dile getirmiş; israfın önlenerek, tasarrufun artırılmasını tavsiye etmiştir<sup>23</sup>. Nitekim, daha sonraki yıllarda tüm yurttta tasarruflu olma ve yerli malı kullanımı özendirilmeye çalışılmıştır.

Kongrenin ardından Ziraat Bankası yeniden örgütlenmiş, 1927 yılında sanayi kuruluşlarının teşviki ve korunması amacı ile “Teşvik-i Sanayi Kanunu” çıkarılmıştır.

---

<sup>19</sup> **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, 5.Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 1997, s.111.

<sup>20</sup> 26 Ağustos 1936'da İşbankası'nın 10. kuruluş yıldönümündeki konuşmasında bankanın çalışmasıyla ilgili olarak şunları söyleyecektir: “*Bu kurum, naçiz bir servetin bile ekonomik hayatta fert menfaatlerine hasrolunmayıp ulus menfaatine hasredilmesinden çıkabilecek olan büyük neticeleri, az bir zamanda ve bahusus yepyeni bir devlet kuruluşunun türlü inkılâp güçlükleri içinde genel olarak fiilen göstermiştir.*”; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, s.324.

<sup>21</sup> Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Basım, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995, s.35.

<sup>22</sup> **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, s.113.

<sup>23</sup> İnan, **a.g.e.**, s.78, 81.

Kanunla yerli sanayi sektörüne ucuz devlet arazisi tahsisi, çeşitli vergi muafiyetleri, taşıma ve ulaştırma indirimleri gibi teşvikler ile sermaye birikimine devlet desteği verilmiştir. Milli ekonomi anlayışı ile milli tüccar ve milli sanayici oluşturulmaya çalışılmıştır. 1929 yılından itibaren yerli sanayi korumak amacıyla yüksek gümrük tarifeleri uygulanmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet, temel tüketim ve ara malları alanında ithal ikamesi sağlamak amacıyla un, şeker, pamuk ile kömür, demir ve akaryakıt üretimine öncelik vererek bu temel malların yurt içinde üretilmesi ve dışa karşı bağımlılığın kalmamasını hedeflemiştir. Bu amaçla Cumhuriyetin ilk 10 yıllarında Bursa dokumacılık fabrikası (1927), Bünyan dokuma fabrikası (1927), Ankara çimento fabrikası (1928) ve Ford Şirketi ile bir otomobil montaj fabrikası (1929) açılmış; Cumhuriyetin ilk 11 yılında 4 şeker fabrikası (Alpullu (1930), Uşak (1926), Eskişehir (1933), Turhal (1934)) açılmıştır<sup>24</sup>. Bununla birlikte 1929 yılında Ankara demiryolu hatları ile Mersin-Adana demiryolu ve Haydarpaşa Limanı devletçe satın alınmıştır<sup>25</sup>.

### 3. CUMHURİYETİN KURULMASI

Meclis açıldığında 1876 anayasası yürürlükteydi<sup>26</sup>. 1921’de yeni anayasa hazırlanmış, 1922’de saltanat kaldırılmıştı. 7 Aralık 1922 tarihli bir demeçte Mustafa Kemal Paşa, Ankara gazetelerine barış sağlanınca halkçılık ilkesine dayanan ve Halk Partisi adını taşıyan bir siyasal parti kurma kararında olduğunu açıklamıştı<sup>27</sup>. Böylece, 9 Eylül 1923’te Türkiye’nin ilk siyasal partisi Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuş, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilerek devletin yönetim şekli belirlenmiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılında kurulu güç kapasitesi 32,8 MW’tır ve var olan 38 santralden 14’ü kişilere, 13’ü ortaklıklara ve 11’i belediyelere aittir. Türkiye

---

<sup>24</sup> Ali Coşkun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı: 4, Kasım 2003, s.75.

<sup>25</sup> Reşat Aktan, *Türkiye İktisadı*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Cilt 1, Genişletilmiş İkinci Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.47.

<sup>26</sup> Ortaylı, *a.g.e.*, s.56.

<sup>27</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s.485.



Cumhuriyeti'nin bugünkü sınırları içinde yalnızca İstanbul, Adapazarı ve Tarsus elektrikli kent durumunda olup halkın % 94'ünün elektriksiz kesimde yaşadığı o dönemde, kişi başına yıllık elektrik tüketimi ise yaklaşık 3 kWh'tir<sup>28</sup>.

Elektrik üretim ve güç kavramını değiştirmiş, sanayi ve ticarete birçok müessesenin kurulmasını sağlamıştır. Elektrik kullanımıyla fabrikasyon aşamasına geçilmiş, çimento fabrikaları, fırınlar, dokuma fabrikaları, buz imalathaneleri, balık işleme fabrikaları, sigara fabrikaları ve küçük atölyeler, yünlü kumaş fabrikaları, daha sonraki yıllarda ise otomotiv sektörü elektrikle beslenen üretim kuruluşlarına eklenmiştir. Ayrıca elektrik kablosu ve ampul ticareti yapmak üzere Osram, Philips, Luma, Astra, Tungstram Kripton markaları üretilmeye başlanmıştır. Bunun yanında elektrikle ilgili sıkıntılarla başa çıkabilmede elektrik tamirciliği, elektrikli malzeme tüccarlığı gibi yardımcı meslekler ortaya çıkmıştır<sup>29</sup>.

1924 yılında Türkiye'deki yabancı sermaye Alman ağırlıklı olmakla beraber Fransız, İngiliz ve ABD'li şirketlerdeydi<sup>30</sup>. İstanbul'un Anadolu yakasına, Kadıköy ve Üsküdar çevresine, elektrik verilmesi işi hükümetçe bir sözleşmeyle 1924'te Kadıköy Gaz Şirketi'ne verilmişti. Şirket, 1926'da İstanbul Havagazı Şirketi'ni de satın alarak, 1 milyon TL sermayeli "İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsat-ı Sinaîye Türk AŞ"yi kurmuştu. Şirketin kısaltılmış adı SATGAZEL olup elektrik şirketi ile bir anlaşma yapmış ve ondan aldığı enerjiyi, 1926'dan itibaren Anadolu yakasına dağıtmaya başlamıştır. Bu amaçla, Arnavutköy-Akıntı Burnu'ndaki merkeze sayaçlar konmuş ve Arnavutköy ile Vaniköy arasına döşenen sualtı kablosuyla Anadolu yakasına elektrik vermeye başlanmıştır. Kentin Anadolu yakasına elektrik verilmesinden sonra elektrik şirketinin önemi her geçen gün biraz daha artmaya, gaz şirketinin önemi ise azalmaya başlamıştır. Bunun üzerine, elektrik şirketi, gaz şirketi ile daha önce yapmış olduğu anlaşmadan vazgeçmek, Anadolu yakasına elektrik dağıtımını Kadıköy'den Adalar'a dek genişletmek istemiş ve dağıtım ayrıcalığını gaz şirketinden devralmıştır. Elektrik şirketi, şebeke genişletme çalışmalarını sürdürmüş ve 1930'larda Kartal'dan Büyükdada'ya sualtı kablosu döşenerek adaya elektrik vermeye başlanmıştır. 1932'de

---

<sup>28</sup> TÜSİAD, **a.g.e.**, s.243-244.

<sup>29</sup> Asu Aksoy, Funda Açıkbaş, Ayşenur Akman, **Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2004**, Ofset Yapımevi, İstanbul, 2009, s.45.

<sup>30</sup> Tunçay, **a.g.e.**, s.206.

de şebeke, Heybeliada'ya dek uzatılmıştır. Ekonomik bunalım, dış borcun birikmesi ve şirketin SOFİNA'dan yardım alamaz duruma gelmesi sebebiyle hükümetle şirket arasında bir anlaşma yapılmış, hükümetçe satın alınan elektrik işletmesini, bir yıl süreyle Nafia Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan İstanbul Elektrik İşleri Umum Müdürlüğü yönetmiş ve o zamana kadar santralde yönetici olarak görev yapan Sovyet ve Alman elemanların yerine, onların yardımcılıklarını yapan Türk elemanlar getirilmiş, Müdürler ve yardımcıları da Türk mühendisler olmuştur<sup>31</sup>.

Ankara'da 1924 yılında şehremaneti tarafından Bentderesi'nde kurulan ilk elektrik santralinde elektrikli bir dinamo ile lokomobil kullanılmıştır. Ankara'nın ikinci elektrik santrali, 1925-1926 senelerinde bugün 8.İletim Tesis ve İşletme Grup Müdürlüğü (8.km) olarak anılan yerde kurulmuştur. Elektrik konusunda imtiyazlı ortaklıklar politikası gereğince Alman MAN ve AEG şirketlerine verilen imtiyazla 1925 yılında dizel jeneratörle Ankara elektriğe kavuşturulmuştur<sup>32</sup>. Ankara'da 1925 yılında o zamanki Nafia Vekili Mühendis Süleyman Sırrı Bey ile Mösyö Leon Kinet arasında elektrik ve tramvay işletmesi imtiyazı hakkında bir imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştır. Ankara'nın üçüncü elektrik santrali ise 1927'de "Ankara Elektrik Türk Şirketi" tarafından kurulmuştur. Ankara Elektrik ve Havagazı Şirketlerinin satın alınmalarını takip eden II.Dünya Savaşı sırasında elektrik merkezinin tevsiî mümkün olamamış ancak savaşın bitmesinden hemen sonra başlanmıştır. İzmir ve Adana'da ise santral tevsiyatı ve hidroelektrik santral ile takviyesi II.Dünya Savaşı'ndan hemen sonra gerçekleşmiştir<sup>33</sup>.

Adapazarı'nda 1923 yılında 200 beygirlik bir santral kurulmuş, ilk faaliyetine 1925 yılında başlamış ve birçok ilde yeni tesisler kurulmaya devam etmiştir<sup>34</sup>.

Osmanlı Devletinde imtiyaz verilecek kişi ya da şirketler arasından en uygun teklifi veren seçilirken, Cumhuriyet döneminde 1925 yılında çıkarılan kanunla açık eksiltme ve kapalı zarfla teklif alma usulü uygulanmıştır. 1926 yılında "Hükümet Namına Vuku Bulacak Müzayede ve Münakaşa ve İhalat Kanunu" kabul edilerek

---

<sup>31</sup> TEK, a.g.e., s.92.

<sup>32</sup> TUSİAD, a.g.e., s.244.

<sup>33</sup> TEK, a.g.e., s.96.

<sup>34</sup> Mehmet Şevki, "Elektrikli Türkiye", **Kadro Aylık Fikir Mecmuası 13**, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Cilt:2 (Tıpkıbasım), İkincikanun 1933, s.38.

imtiyazla ilgili konular ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Yüksek sermaye gerektiren ve tekel özelliğinde olan kamu hizmetlerinin maliyetini dış kaynaklardan sağlama yoluna gidilmesi imtiyazın gelişmesini kolaylaştırmıştır<sup>35</sup>.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra elektrik imtiyazı alan kişi veya şirketlerle var olan sözleşmelerin devamı sağlanmış ve uygulamalara aynen devam edilmiştir. Ankara Hükümeti, Osmanlıdan kalan sözleşmelerin yanına çoğunluğu yabancı sermaye olan Ankara, Adana, Balıkesir, Bursa, İzmir, Edirne, Gaziantep, Malatya, Urfa, Tekirdağ'da elektrik üretim ve satış imtiyazı vermiştir. Cumhuriyet ilan edildiğinde Adapazarı, Mersin, İzmir ve İstanbul'un bazı bölgelerinde elektrik üretimi olmakla birlikte yetişmiş personel ve sermaye yetersizliğinden dolayı yabancı sermayeli imtiyazlı ortaklıklar kurulmuştur<sup>36</sup>. İmtiyaz alan şirketler, paranın değerinde bir düşme ya da mal ve işçilik giderlerinin artışına karşı, elektrik satış fiyatlarını altın esasına göre belirleyerek koruma hakkını elde etmişlerdi. Üretim tesisleri yapmak ya da sermaye yatırımları yapmaktan kaçındıklarından devlet zamanla bu şirketleri satın almış ve sonrasında da mahalli idarelere devretmiştir<sup>37</sup>.

Devlet tarafından 25.04.1925 tarihinde madencilikle ilgili hizmetleri Etibank'tan devralmak üzere "Sanayi ve Maden Bankası" kurulmuştur. Osmanlıdan devralınan ve daha çok askeri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik sanayi kuruluşları bu bankaya devredilmiştir<sup>38</sup>. Banka, Osmanlı Devletinden devralınan devlete ait bazı sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredinceye kadar işletmek ve yeni kurulacak sanayi ve madencilik kuruluşlarına kredi açmak üzere görevlendirilmişti. Amacına uygun bankacılık işlemlerini yapmakta başarılı olamayınca<sup>39</sup> 1932'de Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi diye ikiye ayrılmış, 1933 yılında Sümerbank adı altında yeniden birleştirilmiştir<sup>40</sup>.

---

<sup>35</sup> Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:21, Cilt:5, Yıldızlar Matbaacılık, İstanbul, 1995, s.214.

<sup>36</sup> BCA:30..18.1.2.

<sup>37</sup> Emine EROL, Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi 1902-2000, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2007, s.75.

<sup>38</sup> İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buharında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, ODTÜ, Ankara, 1977, s.40.

<sup>39</sup> Şahin, a.g.e., s.35.

1925-1945 yılları arasında Türkiye’de tek bir dönem hariç tek parti iktidarı olarak CHP var olmuştur. 1923-1950 yılları arasında sadece 3 kez çok partili denemelere geçilmiştir. Yeni savaştan çıkmış olması, ekonominin çökmüş olması, geri kalmışlık, eğitim kültür düzeyinin düşüklüğü, yapılan ve devam etmekte olan devrimler, bu dönemde çok partili denemeleri başarısız kılmıştır<sup>41</sup>.

1926 yılında Kabotaj Kanunu çıkarılmış, Türk deniz ticareti ve taşımacılığı geliştirilmeye çalışılmıştır. Elektriğin fabrikalarda kullanımı arttıkça sanayi gelişmiş; 1926’da Kayseri Uçak Fabrikası açılmış, 1929’da İstanbul-Berlin uçak seferleri yapılmıştır. 1933’te Ankara-İstanbul arasında tarifeli uçak seferlerine başlanılmıştır<sup>42</sup>.

1926’da İzmir, 1928’de Ankara’da yabancı sermayeli elektrik şirketleri kurulmuştur. Ankara’nın elektrik ve havagazı ile aydınlatma ve diğer altyapı işleriyle ilgili olarak ABD’li bir şirket olan Ulen ile görüşülmüş, ancak anlaşma sağlanamamıştır. 1927 yılında havagazı şirketi elektrik şirketine devredilerek bu şirkete emanet usulüncü elektrik imtiyazı verilmesi düşünülmüştür. Ankara’da elektrik ve havagazı imtiyazı verilene kadar şehirde kurulan küçük santraller kullanılmıştır. Bu tarihte “Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi” kurularak elektrik ve havagazı imtiyazını almıştır<sup>43</sup>.

“Ankara Havagazı Türk Anonim Şirketi”, 24 Mart 1927 tarihli imtiyaz sözleşme ve şartnamesi ile yetkisindeki bütün hak, sorumluluk, sermaye ve tesisatını Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketine devretmiş ve Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi bu devri kabul etmiş ve Nafia Vekâleti de onaylamıştır<sup>44</sup>. Ankara’da, 1929 yılında Bentderesi ve Güvercinlikte kurulan fabrikalarla elektrik ve havagazı üretimine başlanmıştır. 1929 yılında tesisleri devralan Didier adlı firma, Maltepe Havagazı Fabrikasını, 1973’te ise Elektrik Santrali’ni hizmete açmıştır. 1939 yılında dönemin hükümeti, Dr.Refik Saydam Hükümeti, bir anlamda satın alma işlemlerini uygulamaya

---

<sup>40</sup> Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2005, s.198.

<sup>41</sup> Cumhuriyetin ilk yıllarında kişi başına düşen gelir 60\$, civarında, ülke genelinde okuma-yazma oranı ise %5-10 dolayındadır; Hakkı Uyar, **Türkiye’de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923-1950)**, Dokuz Eylül üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 1998, s.54.

<sup>42</sup> Türkiye uçak yapımında birkaç büyük ülke dışında dünyanın ilk ülkelerinden biri oluyordu; Turgut Özakman, **Cumhuriyet Türk Mucizesi**, 2. Kitap, 13.Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, Ekim 2010, s.502.

<sup>43</sup> Erol, a.g.e., s.74.

<sup>44</sup> Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Nafia Vekili Fuat ile Ankara Elektrik ve Havagazı Türk Anonim Şirketlerinin her ikisini temsil eden Herr Güstav Knorr ile Josef Oberle arasında kararlaştırılan maddeler için bkz: **BCA:30.10.0.0/157.103..2**.

koymuştur<sup>45</sup>. Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Türk Anonim Şirketlerinin hisse senetleri ile Elektricitäets-Lieferung Gesellschaft ve Didier-Werke A.G. Alman Şirketlerinin, bu şirketlerden alacaklarının satın alınmasına mukabil ödenecek meblağ ve bu bedelden Ankara ve Adana Belediyelerine isabet eden miktarlar ayrıntılarıyla hesaplanmıştır. Hisse senetleri satın alınan üç şirket, Türk memurlarına tazminat veya bunlar için oluşturulacak bir sandığın ilk sermayesi karşılığı olmak üzere 35 bin lira ayıracaktı. Böylece 1939'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti namına Nafia Vekili Konya Mebusu General Ali Fuat Cebesoy, tarafların temsilcileriyle gerekli anlaşmaları sağlamıştır<sup>46</sup>. Üretilen havagazının yetersiz olması ve her istenilen yere verilememesi nedeniyle ve sonraki yıllarda Ankara'da hava kirliliği tehlikeli boyutlara ulaştığından alternatif yakıtlar konusunda girişimler olmuştur. İthal yolla Türkiye'ye ulaşan doğalgazın 1988 yılında Ankara'ya da verilmesinin ardından, önce havagazı fabrikaları, bir süre sonra da elektrik santrali devreden çıkartılmıştır. 1929'da kurulan Maltepe Havagazı Fabrikası, doğalgazın gelmesiyle birlikte 1990 yılında üretimine son vererek, Kültür Bakanlığı tarafından tarihi yapı olarak kabul edilerek, SİT alanı ilan edilmiştir. Aynı yıl Güvercinlik Havagazı Fabrikası da kapatılmıştır<sup>47</sup>.

Taşkömürü alanında Fransız sermayeli Ereğli şirketi işletmeciliğe girişmiş, linyitte özel sektör işletmeciliği devam etmiştir. 1926 yılında çıkarılan bir yasa ile tüm petrol arama ve işletme yetkileri hükümete bırakılmıştır. Petrol ürünleri pazarlamasında ise yabancı sermayeli şirketler varlıklarını sürdürmüşlerdir. “Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi”, 1926 yılında yerli özel sermayenin bu alana girmesiyle kurulmuştur. Bu dönemdeki santrallerin 3 tanesi taşkömürlü termik, 11 tanesi hidrolik, 27 tanesi dizel, 4 tanesi buhar makineli (lokomobil), 3 tanesi gaz motorludur. Dizellerin 8 tanesi 1930 yılında tamamlanmıştır<sup>48</sup>.

Kadıköy Gaz Şirketi, 1926 yılında İstanbul Havagazı Şirketini satın alarak SATGEZEL şirketini kurmuştur. İstanbul'un Avrupa yakasının elektriğe kavuşmasından 12 yıl sonra 01.10.1926 tarihinde “İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsâtı Sinaîye

---

<sup>45</sup> **Zaman Gazetesi**, 5 Ağustos 2000, s.16.

<sup>46</sup> Ayrıntılar için bkz. 5 Temmuz 1939'da kabul edilen ve 12 Temmuz 1939 tarih ve 4256 sayılı Resmi Gazete'de 3688 kanun numarası ile yürürlüğe giren kanun. **Düster**, **3. Tertip**, **20. Cilt**, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 2. Baskı, 1958, s.818.

<sup>47</sup> **Zaman Gazetesi**, aynı yer.

<sup>48</sup> TUSİAD, **a.g.e.**, s.244.

Türk Anonim Şirketi (SATGAZEL)” elektrik şirketi ile yaptığı anlaşma uyarınca bu şirketten satın aldığı elektriği Arnavutköy-Vaniköy arasına çekilen denizaltı kablosuyla Anadolu yakasında imtiyaza sahip olduğu alanda satmıştır. Ayrıca 18.09.1924 yılında hükümet ile Kadıköy Gaz Şirketi arasında varılan anlaşma sonunda Kadıköy ve Üsküdar havalisinde elektrik dağıtımını imtiyazını alarak Kadıköy Gaz Şirketi, Anadolu Yakasında bir elektrik fabrikası kurmak üzere anlaşmıştır<sup>49</sup>.

“Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi” 1929 yılında kurulmuştur. Urfa’nın aydınlatılması için 01.05.1929 tarihinde kurulan “Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi” elli yıllığına imtiyaz almıştır. Konya’nın aydınlatılması amacıyla 24.12.1930 tarihinde “Konya Elektrik Türk Anonim Şirketi” kurulmuştur. Malatya için 11.03.1931 tarihinde “Malatya Elektrik Türk Anonim Şirketi” kurulmuş ve altmış yıllık imtiyaz verilmiştir<sup>50</sup>.

Elektrik ve havagazı üretiminde 1920-1930 yılları arasında Türkiye’de 7 yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketi faaliyet göstermiştir. 1924’te İstanbul merkezli, her türlü elektrik ahizesi, motorları ve malzemesi alım satım işlerini yapmak, elektrik tevzii şirketlerinin imtiyazlarına dokunmamak şartıyla, aydınlatma ve muharrik güç tesisleri kurmak, elektrik araç ve gereçleri ticareti ve elektrik tesisatı işleri ile uğraşmak üzere kurulan Satie<sup>51</sup>; aydınlatma ve muharrik güç tesislerinin işletilebilmesini sağlamak, telli ve telsiz telgraf ve telefon tesislerine hizmet edecek araç ve gereçleri yapacak ve üretecek bir fabrika kurmak amacıyla Elektrik Radyo TAŞ (Siemens); elektriğe ilişkin her çeşit işlemleri yapmak ve girişimlerde bulunmak üzere 1925’te AEG Türk Anonim Elektrik Şirket-i Umumiyesi; havagazı ve elektrik üretim ve dağıtım işlerini yapmak üzere İstanbul Havagazı ve Elektrik ve Teşebbüsat-ı Sınaiye TAŞ; 1928’de merkezi Ankara’da olmak üzere Hükümetin vermiş olduğu imtiyaz üzerine Alman sermayedarlarla AEG Türk Anonim Elektrik Şirket-i Umumiyesi grubunca Ankara Elektrik TAŞ kurulmuştur. Merkezi Berlin’de bulunan ELG Şirketine devredilmiş olan Adana şehri elektrik cereyan ve tenviratı hakkındaki imtiyazı işletmek üzere Adana Elektrik TAŞ; idare merkezi Ankara’da olup Stettiner-Chamatte-Fabrik AG vekili

---

<sup>49</sup> Erol, a.g.e., s.75.

<sup>50</sup> BCA:30..18.1.2.

<sup>51</sup> Ökçün, a.g.e., s.30.

Dr.Bittrich'e ihale olunan havagazı tenviratı hakkındaki imtiyazı işletmek amacıyla da Ankara Havagazı TAŞ kurulmuştur<sup>52</sup>.

1927'de İzmir'de yayımlanan Havadis ve Doğru Ses Gazetelerinde çıkan elektrikle ilgili başmakalelerde atlı tramvayların sebep olduğu tramvay kazalarından bahsedilerek elektrikli tramvaya duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir<sup>53</sup>. Belçikalılar tarafından 1928 yılında İzmir'in Alsancak semtinin Darağaç mevkiinde kurulan İzmir Termik Santrali, İzmir şehrinin enerji ihtiyacını karşılayarak küçük sanayinin canlanmasını sağlamıştır. Böylece, atlı tramvaylar yerine elektrikli tramvayların kullanımına başlanmıştır, şehrin önemli cadde ve sokakları aydınlatılmaya başlanmıştır<sup>54</sup>. İzmir'de 18 Ekim 1928 tarihinden itibaren Güzelyalı-Konak arasında ilk elektrikli tramvaylar çalışmaya başlamış, 31 Ekim 1928 tarihinde, atlı tramvaylar kent içerisindeki son seferlerini yaparak kaldırılmıştır. 1932 yılına gelindiğinde kent sokaklarında ilk defa tramvaylarla birlikte otobüsler de toplu taşıma aracı olarak yer almıştır<sup>55</sup>. 1940'lı yıllara gelindiğinde ise "İzmir Tramvay ve Elektrik Şirketi Tesisatı" Hükümet adına Nafia Vekili ve Trabzon Mebusu Sırrı Day ile Şirket adına Müdür M.S.Gormezano arasında imzalanan anlaşmaya göre hükümete devredilmiştir. Şirketin bütün imtiyaz hakları ve menfaatleri ile İzmir, Karşıyaka, Buca Bornova'da şirketin mülkiyet ve tasarrufu altında bulunan tüm elektrik tesisatı aksam ve yeraltı ve üstü dağıtım şebekeleri ile Darağaç'taki merkez fabrika satın alınmıştır<sup>56</sup>. 1954 yılında İzmir belediyesi meclisince alınan karar doğrultusunda tramvaylar tamamen kaldırılmıştır<sup>57</sup>.

#### 4. 1929 EKONOMİK BUHRANI

1919-1931 yılları arasında etkisini göstermiş olan büyük ekonomik buhranı ile dünya büyük bir savaşa doğru sürüklenmeye başlamıştır. O dönemde birçok temel maddenin fiyatı, dünya pazarındaki arz ve talep dengesi ile oluşmakta ve 1920'lerde

---

<sup>52</sup> Ökçün, a.g.e., s.40.

<sup>53</sup> **Doğru Ses ve Havadis Gazeteleri**, BCA:230..0.0.0/29.28..14.

<sup>54</sup> TEK, 50. Yıl 1923-1973, s.14.

<sup>55</sup> Oktay Gökdemir, "Tramvaylar 130 yıl sonra yeniden İzmir'de", **Ege'de Son Söz Gazetesi**, 03.08.2010.

<sup>56</sup> 22 Temmuz 1943'te İzmir Tramvay ve Elektrik Şirketi Tesisatını Satın alma Mukavelenamesinin tüm ayrıntıları için bkz: **Düster**, 3. Tertip, 24. Cilt, 2. Baskı, Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası, 1964, s.614.

<sup>57</sup> Oktay Gökdemir, a.g.m., aynı yer.

yerel ve uluslararası üretimin büyük bölümü kredi ile finanse edilmekteydi. Kredi veren parasını almayı kredi alan ise ürettiği malların satışından elde edeceği karla borcunu ilerde ödemeyi amaçlıyordu. Bunalım, Ekim 1929'da New York hisse senetleri borsasında aşırı yükselen senetlerin değerindeki düşüşle başlamış, hisse senedi elinde olanlar hızlı şekilde bu senetleri elden çıkarma gayretine girişince bu durum mali alandan endüstriye, dolayısıyla ABD'den tüm dünyaya yayılmıştır. ABD'nin Avrupa'ya yaptığı yatırım ve krediler durunca ülkelerin savaştan dolayı ödemek zorunda oldukları tazminatlar da kesintiye uğramıştır. Avrupalının satın alma gücü azalınca fiyatlar düşmüş, işsizlik artmıştır. Bunalım sonunda uluslararası ticaret zayıflamış, liberalizm ve demokrasi etkisini yitirmiş, tüm dünyada yeni rejimler ortaya çıkmış, toplumsal baskılar, kitlesel hareketler başlamış, otoriter ve totaliter uygulamalar süreci başlamıştır<sup>58</sup>. Süreç içerisinde Almanya, Japonya, İtalya, Rusya, Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'da kimisinde otoriter kimisinde totaliter olmak üzere dikta rejimleri kurulmuştur<sup>59</sup>.

Türkiye açısından 1929 yılı dünya ekonomik buhranı ile mücadelenin ve Osmanlı borçlarının ödenmeye başlayacağı yıl olmuştur<sup>60</sup>. Buhranın belirtisi olarak TL değer kaybetmiş, ithalat artmış, ihracat azalmış, yerli malı özendirme girişimlerine başlanmış, dış ticaret açığı oluşmuştur. Buhrana girmeden evvel Lozan Antlaşmasının özel koşulları nedeniyle gümrük resimleri yükselmiş ve fiyatların düşmesi sebebiyle 1928-1931 yılları arası milli gelir düşmüştür. 1929 buhranı, Türkiye parasının değerini stabilize edecek dış ticaret dengesini kuracak önemli kararların yanında, kurumsallaşma çabalarını da hızlandırmıştır<sup>61</sup>.

Kurtuluş Savaşı ile kazanılan siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla güçlendirmek amacıyla ilk olarak İzmir İktisat Kongresinde milli devlet bankası kurulması fikri oluşmuş, bu amaçla 1927 yılında Maliye Bakanı Abdülhalik Renda tarafından merkez bankası kurulması çalışmalarına başlanmış, Türk parasının

---

<sup>58</sup> Sander, **a.g.e.**, s.41, 42.

<sup>59</sup> Ertan, **a.g.e.**, s.26.

<sup>60</sup> Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış, Osmanlı borçları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletlerarasında paylaştırılmıştı. Türkiye'ye düşen bölümün taksitlendirme ile Fransız frangı olarak ödenmesine karar verilmiş, Düyun-u Umumiye kaldırılmıştı.

<sup>61</sup> Tekeli, vd, **a.g.e.**, s.88, 91.



istikrarının sağlanması amacıyla 1930 yılında “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası” kurulmuştur<sup>62</sup>.

Tüm dünyada ve yurtda barıştan yana olan Gazi Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı olarak Mecliste yaptığı konuşmasında ekonomik buhranın etkisini milletler arası alışverişin azalması ve daralması şeklinde gösterdiğini ve etkisini giderek artırdığını ifade etmiş, ekonomik refaha ancak her milletin refahla yaşamaya ve ilerlemeye hakkı olduğunu bilerek ve kabul ederek, bütün milletlerin beraber çalışarak ulaşılabileceğini belirtmiştir<sup>63</sup>. Yine 1930 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında mücadelenin milli para buhranı ile yapılacağını bununla başa çıkabilmek için Meclisçe ve hükümetçe gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini belirterek, mali ve iktisadi tedbirlere devam edilmesini içinde bulunulan durumun bunu gerektirdiğini ifade etmiştir<sup>64</sup>. Geçen sene milli para buhranı ile mücadele etmek zorunda kalındığından gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini, en mühim olan şeyin ise milletin iktisadi açıdan uyanıklığı ve kendisine güveni olduğunu belirtmiştir<sup>65</sup>.

Türkiye, 1929 yılında o yılki tahıl üretiminin iyi olmasından dolayı ihracatını ve Lozan Antlaşmasındaki kısıtlamaların kalkmasıyla gümrük vergilerini artırarak yeni gelirler elde etme ve sanayi alanında yeni girişimlere girme heyecanı içindeydi. Ancak krizin çok ağır olması beklentileri bozmuş, ihracatta buğday fiyatlarını düşürmüş, ticaret ve gelirlerde düşme gerçekleşmiştir<sup>66</sup>. Lozan Barış Antlaşmasında 5 yıl süreyle Bağlaşık Devletlere karşı 1916 tarifesi uygulama yükümlülüğü konulduğundan bu durum Cumhuriyetin ilk beş yılında, dış ticaret açığının giderek büyümesine sebep olmuş, 1929 buhranı nedeniyle yabancı yatırımlar azalmış, endüstri ise savaştan sonra gelişmemiştir. Osmanlı Devletinin son yüzyılında, İstanbul, İzmir, Selanik gibi liman şehirlerinde Levantenler ve azınlıklar ticaret burjuvazisini oluşturduklarından<sup>67</sup>, bu

---

<sup>62</sup> <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/banka/tarihce.html>, (erişim tarihi 11.08.2011).

<sup>63</sup> **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt:10, Devre:4, 1.Birleşim, s.3.

<sup>64</sup> Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in verdiği Nutuk için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt:22, Devre:3, İçtima:4, Ankara, 1930, s.2.

<sup>65</sup> **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I**, TBMM ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), 5.Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 382.

<sup>66</sup> Tekeli, vd, **a.g.e.**, s.74.

<sup>67</sup> Tunçay, **a.g.e.**, s.189.

burjuvazinin ülkeden ayrılmasıyla ticaretle uğraşan nüfus da azalmıştır. Vergiler artsa bile gelirler azalmakta olduğundan satın alma gücü sürekli düşmüştür<sup>68</sup>.

1929'da şiddetlenen ekonomik bunalım Türkiye'de enflasyonist ortamda elektrik fiyatlarını aşırı yükseltmiş<sup>69</sup>, elektrik üretimi arttığı halde elektrik fiyatları düşmemiş, 1930'da İstanbul'da elektrik fiyatı 14; Adana ve Ankara'da 28,3; İzmir'de 25; Bursa'da 19,2; Konya'da 10; Trabzon'da 15 lira olmuştur<sup>70</sup>.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, direktifleri olan Cumhuriyet Halk Fırkası programını oluşturan maddelerde tarıma ve su işlerine öncelik verilmesi, ziraatın ilerlemesinin öncelikli işlerden olması gerektiğini vurgulamış; *“..Toprakaltı servetlerimizi, su kuvvetlerimizi ve ormanlarımızı istismar etmek ve kıymetlendirmek; çalışmalarımızda bilhassa yer alabilecektir. Bütün memleketi kaplayacak elektrifikasyon teşebbüsünü Türk halkını kalkındıracak başlıca mevzulardan sayarız. Bu tür servetlerimizin hakiki kıymetlerini ve derecelerini tayin ve tespit için araştırmalara devam edeceğiz. Bu teşebbüslere ana olacak bir mali müessese kurmak, hedefimizdir. Bu işler, partinin devletçilik vasfının başlıca tatbik mevzularıdır...”*<sup>71</sup> sözleriyle de elektriğin ve enerjide yerli kaynak kullanımının önemine dikkat çekmiştir.

Türkiye'de sadece sanayi amaçlı kurulan özel santraller 1929 ve 1930 yıllarında yapılmıştır. 1927'de 1.500 beygir gücünde 1 santral, 1929'da 5.571 beygir gücünde 7 santral, 1930 yılında 5.920 beygir gücünde 5 santral mevcuttur. Edison'un ilk şehir elektrik santralini 1878'de New York'ta tesis etmesinden 41 sene sonra 1929'da Amerika Birleşik Devletinin 1 senelik üretimi 126.000 milyon kWh olmuş, nüfus başına 1050 kwh'a ulaşmıştır<sup>72</sup>. Cumhuriyetin ilk 10 yılında il ve ilçeler dahil 105 yerleşim merkezi elektriğe kavuşmuştur<sup>73</sup>. Nüfusun yıldan yıla artması ve kişi başına elektrik tüketiminin artış göstermesi, şehirlerdeki endüstri ve şehir santrallerinin artması ile 1930'da kurulu gücü 78.0 MW'a ulaşmış<sup>74</sup>, elektrik üretimi 106.3 GWh ve kişi başına

---

<sup>68</sup> Tunçay, a.g.e., s.211.

<sup>69</sup> TÜSİAD, a.g.e., s.244.

<sup>70</sup> Şevki, a.g.m., s.41.

<sup>71</sup> **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.261.

<sup>72</sup> Şevki, a.g.m., s.36.

<sup>73</sup> Ülken, a.g.e., s.64.

<sup>74</sup> Bkz: Tablo-5 ve Tablo-7.

yıllık elektrik tüketimi 6.7 kWh olmuştur<sup>75</sup>. 1931 yılında Türkiye’de kurum sayısı 65.245 olup bunlardan motorla çalışanların sayısı 2.822 olup bunların ancak %35’i elektriklelenmişti. Geri kalan 62.423 tanesi motorsuz çalışmaktaydı<sup>76</sup>.

Cumhuriyet Hükümetinin belediyeler eliyle kurulan ilk su santrali olan ayrıca kuruluş tarihi ve kurulu gücü itibariyle Türkiye’nin ikinci, dünyanın ilk on hidroelektrik santrali içinde yer alan ve 1929 yılında üretime başlayan<sup>77</sup> Trabzon Visera Hidroelektrik Santralının<sup>78</sup>, kurulu gücü 1,0 MW, yıllık üretimi 3 GWh olup, üretime girdiği yıldan itibaren Trabzon’da 30 civarında olan atölye ve imalathane sayısı, elektriğin şehre gelişinden sonra 65’e yükselmiştir<sup>79</sup>.

Su işlerinin örgütlü bir şekilde ve sürekli olarak ele alınması 1914 yılında Nafia Nezareti’nin yeniden yapılanması ile oluşturulan “Umur-u Nafia Müdüriyet-i Umumiyesi”nin kurulmasıyla başlamıştır<sup>80</sup>. 1 Kasım 1929 tarihinde BMM’de 3. dönem, 3. toplanma yılını açarken Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, iktisadiyatın ana tedbirlerinden olan su işleri için yeni kurulan “Su İşleri Umum İdaresi”nin henüz başlangıç aşamasında olan teşkilatı ve etütlerinin çok sağlam temeller üzerine kurulması gerektiğini belirtmiştir<sup>81</sup>. Uzun süre hidrolik kaynaklardan yeterince yararlanılmaması ve daha çok taşkömürü ve akaryakıt kullanılması, kıt kaynakların israfı ile önemli bir döviz kaybına neden olmuştu. Su kaynaklarından yararlanılması özellikle yatırımları gerektiren barajların etüt ve inşasını üzerine almak üzere<sup>82</sup> 1954 yılında Türkiye’deki tüm su kaynaklarının planlanması, yönetimi, geliştirilmesi ve işletilmesinden sorumlu “Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü” kurulmuştur<sup>83</sup>. 27 Kasım 1961 tarihinde İsmet İnönü başkanlığındaki Birinci Koalisyon Hükümetinin programında hidroelektrik santrallerinin iktisadi verimlilik esaslarına göre kurulması, barajların sulama ve enerji üretimi amacıyla uygun tesislerle tamamlanması, tamamlananların da işletmeye

---

<sup>75</sup> Bkz: Tablo-2.

<sup>76</sup> Şevki, **a.g.m.**, aynı yer.

<sup>77</sup> Veriler için bkz: DSI’nin kamu kuruluşları tarafından inşa edilen hidroelektrik santraller kapasitesi tablosu.

<sup>78</sup> Bugünkü adıyla Işıklar HES.

<sup>79</sup> Bayrıl, vd, **a.g.e.**, s.107.

<sup>80</sup> <http://www.dsi.gov.tr/kurumsal/tarihce.htm>, (erişim tarihi: 26.08.2010).

<sup>81</sup> **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I**, s.381.

<sup>82</sup> Özkan Ünver, **Türkiye’de Elektrik Üretim ve Tüketimi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Doktora Tezi, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları, Ankara, 2 Haziran 1972, s.39, 40.

<sup>83</sup> <http://www.dsi.gov.tr/kurumsal/tarihce.htm>, (erişim tarihi: 26.08.2010).

açılması, enerji kaynaklarından en üst seviyede ve verimli bir şekilde faydalanmayı mümkün kılacak teknik ve idari tedbirlerin alınması hedeflenmiştir<sup>84</sup>.

Cumhuriyetin ilk yıllarında işlenebilir tarım toprağı az olmakla beraber tahıl, baklagil ve endüstri bitkileri (pamuk, tütün, susam, afyon, patates) yetiştirildiğinden, 1923-1929 döneminde endüstriyel gelişme tarımın gerisinde kalmış, dış ticaret açığının büyümesi karşısında, 1929'dan itibaren başvurulan korumacılık önlemleriyle endüstrideki gelişme tarımdakini aşmıştır. Bu dönem içinde endüstri işletmelerinin ancak %4,3'ünde motor kullanılmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunundan sonra işletme sayıları her yıl artış göstermiştir<sup>85</sup>. Ancak, ekonomide istenilen başarı az gelişmiş ülke olmanın verdiği güçsüzlük, henüz rayına oturmamış bir ekonomi sebebiyle elde edilememiştir<sup>86</sup>.

1930 yılında elektrik tüketimi kişi başına ortalama 6 kWh ile Türkiye Avrupa'nın sonuncusu durumunda iken, üretim ve sanayisi gelişmemiş Fas'ta kişi başına 7 kWh düzeyinde olup Avustralya ve Tasmanya'da toplamda 440 kWh, Yeni Zelanda'da 367 kWh'tir. Türkiye'de üretilen elektriğin %94'ü yabancı şirketler tarafından, %4'ü belediyeler tarafından, %2'si kişiler tarafından üretilmekteydi. Elektrik santrallerinin olduğu şehirlerin nüfusu 2 milyonu ancak sadece %14'ü elektriklenmişti. 1930'da elektrik abonesi sayısı 75.000 olup nüfusun ancak %2,7'si elektrikten faydalanmaktaydı. Türkiye'nin %97,3'ü elektriksizdi. İşletme gücü İstanbul'da %70, İzmir'de %6, Ankara'da %5,5, Adana'da %3,5 olup diğer Anadolu şehirlerinde ise %15'ti. 97 santralden 13'ü buhar, 13'ü su kuvveti ile 68'i motor ile 3'ü odun gazı ile çalışmaktaydı. Yani %70'i ithal edilen motorla, %30'u yerli yakıtla çalışır durumdaydı<sup>87</sup>.

Türkiye'de, ülke ve dünyanın genel durumu göz önüne alındığında özellikle 1929 ekonomik buhranından sonra ve 1930'dan itibaren devletçilik politikası ağırlık kazanmıştır<sup>88</sup>. 1929'daki krizin etkilerinden özel teşebbüsün liberal yöntemleriyle

---

<sup>84</sup> **Hükümet Programları (1920-1965)**, s.331, 334.

<sup>85</sup> Tunçay, **a.g.e.**, s.192, 196.

<sup>86</sup> Ertan, **a.g.e.**, s.17.

<sup>87</sup> Şevki, **a.g.m.**, s.40.

<sup>88</sup> Hikmet Bila, **CHP (1919-1999)**, Doğan Kitapçılık, 1.Baskı, İstanbul, Temmuz 1999, s.63.

kurtulması mümkün görülmediğinden devlet müdahalesi özellikle özel teşebbüsün çok güçlü olmadığı Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde daha etkili olmuştur<sup>89</sup>.

Osmanlıda sermayeyi elinde bulunduran Ermeni ve Rumların ülkeyi terk etmeleri, hem sermaye hem de nitelikli insan yetersizliği, eğitim kurumlarının eksikliği sebebiyle teknik personel azlığı, sermaye bakımından yetersiz özel teşebbüsün varlığı da devletçiliği zorunlu kılmıştır. Cumhuriyetin ilk çok partili belediye seçimleri de aynı yıl içerisinde yapılmıştır.

1930'da Dünya Ekonomik Buhranının yaşandığı dönemde Türkiye'de ilk muhalefet partisi olan ve 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan ve Şeyh Said isyanının çıkması üzerine 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılan "TpCF"den sonra ikinci muhalefet partisi olan "Serbest Cumhuriyet Fırkası" kurulmuştur. CHF iktidarının ülkede ve kendi içinde yarattığı denetimsizlik, artan muhalefet potansiyeli, partinin halktan kopması, uzun süre tek parti iktidarlığının yıpranması, dünyadaki ekonomik sıkıntı sebebiyle SCF; hem ülkede diktatörlüğün olmadığını yabancı ülkelere kanıtlamak hem de Türk devriminin modernleşmeye yönelik çabalarının bir ürünü olarak Atatürk'ün Fethi Bey'e parti kurma teklifi sonucu kurulmuş ve büyük ilgi görmüştür<sup>90</sup>. Dönemin iktidar partisi CHF, sermaye kesimiyle bütünleşmiş ancak halk ile bütünleşememiş, büyük kentlerde etkili olduğu kadar köylere ulaşamamıştı. Bu durumda, feodal gücü elinde tutan eşraf ve ağalar CHF'nin en güçlü dayanağı olmuştu. 1923-1930 döneminde işçi haklarını ve sendika faaliyetlerini kısıtlayan, köylülüğü ise bölgesel ağalığa terk eden iktidar partisi, halkçı CHF'nin önünde bir de 1929 dünya ekonomik buhranı yer almıştır. Ekonomik bunalım sonucu, yoksul halk kitlelerinin sürüklendiği sefalet ortamı ve bu kitlelerin CHF'den soğuması, sömürü, kayırma, rüşvet söylemleri kısa sürede CHF'yi halkın gözünden düşürdüğünden belediye seçimlerinde muhalefet partisi, Serbest Fırka, büyük başarı sağlamıştır. Devletçiliğin ağırlık kazandığı dönem de bu dönem olmuştur<sup>91</sup>. Ayrıca gene bu dönemde Son Posta, Yarı, Hür Adam, Hizmet ve Yeni Asır gazeteleri muhalefeti destekler yayınlar yapmaya başlamışlardır. 1929'da Yarı Gazetesinde bir haberde et ve ekmek fiyatlarının yüksekliği, Elektrik Şirketi, Tramvay Şirketi, Haliç Şirketi, Liman Şirketi vs.nin yolsuzlukları, yabancı şirketlerin Türk çalıştırmamaları,

---

<sup>89</sup> Ertan, a.g.e., s.31.

<sup>90</sup> Uyar, a.g.e., s.84, 86.

<sup>91</sup> Bila, a.g.e., s.61.

sigorta şirketlerinin yolsuzluğu gibi konular ele alınmış, hükümetin hemen her uygulaması ağır eleştirilmiştir<sup>92</sup>. Yusuf Ziya Ortaç, “Herkes Muhalif” başlıklı yazısında muhalefet ortamını kendine özgü şöyle özetlemiştir: “...*Hangi tanıdığa rast gelsem, hangi gazeteyi okusam, şimendifer siyasetine muhalif, iktisadi tedbirlere muhalif, hükümetin bütün icraatına muhalif ve yeni fırkanın teşekkülünden memnun...meğer bu şimendiferleri kimse istemiyormuş...meğer bu yapılan işlere bütün tanıdıklarım ve tanımadıklarım aleyhtarmış...aferist memnun, tekkesi kapanan derviş memnun, ....mebuslar memnun, yeni fırka ve eski fırka memnun, dostlar memnun, düşmanlar memnun, ... kimi yalan kimi sahi, fakat herkes muhalif, herkes memnun...*”<sup>93</sup>

1930’da Menemen Olayının ardından Serbest Fırka kapatılınca CHF daha sert politika izlemeye başlamıştır<sup>94</sup>. Dönemin iktidar partisi CHF, 10 Mayıs 1931 tarihinde düzenlediği 3. kurultayında ilk kez tüzükten ayrı olarak bir de program yapmış, "Cumhuriyetçilik", "Halkçılık", "Milliyetçilik", "Laiklik" ilkelerinin yanı sıra "Devletçilik" ve "Devrimcilik" ilkeleri de parti tüzüğü ve programına girmiştir. Böylece partinin simgesi haline gelen "Altı Ok" tamamlanmıştır<sup>95</sup>.

Korumacı kanunlar da 1930’da kabul edilmeye başlanmış, aynı dönemde diğer ülkeler de Türkiye gibi devlet politikalarını buhrandan koruma amacıyla “devletçi” politikaları uygulamaya başlamışlardır. Başbakan İsmet İnönü, o dönemde gittiği illerdeki ve toplantılardaki konuşmalarında devletçiliği savunmuştur. 1930’da Ankara-Sivas demiryolunun açılışını yaparken “devletçilik” kavramını ilk kez bu konuşmasında ele almış, Liberalizm düşüncesinin bu memleketin güç anlayacağı bir şey olduğunu, iktisadiyatta ılımlı devletçi olduğumuzu, ılımlı devletçi olarak elektriği yapılmayan şehir, limanı kötü olan yer, iş bulamayan adamın hükümeti muhatap alacağından dolayı halka ve taleplerine yetişmek gerektiğini, devletçilikten vazgeçip her işte sermayedarların faaliyetinden medet ummanın bu memlekete yapılmayacak bir şey olduğunu belirterek “*Devletin teşkilat, vasıtaları, yardımı ve hatta doğrudan teşebbüsü olmaksızın memleket sanayinin kurulabilmesini ancak safdil olanlar düşünebilir*”

---

<sup>92</sup> Uyar, a.g.e., s.106.

<sup>93</sup> Yusuf Ziya Ortaç, “*Herkes Muhalif*”, **Akbaba (Haftalık Mizah Gazetesi)**, 21.08.1930.

<sup>94</sup> Devletçilik özel sektörün giremediği alanlarda yer alacak, devlet işletmeciliğinin gelişmesiyle, özel sermayeye hem kaynak aktarılacak hem de özel sektör yeni pazar alanları bulacaktı. Bila, a.g.e., s.64,65.

<sup>95</sup> Tunçay, a.g.e., s.321.

demidir<sup>96</sup>. Bundan sonra dönemin yöneticileri devletçiliğin hükümet programında yer aldığını çekinmeden ifade etmiş, örneğin, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, 27.01.1931 tarihinde İzmir’de Fırka kongresinde konuşurken Fırkaca takip edilen programın tamamıyla demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi açıdan devletçi olduğunu belirtmiştir<sup>97</sup>. Başbakan İnönü, 1932’de İzmir’de yaptığı bir konuşmada iktisatta milli varlığı savunmak ve iktisatta milletin geri bırakıldığı mesafeleri kapatmak amacıyla devletçilikten yana olduğunu ifade etmiştir<sup>98</sup>.

Teknik alanda en önemli gelişmelerden biri olan ve bir ülke veya bölgedeki elektrik santrallerinin birbirleri ile bağlanarak birlikte çalışmalarını sağlayan, talep ve üretimdeki değişimlerin olumsuz etkilerini gideren, üretim, iletim ve dağıtımda maliyetlerin düşmesini sağlayan, emniyetli ve yüksek kalitede elektrik enerjisi temin edilebilen enterkonnekte sistemin<sup>99</sup> yapımına ilk kez Avrupa ülkelerinde 1930 yıllarında başlanmış, güvenilir şekle ancak 1970 yıllarında gelmiştir. Teknolojik ilerlemeler sonucu, daha büyük güçte santral gruplarının tesis edilebilmesi ve daha uzak mesafelere daha büyük güçlerin iletilebilmesi mümkün oldukça enterkonnekte sistemler gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Türkiye’de ise enterkonnekte sistem fikri 1950 yıllarında ortaya çıkmış 1960 yıllarına doğru yapım aşamasına girilmiştir<sup>100</sup>.

1965 tarihli Süleyman Demirel hükümetinin programında elektrik enerjisi üretiminde su kaynaklarından faydalanılarak, taşkınların önlenmesi, sulama suyu toplanması imkânları veren projelere öncelik verilmesi, ülkede farklı yerlerde bulunan santraller yerine daima, büyük kapasiteli bölge santralleri inşasına başlanması, bu santrallerin birbirlerine yüksek gerilimli enerji nakil hatları ile bağlanması hedeflenmiştir. Programda, enterkonnekte sistemin genişletilmesi ile sistemin

---

<sup>96</sup> İsmet Paşa’nın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933), s.315.

<sup>97</sup> Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), s.295.

<sup>98</sup> İsmet Paşa’nın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933), s.419.

<sup>99</sup> Ünver, a.g.e., s.76, 77. Bu sayede sisteme bağlı santrallerden en iyi şekilde faydalanmak mümkün olup elektrik sürekli, emin ve ucuz bir şekilde sağlanır. Enerjinin talepten fazla olduğu bir bölgeden talebin karşılanamadığı başka bir bölgeye aktarılması sağlanır. Sistem, çok geniş alanı kapladığından gelecek için daha isabetli tahminlerde bulunmaya imkân verir; Ahmet Demir, **Dünya Enerji Ekonomisi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s.68.

<sup>100</sup> F.Behçet Yücel, “Enerji Politikası Olmadan Geleceği Hazırlamak Mümkün Değildir”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı: 278, s.100.

gidemeyeceği yerlerdeki elektrik ihtiyaçları için ileride sisteme bağlanacak termik ve hidroelektrik santrallerin inşası ele alınmıştır<sup>101</sup>.

Elektrik başlangıçta sadece aydınlatma amacıyla kullanılmış, sanayide kullanımı 1930'dan sonra olmuştur. 1930-1939 döneminde daha çok korumacı ve devletçi politikada temel tüketim ve ara malı üretimine yönelik ithal ikameci sanayileşme modeli uygulanmıştır. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından bu yıllar ilk sanayileşme dönemi olmuştur. Dünya ekonomisi büyük buhran içinde iken Türkiye ekonomisi dışı kapanmış ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girmiştir. 1930-1931 yıllarında salt korumacı önlemlerle yetinilmiş, 1932 yılında devletçi uygulamalara ani geçiş yaşanmış, 1933-1939 yılları arası devletçiliğin rayına oturduğu yıllar olmuştur<sup>102</sup>.

1930 yılı ile 1923 yılı karşılaştırıldığında; 1930 yılı itibariyle kurulu güç 78 MW, brüt elektrik üretimi 106,3 GWh ve net tüketim ise 96,7 GWh seviyesindedir. 1923 yılında nüfus 12.360.000 kişi iken 1930 yılında 14.448.000 olmuştur. Kişi başına brüt üretim 3,6 kWh'ten 7,4 kWh'e, kişi başına tüketim 3,3 kWh'ten 6,7 kWh'e çıkmıştır. Elektriğin termik-hidroelektrik olarak dağılımına bakıldığında ise 1923 yılında 44,3 GWh'lik termik santrale karşılık, hidroelektrik santral kapasitesi 0,2 GWh seviyesindedir ve yok denecek kadar azdır. 1930 yılına gelindiğinde termik santrallere ağırlık verildiği ve kapasitesinin 104,4 GWh, hidroelektrik kapasitenin 1,9 GWh'e çıkarıldığı görülmektedir. 1924 yılında elektrik üretimindeki artış %0,2 iken 1930 yılında %8.69 olmuştur<sup>103</sup>.

Cumhuriyetin ilerleyen yılları içersinde elektrik üretim değerleri üzerinde değerlendirme yapmak gerekirse; 1923 yılında elektrik kurulu gücü 33 MW'a ve elektrik üretimi 45 milyon kWh'a ulaşmıştı. 1923'te kişi başına düşen elektrik enerjisi üretimi 3.6 KWh, 1930'da 7.4 KWh, 1940'ta 22.4 KWh olmuştur. En çok sanayi, mesken ve ticarethanelerde kullanılan elektrik tüketimi 1923'te kişi başına 3.3 KWh,

---

<sup>101</sup> **Hükümet Programları (1920-1965)**, s.460.

<sup>102</sup> Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988, s.45,51.

<sup>103</sup> Yıllara göre termik ve hidroelektrik santrallerin elektrik üretimi, artış miktarları ile nüfus artışları ve kurulu güç karşılaştırmaları için Bkz: Tablo:1 ve Tablo:2.



1930'da 6.7 KWh, 1940'ta 20.3 KWh'tir. 1923'te brüt elektrik üretimi 44.5 GWh, gene 1923'te net elektrik tüketimi 41.3 GWh, kurulu gücü ise 32.8 MW'dır<sup>104</sup>.

1930'lu yıllarda ülkede kullanılan buhar makinelerinin sanayideki yeri %22, kullanımı çok eski olan su motorlarının oranı %4, henüz yeni olan elektriğin kullanımı ise %53'tür<sup>105</sup>. 1930'lu yıllara kadar Türkiye'de elektrik çalışmaları, genelde yabancı işletmelerin elinde olup küçük yerel santrallerle ve onların beslediği birbirinden ayrı yerel dağıtım şebekeleri ile işletilmiştir. 1935 yılına gelindiğinde ise 43 ilin elektrikten faydalandığı bilinmektedir.

1931 yılı tek partili yaşamın başlangıcı olmuş, bu dönemde tasarruflu davranmak ve yerli malı kullanılması teşvik edilmiştir. Ekonomik buhrandan sonra tarım ürünleri fiyatları düşmüş, işsizlik artmış, uluslar arası ticaret zarar görmüştür. Hükümet programında ise daha çok halkın ihtiyacı olan sağlık konusundaki yetersizlikler ile eğitimdeki eksikliklere yer verilmiştir. 1920-1946 döneminde kurulan hükümetlerin programlarında genelde eğitim işlerine öncelik verilmekle birlikte, hangi işlerin nasıl ve hangi kaynaklarla yapılacağı, memleketin kaynaklarının neler olacağı ele alınmıştır<sup>106</sup>.

1931'de Türkiye'de sanayi için işletilen 37 santral, belediye ve hususi idareler tarafından işletilen 34 santral ve kişiler tarafından işletilen 26 santral olmak üzere toplam 97 santralin güçleri toplamı 110.00 beygir gücündeydi<sup>107</sup>.

1932 yılı ise devletçiliğe ani geçiş yılı olmuş, devlet bu yılda doğrudan yatırımcı ve ekonomide üretici olmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası yerini devletçiliğe özgü Sanayi Kredi Bankasına bırakmış, Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. 1932 yılı aynı zamanda kentsel hizmetleri yerine getiren yabancı şirketlerle hükümet arasında sorunların çıktığı yıl olmuş; İzmir Rıhtım Şirketi, İstanbul Rıhtım Şirketi, Haliç Şirketine yönelik basında yolsuzluk tartışmaları yer almıştır<sup>108</sup>.

---

<sup>104</sup> Bkz. Tablo-2.

<sup>105</sup> Şevki, **a.g.m.**, s.38.

<sup>106</sup> Naim Sönmez, *Siyasi Açıdan Cumhuriyet Hükümetleri (Tek Parti Dönemi 1923-1946)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 1993, s.276.

<sup>107</sup> Şevki, **a.g.m.**, s.39.

<sup>108</sup> Tayfun Çınar, "*1932: Temmuz Kararları Çerçevesinde Planlamaya Geçiş*", *Yönetim Zaman Dizini*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007, s. 305, 311. Birkaç yıl sonra adı geçen şirketler millileştirilmiştir.

## 5. TÜRKİYE'DE MİLLİLEŞTİRME ÇALIŞMALARI

Cumhuriyetin ilk on yılında özel teşebbüs liderliğindeki çabaların başarılı olmayışının nedenleri; ülkede yeterli sermaye birikiminin, teşebbüs kabiliyetinin ve iş tecrübesinin yetersiz olması, teknik bilgi seviyesinin düşük olması, teşkilatlı pazarların ve pazarlama sisteminin olmayışı ve 1929 ekonomik buhranının yaşanması<sup>109</sup>. 1929 yılı, ekonomik buhran döneminin ve Osmanlı'dan kalan borçların ödenmeye başlandığı tarih olmuş, bu ortamda Türk lirasının dış değeri düşmüş, devletin faaliyet alanı daralmıştı. Türkiye'nin dış ticareti gümrük tarifeleri, kotalar ve kambiyo denetimi ile devlet kontrolüne girmişti. 1932 yılı Temmuzundan itibaren bir dizi yeni iktisat politikası ve aracıyla devlet işletmelerinin öncülüğünü yapacağı bir sanayileşme hareketine girişilmiş, dış ticarete koruma önlemlerini artırmak ve izlenecek ithal ikameci sanayileşme stratejisinin öncülüğünü yapacak devlet sektörünün yatırım programını belirlemek amacıyla I.Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya başlanmıştır<sup>110</sup>.

Korumacı dış ticaret politikasının ardından uygulanan ithal ikameci sanayileşme süreci sonunda belli sanayi kollarında üretim artmış, ithal kısıtlamalarının etkisiyle de dış ticaret açıkları kapatılmıştır. 1923-1931 yılları arasında özel teşebbüse milli ekonomi içinde yer verilmiş, bunun yanında devletin bir iki tekel işletmeciliği ile demiryolları konusu dışında iktisadi hayata müdahalesi en aza indirilmiştir<sup>111</sup>. 1923-1931 yılları arasında imtiyazlı şirketler dışında Türkiye'ye kredi veya direkt yatırım şeklinde dikkate alınacak miktarda yabancı sermaye gelmemiştir. Yerli teşebbüsler yeterince güçlü olmadığından yabancı müteşebbis ve devletlerin ileri sürdükleri şartlar ağır gelmiş, bununla birlikte memlekette mevcut yabancı işletme ve imtiyazlı şirketler iktisadi çıkarlara uygun davranmamışlardır. 1923-1931 döneminde yaşananlar devletçiliği zorunlu kılmış, devlet bizzat kendi sanayisini kurmak ve bunu yaparken de ekonomik hayatın diğer yönleri üzerindeki kontrolünü arttırmak zorunda kalmıştır<sup>112</sup>. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Dünya ekonomik buhranı ile ilgili olarak 1 Kasım 1931'de Meclisin 4. dönem 1.toplanma yılını açarken içinde bulunulan senenin mali ve

---

<sup>109</sup> Aktan, **a.g.e.**, s.48.

<sup>110</sup> Sönmez, **a.g.e.**, s.48, 49.

<sup>111</sup> Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat**, 1963, s.1.

<sup>112</sup> Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul, Ekim 2003, s.40.

iktisadi buhrana karşı milletlerin çetin bir imtihan geçirmekte oldukları bir yıl olduğuna dikkat çekmiştir<sup>113</sup>.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımından sonra devletlerin uygulamaya başladıkları milliyetçi ekonomik politika yüzünden Japonya gibi İtalya da hammaddeleri uluslar arası ticaret yoluyla bulmakta zorlanmıştır. Bu sebeple ve artan nüfusunun yarattığı sorunlara çözüm bulmak amacıyla 1936 yılında İtalya Habeşistan'ı işgal etmiş<sup>114</sup>, bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın nedenlerinden biri olmuştur.

Yabancı sermaye ve dışarıdan borç para alımına bağlanmış umutların zayıflaması 1929-1931 yıllarında yabancı sermayeye karşı tutumun sertleşmesine sebep olmuştur. Bu sertleşme 1937 yılına kadar sürmüştür. Genel görüşleri açısından yabancı sermayeye aleyhtar olan Kadrocular, Türkiye'deki yabancı şirketlerin özellikle belediye hizmetlerini yerine getiren imtiyazlı şirketlerin istismarcı davranmaları sebebiyle milleştirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Türkiye'de modern ve ileri teknikli bir sanayinin tek elde toplanması ve birleşmesi, rasyonel işletme büyüklükleri, gerek teşebbüsler arası gerek sanayi ile tarım arasında birbirini tamamlayıcılık, uzmanlaşma, en rasyonel teknoloji, kuruluş yeri, hammadde, ulaşım, enerji gibi unsurların yurt menfaatine göre sağlanması şartlarını taşımak zorunda olduğundan kapitalist ekonomi buna engel oluşturmaktadır. Kadroculara göre, özel teşebbüs Türk ekonomisinin her safhasında iflas etmiş, tarım ilkel ve geleneksel teknikten kurtulamamıştır<sup>115</sup>.

“Kadro Hareketi” adıyla tanınan düşünce akımı Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin ve Burhan Asaf Belge'nin çıkardıkları “Kadro” dergisiyle başlamıştır<sup>116</sup>. Kadrocular için temel sorun Türk devriminin ilerlemesi, derinleşmesi ve evrensel boyutlara ulaşmasını sağlamaktır. Kadro'nun iktisadi görüşü ve devletçilik anlayışı zamanın resmi görüşlerine göre radikal olup aynı zamanda o günün fikir akımlarının da en etkili olanlarından biridir<sup>117</sup>.

---

<sup>113</sup> Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s.387.

<sup>114</sup> Sander, a.g.e., s.51.

<sup>115</sup> Boratav, Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat, s.114, 126, 127.

<sup>116</sup> Ertan a.g.e., s.303-304; Kadroculara göre ulusal kurtuluşun içinde sömürgecilik, istilacılığa karşı olmakla beraber ekonomik ve siyasal bağımsızlık da gerçekleştirilmesi gereken hedefler içindedir.

<sup>117</sup> Boratav, Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat, s.109.

Kadro dergisinin imtiyaz sahibi ve CHF Milletvekillerinden Yakup Kadri, 1932-1934 yıllarında ekonomik yolsuzlukları, devrim heyecanının sönmesi gibi nedenleri eleştirmiştir<sup>118</sup>. Kadri, “Ankara” isimli romanında yeni Cumhuriyetin idealist vatansever insanlar ile canlı kalacağını, ancak zamanla bu vatansever insanların milli mücadele ruhunu yitirdiklerini anlatmaktadır. Romanda Milli Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakteri taşımaya başlamış olduklarını kiminin arsa spekülörü, kiminin taahhüt işleri, kiminin ise türlü komisyonculuklar peşine düşerek zengin olmaya çalıştıklarını anlatmaktadır<sup>119</sup>.

Cumhuriyetin 10. yılı sebebiyle Başbakan İsmet İnönü, Kadro Dergisine “Cumhuriyet Halk Partisinin Devletçilik Vasfı” adıyla bir makale yazmıştır. Makalede, geçen uzun zamanı telafi edecek, yeni zamanın çetin şartlarına dayanabilecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden önce devleti iktisatta yıpratacak sebeplerden kurtarmak gerektiğini, iktisatta bu sebeple devletçiliği gerekli bulduklarını yazmıştır. En kuvvetli en zengin ülkelerin olağanüstü devlet tedbirleriyle iktisatlarını kurtarmaya çalışmalarını izlerken Türkiye’nin devletçilik politikasının haklı olduğunu, devletçiliği doğru bir yol olarak gördüklerini aktarmıştır<sup>120</sup>.

Kadroculara göre Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı ile sömürge ülkelere örnek olmalı, bağımsızlığını ekonomik kalkınma ile tamamlamalıdır<sup>121</sup>. Yabancı sermaye ve dış borçlardan çekinerek, dış ticarete fazla muhtaç olmayan bir ekonomi kurma fikri Cumhuriyetin ilk 15 yılında taviz verilmeksizin bağlı kalınmış bulunan “iktisadi bağımsızlık” fikrine dayanmaktadır<sup>122</sup>. Kadro yazarı Mehmet Şevki, “Elektrikli Türkiye” başlıklı yazısında Türkiye’de elektriğin nasıl elde edileceği, ülkeye ne gibi faydaları olacağından bahsettikten sonra dünya ve Türkiye’de ayrıntılı elektrik kullanım oranlarını belirtmiştir. Türkiye’de elektrik üretimi Zonguldak’taki kömürün işletilmesi ve Toroslardan akan suyun kullanılması demek olduğundan enerji kaynaklarının kullanımının elektrik üretimiyle beraber artacağından bahsetmiş, elektrik ile şehirlerin süsüneceği, karanlık köylerin aydınlığa kavuşacağı, fabrikaların çalışacağı, Türk

---

<sup>118</sup> Uyar, a.g.e., s.57.

<sup>119</sup> Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İletişim Yayınları, 6. Basım, 1983.

<sup>120</sup> Makalenin tümü için bkz. **İsmet Paşa’nın Siyasi ve İktisadi Nutukları (1920-1933)**, s.499-502.

<sup>121</sup> Uyar, a.g.e., s.58.

<sup>122</sup> Boratav, **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat**, s.132.

malının elektrik ile işlenerek daha ucuza, daha temize mal olacağını belirtmiş, bunun ancak milli iktisat planı ve elektrikleştirme planı ile mümkün olacağını yazmıştır<sup>123</sup>.

Vedat Nedim Tör “Belediyeleşme” adlı yazısında millileşmeye dikkat çekerek Liberal belediyeçilikte elektrik, havagazı, su, ulaşım araçları, telefon, rıhtım gibi şehir işletmelerinin imtiyazlı şirketlere verildiğini, Osmanlı’da da yüksek sermaye gerektiren bu gibi yatırımların yabancı sermayedarlara verilmesinin neredeyse gelenek haline geldiğini belirtmiştir<sup>124</sup>. Devlet idaresinde bulunan devlet demiryollarının yabancı elinde bulunan demiryollarına ve Ankara telefonlarının yabancı elinde bulunan İstanbul telefonculuğuna göre daha dürüst işletildiğinden bahsetmiş, örnek olarak da Terkos suyunun belediye tarafından işletilmeye başlamasıyla halkın şikâyetlerinin sona erdiğini yazmıştır. Belediyelere su, tramvay, telefon işletmeciliği verildiği takdirde belediye işletmelerinin devamlı olarak iktisadileşmesi, modernleşmesi ve rasyonelleşmesi sağlanacağından, kamu hizmeti veren şirketlerin belediyeye geçmesi milli sermayeye ve bütçeye de faydalı olacaktır. İmtiyazlı şirketler kar amacıyla hareket ettiklerinden yeni tesisler kurmamışlardır. Osmanlı döneminde bu tür işlerin oluşumu ve sonucu hakkında hiçbir fikri olmayan hükümetlerle, yabancı sermayedarları arasında imzalanan uzun vadeli sözleşmelerin zararlarının ve sıkıntılarının uzun süre çekildiğini oysa büyük bir şehrin elektrik, su, telefon, havagazı, ulaşım gibi kütle ihtiyaçlarını karşılayacak kamu hizmetlerinin belediyeler için de çok önemli gelir kaynakları olduğunu belirtmiştir. Kamu hizmetinden beklenen şeyin kar olmadığı için pek çok durumda bu kurumların karsız da işlemek mecburiyetinde kalacaklarını, oysa yabancı imtiyazlı şirketler için bu durumun söz konusu olmadığını, çünkü yabancı sermayenin ilk ve son amacının kamu hizmetini kesintisiz yerine getirmek değil, kar amacı gütmek olduğunu ancak halkçı bir belediyeçiliğin bile kar getirir işletmeler haline girerek bütçelerinde sürekli bir gelir elde edeceklerini, örneğin, şehir hizmetlerinin fiyatı düştüğü takdirde onlardan faydalanacak halk miktarının da o derecede artacağından, elektrik ve ulaşım fiyatlarının ucuzlaşması ile elektrik kullananların ve tramvaya binenlerin sayısını artıracığını belirtmiştir<sup>125</sup>.

---

<sup>123</sup> Şevki, **a.g.m.**, s.35.

<sup>124</sup> Vedat Nedim Tör, “*Belediyeçilik*”, **Kadro Aylık Fikir Mecmuası 28**, Yayıncı Hazırlayan Cem Alpar, Cilt:3 (Tıpkıbasım), Nisan 1934, s.14.

<sup>125</sup> Tör, **a.g.m.**, s.15, 16, 17.

Türkiye’de 1933-1944 yılları arası tek parti uygulamasının hakim olduğu yıllar olmuştur<sup>126</sup>. Millileştirme çalışmalarının da yoğunluk kazandığı bu yıllarda daha çok demiryolu ve altyapı çalışmaları ağırlıktadır. Bu dönem içerisinde Osmanlı Devleti’nde yabancı sermayenin o günkü şartlarda serbestçe gelebildiği devirden Cumhuriyete intikal eden yabancı sermayeli Singer, İzmir’de Turyağ, Philips, Netsel gibi firmalar kalmış, İstanbul Havagazı Şirketi, Silahtarağa Elektrik Fabrikası, Tepetel’in İngilizlerin telefon santralleri, Hayriye vapurları gibi hepsi devletleştirilmiştir<sup>127</sup>.

Elektrik kullanımının günden güne artması elektrik imtiyazı alan şirket sayısını artırmış, ancak şirketlerin sözleşme ve yatırım şartlarına uymamaları, şirketlerin yatırım ve hizmet odaklı olmayan davranışları, yaklaşan II.Dünya Savaşının yarattığı huzursuzluklar nedeniyle Cumhuriyet idaresi elektrik konusunda yaşanılacak sıkıntılara izin vermemek için bu işletmelerin satın alınmasına ve yapılan özel kanunlarla belediyelere bırakılmasına karar vermiş, elektrikleştirme işleri belediyelere devredilmiştir. Elektrik enerjisi üretimi pahalı olduğundan ve yoğun sermaye gerektirdiğinden sanayi şirketleri kendi elektriklerini üretmişler, 1933 yılında belediyelere elektrik tesisi kurma ve işletme hakkı verilerek kurulu gücü arttırılmıştır<sup>128</sup>. 1926’da vakıfların kaldırılması elektrik ve su gibi alanlarda belediyelere yeni hizmetler yüklemişti<sup>129</sup>. 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı Belediyeler kanununa göre “Beldeler dâhilinde belde ihtiyacı olan elektrikle veya havagazı aydınlatması, tramvay, su tesisatı gibi nafia işleri belediyelerin işleri olarak düzenlenmiştir. Genellikle sanayi müessese ve fabrikaların, elektrik, aydınlatma tesisatının, makine ve motor ve inbiklerinin kazan, ocak ve bacalarının gerek ilk önce ve gerek sonradan düzenli olarak muayenelerini yapmak, ...zararlarına mani olmak...” şeklinde devam eden kanun maddesi ile belediyelerin görevleri tanımlanmıştır<sup>130</sup>. 1933 yılında “Belediyeler Bankası” bugünkü adıyla “İller Bankası” kurulmuş, elektrik tesisleri yapımı ve belediyelere finansman temini görevi verilmiştir. 1935 yılında elektrik konularında faaliyet gösterecek Etibank ve EİEİ kurulmuştur. Aynı yıllarda Karabük Demir Çelik,

---

<sup>126</sup> Tekeli, **a.g.e.**, s.51.

<sup>127</sup> Ceyhun, **a.g.e.**, s.101.

<sup>128</sup> Ülken, **a.g.e.**, s.65.

<sup>129</sup> Tekeli, **a.g.e.**, s.60.

<sup>130</sup> **Düştur, Tertip:3, Cilt:11**, s.80. Kanun Numarası: 1580, Kabul Tarihi: 3/4/1930, Yayımlandığı Resmi Gazete: 14/4/1930, Sayı: 1471.

Seka ve Sümerbank fabrikaları ve şeker fabrikaları gibi kuruluşlar elektrik ihtiyaçlarını kendileri üreterek ilk otoprodüktör kuruluşları olmuşlar, ihtiyaç fazlası elektriği civar yerleşim yerlerinin kullanımına sunmuşlardır<sup>131</sup>. Bu dönemde belediyeler, otoprodüktörler, Etibank, İller Bankası elektrik üretiminden, elektrik dağıtım ve satışından ise belediyeler sorumlu olmuştur<sup>132</sup>. Zor durumda kalan birçok sanayi kuruluşu kendi elektriğini üretme yoluna gitmiş, örneğin, 1929'da Tophanede kurulan ve montajla otomobil, kamyon ve traktör üretmeyi hedefleyen Ford Şirketi de kendi elektriğini üretmiştir<sup>133</sup>.

Belediyeler kendi kurdukları dizel jeneratörleriyle elektrik üreterek şehre dağıtım yoluna gitmişlerdir. Bütün bu faaliyetlerin ortak yönü, yöresel elektrik üretimi ve yöresel elektrikleendirme özelliği taşıması olduğundan bölge santralleri aracılığıyla elektriği uzak mesafelere nakletmek, ilk kez 1949 yılında kamu kurumları Etibank ve EİEİ'nin çalışmalarıyla 40.000 kW'lık bir güçle işletmeye açılan Zonguldak Çatalağzı Santrali ile gerçekleşmiştir<sup>134</sup>.

1932-1939 yılları arasında Türkiye'de madencilik sahasındaki yabancı işletmeler ve yabancı şirketlerin hisseleri satın alınarak millileştirilmeye gidilmiştir. Yabancı şirketlere ait imtiyazlı tekeller ve İstanbul'da yabancı şirketlerin yürüttüğü belediye hizmetleri de millileştirilmiştir. Lozan Antlaşması, ithal malları ile yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulanmasını önlediği için Lozan'ın gümrük resimleri ve vergilerle ilgili kısıtlayıcı hükümlerinden kurtulmanın bir yolu da birçok malın ve hizmetin üretimini veya ithalini devlet tekeline almak olmuştur<sup>135</sup>.

1913 tarihli "Menafi Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun"da 1932 ve 1933 yıllarında yapılan değişikliklerle, imtiyazlı ortaklıkların vergi, resim ve harç muafiyeti kaldırılmıştır. Fransız sermayeli Ereğli şirketinin elindeki taşkömürü ocakları 1936 yılında devlet tarafından satın alınıp Etibank'a devredilmiştir. 1938-1944 yılları arasında ülkedeki tüm yabancı sermayeli ve imtiyazlı yabancı elektrik ortaklıkları devredilmiş; İstanbul, Ankara, Adana, Mersin, Bursa, Balıkesir, Gaziantep, Edirne,

---

<sup>131</sup> ETMD Bizden Haberler Dergisi, İstanbul, 2009, s.26.

<sup>132</sup> Ülken, a.g.e., s.53, 54.

<sup>133</sup> Bayrıl, vd, a.g.e., s.78.

<sup>134</sup> Osman Bahadır, **Elektriğin Kısa Tarihi**, İstanbul: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.42, 43.

<sup>135</sup> Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, s.40.

Tekirdağ, İzmir, Trabzon, Antalya, Malatya şehirlerindeki işletmeler çıkarılan kanunlarla satın alınmışlardır. Bu dönemde elektrik sektöründe bir yandan belediyeler bir yandan pek çok kamu kuruluşu görev yapmıştır. Belediyeler Bankası kaynak yetersizliği çekince 1945 yılında İller Bankası olarak yeniden örgütlenmiştir. 1926 yılında kurulan yerli özel sermayeli “Kayseri ve Civarı Elektrik TAŞ” ise devletleştirilmemiştir<sup>136</sup>.

Türkiye’de elektrik üretim işini elinde bulunduran yabancı sermayeli imtiyazlı ortaklıkların bulunduğu İstanbul, Ankara, Adana, Bursa, Mersin, Balıkesir, Gaziantep, Tekirdağ, Edirne, İzmir, Antalya, Trabzon, Malatya şehirlerindeki işletmeler 1938 yılından 1944 yılına kadar çıkarılan kanunlarla satın alınmışlardır<sup>137</sup>. İstanbul’daki imtiyazlı ortaklığın devrine istinaden 1938 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde “*İstanbul Elektrik Şirketi tesisatının Nafia Vekaleti tarafından devralındığı 1938 senesi bidayetinden itibaren geçen günler de dahil olmak üzere işletme hükümete aittir. Varidat ve masraf hükümet namına yapılacaktır.*” haberi yer almıştır<sup>138</sup>.

Dolayısıyla Türkiye’de de 1930’lu yılların başından sonuna kadar millileştirme çalışmaları hızlanmıştır diyebiliriz. Bursa ve Müttehit Elektrik Türk Anonim Şirketleri imtiyazlarıyla tesisatının ve Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketi hisse senetlerinden bir kısmının satın alınmasına dair sözleşmenin tasdiki ve bu kurumların işletmeleri hakkındaki kanunda; satın alma işlemlerinde taraflar Hükümet adına Nafia Vekili ve Konya Mebusu General Ali Fuat Cebesoy ve ilgili anonim şirketlerin temsilcileri yer almıştır. Bu şirketlere verilen imtiyazlar satın alma işlemi ile kaldırılmış, Belediyeler bu şirketleri devlet mevzuatına göre işlemek mecburiyetinde kalmışlardır. Ayrıca belediyeler 01.01.1944 tarihine kadar tesisat için gerekli her türlü malzeme, makine alat, edevat ve kablolar masrafı Nafia Vekilince karşılanmak üzere gümrük vergisinden muaf tutulmuştur<sup>139</sup>.

---

<sup>136</sup> Leyla Dolun, **Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kullanılan Kaynaklar**, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara, 2002, s.245.

<sup>137</sup> TÜSİAD, **a.g.e.**, aynı yer. Ayrıca bkz: Bayrıl, vd, **a.g.e.**, s.105, 106.

<sup>138</sup> **Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mayıs 1938, s.1.

<sup>139</sup> 13 Temmuz 1939 tarih ve 4257 sayılı **Resmi Gazete**’de 1 Temmuz 1939 tarihinden muteber olmak üzere hükümete devredilen, **Düstur**, **3. Tertip**, **20.Cilt**, 2. Baskı, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1958, s.836, 837.



Hükümetle ve Balıkesir, Edirne, Tekirdağ, Gaziantep Belediyeleriyle şimdiye kadar imzalanan bütün imtiyaz, sözleşmelerden doğan veyahut Hükümet veya Belediyeler tarafından her ne şekilde olursa olsun bu şirketlere verilmiş olan tüm imtiyaz hakları satın alınmıştır. Bursa Cer, Tenvir ve Kuvvei Muharrike Türk Anonim Şirketlerinin Bursa’da Müttehit Elektrik Türk Anonim Şirketinin Balıkesir, Gaziantep, Tekirdağ ve Edirne’de mülkiyet ve tasarrufları altında bulunan tüm tesisatını, yer altı ve üstü dağıtım şebekelerini, her türlü tesisatını hükümete devretmiştir<sup>140</sup>.

Antalya, Trabzon ve Malatya Elektrik Türk Anonim Şirketlerine verilen imtiyazlar feshedilerek, Antalya Belediyesine Antalya Elektrik Türk Anonim Şirketinden, Trabzon Belediyesine Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketinden ve Malatya Belediyesine Malatya Elektrik Türk Anonim Şirketinden satın alınan mal ve tesisler belediyelere devredilmiştir<sup>141</sup>. Hükümetin şirketlerle yaptığı anlaşma şartları ve Nafia Vekaletince belirlenecek esaslar dahilinde 1930’da çıkarılan Belediye Kanunu’nun şehrin aydınlatma işlerini belediyelere vermesinden sonra Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketine ait hisse senetleri Mersin Belediyesine ve Bursa, Gaziantep, Edirne, Tekirdağ, Balıkesir elektrik üretimi yapan imtiyazlı şirketler satın alınarak mahalli belediyelere devrolunmuştur<sup>142</sup>. Kısacası, Osmanlı’da verilmiş olan kamu hizmeti imtiyazlarının Cumhuriyet döneminde satın alınması yoluna gidilmiş ve bu hizmetlerin yürütülmesi kamu kurumlarına verilmiştir<sup>143</sup>.

1932 yılından II.Dünya Savaşına kadar devletçi politika devam etmiş, 1938 ve 1945 yılları arasında da imtiyaz sahibi şirketler devletleştirilmiştir. 1940 yılında kurulu gücü 227.1 MW olup bunun 209.2 MW (%96) termik, 17.9 MW (%4) hidrolik santrallerden sağlanmıştır<sup>144</sup>. 30 Haziran 1934’te çıkarılan 2551 sayılı kanun ile 423 sayılı belediye vergi ve resimleri kanununa bir madde eklenmiştir: “...*imtiyazlı elektrik*

---

<sup>140</sup> **Düstur, 3. Tertip, 20.Cilt**, 2. Baskı, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1958, s.838.

<sup>141</sup> Bkz: 24 Haziran 1944 tarih ve 5739 sayılı Resmî Gazete’de kabul edilen 4596 numaralı kanun. **Düstur, Cilt: 25-3, s.1103.**

<sup>142</sup> **TBMM Zabıt Cerideleri**, Devre:6 (1939-1943) **Bursa ve Müttehid Elektrik Türk anonim şirketleri imtiyazlarile tesisatının ve Mersin elektrik Türk anonim şirketi hisse senedlerinden bir kısmının satın alınmasına dair mukaveleamenin tasdiki ve bu müesseselerin işletmeleri hakkında kanun, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 13.07.1939-Sayı: 4257, No:3689, Kabul tarihi 5.07.1939.**

<sup>143</sup> Gülhanım Sızlı Erol, **Kamu Hizmetlerinin Görülmesinde İmtiyaz Yöntemi ve Türkiye Uygulaması**, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi, Yayın No:DPT 2487, Nisan 1999, s.139.

<sup>144</sup> Ülken, **a.g.e.**, s.53, 54, 65.

*şirketlerinin getirecekleri mazot, bakura ve motorinden alınacak harcama resminin, her bir kilovat saat başına 20 para hesabıyla şirketlerce elektrik müşterilerinden tahsil olunup belediyeye verilmesi öngörülmüştür*<sup>145</sup>. 1924 yılında çıkarılan bir kanunla Anadolu demiryolları ile Ergani Bakır İşletmesi devletleştirilmiş, 1935'te İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepoları TAŞ malları ve imtiyaz hakları, 1936'da İzmir Havagazı Şirketi ve İstanbul Telefon Şirketi, 1937'de İstanbul Elektrik Şirketi ve 1938'de İzmir Telefon İşletmesi satın alma yolu ile devletleştirilmiştir. Ayrıca, 1926 yılında şeker, petrol ve benzin tekeli devletin eline geçmiştir. Ancak, kurulan bu tekellerin işletmesi, daha sonra özel sektöre devredilmiştir<sup>146</sup>.

1906'da Lee De Forest tarafından triyot tütünün gerçekleştirilmesi ile elektriksel işaretlerin kuvvetlendirilmesi mümkün olmuş ve bugün kullanılmakta olanlara benzer elektronik cihazlar geliştirilmeye başlanmıştır. Türkiye'de de elektrik enerjisi, telgraf ve telefon haberleşmesi ve aydınlatmadan sonra en büyük kitlesel kullanım alanı olan radyo yayınlarına ancak Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra sanayileşme hamlesi ile başlanılmıştır<sup>147</sup>. 1929'da İstanbul-Ankara ve 1937'de de Ankara-Adana arasında telefon görüşmeleri başlamıştır. 1926 yılında BBC (British Broadcasting Corporation) ile radyo yayınlarının başlanmasından kısa bir süre sonra Türkiye'de radyo vericilerinin kurulmasına aynı yıl karar verilmiş, 1927 yılında uzun dalga bandında yayın yapan iki verici Ankara ve İstanbul'da çalışmaya başlamıştır. Radyo yayınlarına ilgi arttığı için Ankara'da 1938 yılında iki verici yayına başlamıştır. Bunlardan 120 kW gücündeki uzun dalga vericisi, kurulduğu dönemde dünyada mevcut en güçlü ve Avrupa'da da dinlenen vericilerden biri olmuştur. 20 kW gücündeki kısa dalga vericisi ise yönsüz anten sistemiyle hem yurtiçine hem de komşu ülkelere yayın yapmıştır. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlamış olması nedeniyle İstanbul Radyosunun kurulması gecikmiş, 150 kW'lık verici ve stüdyo tesisleri 1949 yılında çalışmaya başlamıştır. 1960'lı yıllara kadar bir gelişme olmamış, radyo televizyon yayıncılığı yapan TRT ise 1964 yılında çalışmaya başlamıştır<sup>148</sup>.

---

<sup>145</sup> Tekeli, **a.g.e.**, s. 66.

<sup>146</sup> Coşkun, **a.g.m.**, s.76.

<sup>147</sup> Yurdakul Ceyhun, **Geçmişten Bugünlere Anılar, Görüşler, Söyleşiler 1954**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Cilt 1, Ankara, Aralık 2006, s.37.

<sup>148</sup> Ceyhun, **a.g.e.**, s.36.

1933 yılında Sümerbank ve Halk Bankası kurulmuş ve Türk Parasını Koruma Kanunu kabul edilmiş, Sümerbank'a Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek, kredilendirme ve bankacılık hizmetleri verilmiştir. 1933 yılında hazırlanan ve 17 Nisan 1934'te kabul edilerek uygulanmaya başlanan I.Beş Yıllık Sanayi Planı ile devlet iktisadi hayata doğrudan doğruya girerek işletmeciliğe başlamıştır<sup>149</sup>. 1933'te İzmir Rıhtım Şirketi, Terkos Su Şirketi millileştirilmiştir. Bu millileştirmeler adı "Türk Anonim Şirketi" olan ve hisseleri daha çok yabancılara ait olan şirketlerin satın alınması yoluyla yapılmıştır<sup>150</sup>. I.Beş Yıllık Sanayi Programı ile devlet, toprak reformu yaparak tarıma destek sağlamış, hammaddesi yurtçinde olan malları üretecek fabrikaların kurulması ve devletçe finanse edilmesi mümkün olan işletmelerin kurulması sağlanmış, kurulan fabrikaların finansmanı daha çok vergi ve iç borçlanma ile karşılanmıştır.

1934 yılında hazırlanan II.Beş Yıllık Sanayi Planında sanayileşmede gıda ve dokuma, demir ve çelik işletmelerinin kurulması, madenlerin geliştirilip işletilmeye çalışılması, ticaret ve bankacılık alanlarında tedbirler alınmasının yanında ekonominin ve özellikle sanayinin muhtaç olduğu elektrik enerjisi şebekesinin kurulması ön planda olmuş ancak II.Dünya Savaşı'nın başlaması ve milletlerarası ilişkilerin bozulması sebebiyle plan uygulanamamıştır<sup>151</sup>.

1934 yılında Amerika'da Roosevelt, Sovyetlerde Stalin, Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini iktidarda olup gizli savaş planları yapılmakta, ülkelerde kabineler değişmekte, devlet başkanları suikasta kurban gitmekteydiler. 1934 yılında Türkiye'de soyadı kanununun kabulü gerçekleşmiş, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiş, kılık kıyafetlere yeni düzenlemeler getirilmiş, iskân ve yerleşme ile ilgili kanunlar çıkarılmış, elektrik, tramvay, havağazı, telefon, rıhtım, sigorta vs. gibi alanlardaki yabancı sermayeli şirketlerin tek hedeflerinin kar amacı olduğu ve bu imtiyazlı şirketlerin devlete verilmesinin iyi olacağına dair gazete haberleri çıkmıştır<sup>152</sup>.

---

<sup>149</sup> Coşkun, **a.g.m.**, aynı yer.

<sup>150</sup> Ceren Kalfa, "1933:Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş", Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007, s. 418

<sup>151</sup> Aktan, **a.g.e.**, s.52.

<sup>152</sup> Menaf Turan, "1934: Devletçilik için Örgütlenme Yılı", Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007, s. 521, 531,525.

1935'te Etibank'a elektrik üretimi, nakil ve dağıtım imtiyazları alabilme, elektrik santralleri, nakil ve dağıtım şebekeleri kurma ve işletme, bunlarla ilgili her türlü elektrik malzemesi alet veya makineleri imal edecek fabrikalar kurup çalıştırma, ayrıca elektrikle ilgili alet, makine ve malzemeleri alıp satma görevi ile köy ve kasabaların elektrik işleri verilmiştir<sup>153</sup>. Etibank, kuruluşundan sonra maden kömürü ve linyit üretimi ile pazarlaması da dâhil olmak üzere bütün madenlerin üretimi ve pazarlaması, termik ve hidrolik santrallerin inşa ve çalıştırılmasını, Türkiye çapında elektrik enerjisi dağıtım ve pazarlaması, bankacılık hizmetlerini birlikte kurup geliştirmiş ve yürütmüştür. Petrol arama işini ise MTA üstlenmiş ve bu görevini 1955'te TPAO'nun kurulmasına kadar sürdürmüştür<sup>154</sup>. Bu yılda CHF'nin adı CHP olarak değiştirilmiş, parti programında devletçilik ve plancılık ilkelerine yer verilmiştir<sup>155</sup>. Yine 1935'te İtalya Habeşistan'a savaş açmış, Almanya'nın Versay Antlaşmasını ilga etmesi, Fransa'nın savaş hazırlıklarına başlaması sebebiyle Türkiye de kendince hazırlıklara girişmiş ekonomi boyutunda ise merkezileşme politikalarına devam etmiştir<sup>156</sup>.

1935 yılında kurulu güç 126,2 MW, toplam üretim 222,9 milyon kWh olmuş, elektrikleştirilmiş il merkezi sayısı da 43'e ulaşmıştır<sup>157</sup>. Enerji kaynaklarının saptanması ve elektrikleştirme çalışmalarının yapılmasını sağlamak amacıyla zamanın İktisat Vekâleti bünyesinde bir "Elektrifikasyon Bürosu" kurulmuştur. Daha sonra büronun yetersizliği nedeniyle 1935 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur<sup>158</sup>. Akarsu ve yeraltı kaynaklarına dayalı elektrik enerjisi üretim politikasını saptamak amacıyla kurulan EİEİ, kuruluşundan 1970 yılına kadar sürdürdüğü planlama, etüt, yapılabirlik ve kesin proje aşamalarını içeren çalışmalar sonucu Türkiye'de elektrik enerjisi üreten hidroelektrik ve termik tesisler ile bunları birbirine ve tüketim merkezlerine bağlayan Ulusal Elektrik Sistemini gerçekleştirmiştir<sup>159</sup>. Ticari usullere göre idare edilecek olan EİEİ'nin görevleri arasında elektrik üretimine en elverişli su

---

<sup>153</sup> Burhan Ulutan, **Etibank 1935-1985**, Etibank Matbaası, Ankara, 1987, s.41.

<sup>154</sup> Ulutan, **a.g.e.**, s.111.

<sup>155</sup> Bila, **a.g.e.**, s.69, 70.

<sup>156</sup> Tekin Avaner, "*1935: Personel Sisteminde Barem Tartışmaları*", Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007, s. 618, 631.

<sup>157</sup> Necati İpek, "*Türkiye'de Elektrik Enerjisi Gelişiminin ve TEK'in Kısa Tarihi*", **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı:424, Aralık 2004, s.22.

<sup>158</sup> **EİEİ Çalışmaları 1982-1989**, Ankara, 1990, s.30.

<sup>159</sup> EİEİ Genel Direktörlüğü, **EİE 14 Yıl 1968-1981**, Ankara, 1982, s.2.

kaynaklarını tespit etmek, olası sanayi programlarındaki elektrikleendirme kısımlarını hazırlamak, elektrik mühendis ve fen memurlarının yetiştirilmesine yardımcı olmak, elektrik üretim ve dağıtım kurumlarının istatistiklerini yapmak, elektrik santrallerinin maliyet ve satış hesaplarını kontrol etmek, rasyonel ve verimli çalışıp çalışmadıklarını kontrol etmek, elektrik makine, alet, edevat ve malzemesine ait gümrük tarife kanunu maddelerinde yapılacak değişiklikler hakkında ve elektrik ücret tarifeleri hakkında etütler yapmak, su ölçme istasyonları ve sondajlar yapmak yer almıştır<sup>160</sup>. 1970 yılında Türkiye Elektrik Kurumu'nun kurulmasıyla elektrik sistem planlaması, pazar etütleri, istatistik çalışmaları ve termik santraller konusundaki çalışmalar TEK'e devredilmiştir<sup>161</sup>.

1936 yılına gelindiğinde ise İtalya'nın Habeşistan'ı, Almanya'nın Ren'i işgali Avrupa'da karmaşa meydana getirmiştir. Türkiye'de ise II.Beş Yıllık Sanayi Planının esasları kabul edilmiş; kömür, cam, bez, kağıt, gülyağı fabrikaları açılmış, merinos, ipek, mensucat, bakır fabrikalarının inşasına devam edilmiş, Karabük'te demir fabrikasının kurulması çalışmalarına girişilmiştir. Tarım dahil olmak üzere madencilik ve enerji alanlarında devlet yatırımcı konumunu üstlenmiştir<sup>162</sup>.

"Toprak işleyenin" sloganı yanında, çok sayıda imtiyazlı yabancı şirketin millileştirilmesi, sanayi planları yapılması, ilk iktisadi devlet teşekküllerinin kurulması, 1936'da iş yasasının çıkarılması ve demiryolları politikasının sürdürülmesi devletçi akımın etkisiyle olmuştur<sup>163</sup>.

1937 yılında Türkiye'deki ekonomik gelişmeler arasında sanayiden ve elektrik, petrol, benzin gibi girdilerden vergilerin düşürülmesi yoluna gidilmiş, devletçilikte bir gevşeme dönemine girilmiştir. Devletçilik, aynı yıl anayasa ilkesi kabul edilmiş, çeşitli belediyelerin su, telefon, havagazı şirketlerinin satın alınması gibi birçok devletçilik girişimi yapılmıştır<sup>164</sup>. 1937'den önce kurulan hükümetlerin programlarında genel

---

<sup>160</sup> EİE Dairesi'nin teşkiline dair ayrıntılı bilgi için bkz: **TBMM Zabıt Cerideleri**, Devre:5 (1935-1939) **Elektrik İşleri Etüd Dairesi Teşkiline Dair Kanun, Resmî Gazete Neşir ve İlâm: 24.06.1935-Sayı: 3036, No: 2819 Kabul tarihi 14.06.1935.**

<sup>161</sup> **EİEİ Çalışmaları 1982-1989**, s.30.

<sup>162</sup> Ozan Zengin, "*1936: Parti ile Devletin Bütünleşmesi*", Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007, s. 705.

<sup>163</sup> Bila, **a.g.e.**, s.68.

<sup>164</sup> Barış Övgün, "*1937: Anayasal Yenilenmeler ve Siyasal Müsteşarlık*", Yönetim Zaman Dizini, Ankara

olarak eğitim, maden işletmelerinin devletleştirilmesi ve enerjide yeni kaynakların bulunması gerekliliği, tarım ve hayvancılıkta ilerleme için yapılması gereken çalışmalar yer almıştır. İlk defa, 8 Kasım 1937 tarihinde Celal Bayar Hükümetinin Programında harita, imar planı, su, elektrik, kanalizasyon, kültür ve spor işleri, kısaca şehrin güzelliğini ortaya çıkaracak işlerin belediyelere verilmesi gerekliliği beş yıllık planların içinde yer almış<sup>165</sup>, Elektriklendirme Dairesinin su kuvvetlerinden faydalanması için Sakarya Nehri, Adana, Kayseri bölgesi suları, Ege suları, Fırat Nehri ve kolları ve Kızılırmak üzerinde devam etmekte olan etütlere devam edilmesi kararı alınmıştır<sup>166</sup>.

İlerleyen yıllarda hükümet programlarında enerji kaynağı olarak başta su kaynaklarından yararlanmak amaçlanmış, suyun verimli kullanılması açısından barajlar yapılması hedeflenmiştir. 15 Ekim 1947 tarihinde Hasan Saka Hükümetinin programında elektrik enerjisi üretiminde su kuvvetinden ve linyitten faydalanılarak milli sanayi için kar elde edilmesi, maliyet fiyatlarının azaltılması, yakıt ve ulaştırma tasarrufu elde edilmesi hedeflenmiştir. 24 Mayıs 1954'te 3. Adnan Menderes Hükümetinin programında yeni fabrikaların yapımı ile baraj ve tesisler ile termik ve hidrolik enerji santrallerinin temellerinin atılması; 4 Aralık 1957 tarihinde 5. Adnan Menderes Hükümetinin programında ise yollar, köprüler, limanlar, sulama tesisleri, enerji santralleri, havaalanları gibi sanayin, ziraatın ve tüm memleketin ihtiyaç duyduğu temel yatırımların yapımı konu edinilmiştir<sup>167</sup>.

1938 yılında Türkiye'nin gündeminde Hatay sorunu ve Atatürk'ün rahatsızlığı vardır. Bu yılda, İzmir Telefon İşletmesi, Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi, İstanbul Elektrik Şirketi hükümetçe satın alınmıştır. Ülkede telefon, elektrik, demiryolu çalışmalarına devam edilmiş, Gerede, Niğde, Mardin elektrikleştirilmiş, pek çok il ve ilçede elektrik üretecek santral inşasına başlanmıştır. Tarsus, Mersin, İzmir, Manisa şehirlerarası telefon görüşmelerine açılmış, Sivas-Erzincan demiryolu hattı tamamlanmıştır. Bu yıl içersinde Almanya, İtalya, Japonya ise saldırgan tavır içindedirler<sup>168</sup>.

---

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007, s. 812.

<sup>165</sup> **Hükümet Programları (1920-1965)**, Derleyen İsmail Arar, Belgeler ve Araştırmalar Dizisi:1, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s.70.

<sup>166</sup> **Hükümet Programları (1920-1965)**, s.104.

<sup>167</sup> **Hükümet Programları (1920-1965)**, s.194, 270, 297.

Türkiye’de 1938 yılında tüketilen enerji 280 milyon kWh dolayında olup kurulu gücü 178.5 MW’a ulaşmıştır. Bu enerjinin 170 milyon kWh’ı ev ve şehir ihtiyaçlarında, 110 milyon kWh’ı endüstride kullanılmıştır. Üretim kaynaklarına göre ise maden kömüründen % 82.3, linyitten % 0.7, akaryakıttan % 10, sair mahrukattan % 0.8, sudan % 6.2 elde edilmiştir. 1938 yılında en elverişli enerji kaynağı olan su ve linyitten üretilen enerji miktarı toplamda % 7 olmuştur<sup>169</sup>.

3 Kasım 1965 tarihli Süleyman Demirel hükümetinin programında memleketin sanayileşmesinin elektrik enerjisi ile mümkün olacağı ele alınmış, ucuz elektrik enerjisi tarifelerinin özellikle sanayi faaliyetinde bulunan işletmeler için uygulanması amaçlanmıştır. Termik enerji kaynakları olarak katı yakıtın ticari kıymeti olmayanlarla linyit ve petrol artıklarının kullanılması programda yer almış, elektrik enerjisinin üretim, iletim, dağıtım ve tüketim ile ilgili sanayi kollarının memleket içinde yerleşmesi için özel teşebbüsün desteklenmesi kararı alınmıştır. Nükleer enerjiden ne zaman ve nasıl faydalanılacağı çalışmaları da ilk kez bu hükümet programında yer almış, Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali ve Gökçekaya Barajının hizmete girmesine öncelik verilmiştir. Köylerin elektrikleştirilmesi çalışmalarına önem verilmesi ve elektriğin zirai üretimin değerlendirilmesinde ve üretimin arttırılmasında kullanılması çarelerinin araştırılması ele alınmıştır<sup>170</sup>.

Cumhuriyet döneminde elektrik enerjisi alanında kamu hizmeti imtiyazları: Sarıyar Barajı Hidroelektrik Santrali elektrik üretimine ilişkin olarak Etibank’a imtiyaz verilmesi, Kepez Hidroelektrik Santrali imtiyazı (1956) ve Çukurova Elektrik Anonim Şirketi’ne (1953) verilen imtiyazlardır<sup>171</sup>.

Özetlersek; 1919-1921 yılları hızlı bir iktisadi gelişme dönemi olmuş bu dönemde savaştan ülkelerin daha çok eskiyen ya da savaş sırasında yok olmuş dayanıklı tüketim malları ve sermaye stoklarını karşılayıcı gelişmeler yaşanmıştır. Bu stokların karşılanması ile talebin azalması 1921 yılında fiyatlarda düşme yapmıştır. 1922-1925 yılları arasında tekrar bir canlanma görülse de 1926-1929 yılları arasında dünya

---

<sup>168</sup> Murat Baskıcı, “1938: Bekleyiş ve Endişe”, Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007, s.902,903.

<sup>169</sup> Suad Erten, **EİE 33 Yıl 1935-1967**, Ankara, Nisan 1970, s.100.

<sup>170</sup> **Hükümet Programları (1920-1965)**, s.460, 461, 462.

<sup>171</sup> S.Erol, a.g.e., s.106.

ekonomisi hızlı bir gelişme göstermiştir. 1929 buhranının etkileri birçok ülkede rejim değişikliğine neden olmuş, dünya ekonomisi ancak 1936'da kendini toparlayabilmiştir. Yeni siyasal rejimlerin buhrandan çıkış için kullandıkları yöntemler 1939 II.Dünya Savaşının nedenlerini oluşturmuştur<sup>172</sup>.

7 Haziran 1928 tarihinde Üsküdar-Kısıklı arası tramvay hattı, 1 Eylül 1934'te Kadıköy- Üsküdar hattı açılmıştır. Tramvay Şirketi, 1939 yılında Nafia Vekili Ali Çetinkaya'nın girişimleriyle millileştirilmiştir. Çetinkaya konuşmasında İmtiyazlı şirketlerin millileştirilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiş, “....Geri kalan şirketlerle iki, üç ay sonra müzakerelere başlanacaktır. Memleketin ve milletin refah ve saadeti için hep birlikte çalışacağız. Elektrik Şirketinin satın alınması meselesi ana prensiplerimizin icablarına uygun milli bir netice olarak husule gelmiştir...”<sup>173</sup> demiştir. Sofina Şirketi ile yapılan görüşmeler neticesinde Tramvay ve Tünel Şirketlerinin devletçe satın alınması sağlanmış, vekâlete devredilen şirket daha sonra İstanbul Belediyesine devredilmiştir. Devrolunan idareler “İstanbul Elektrik ve Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürlüğü” adı ile kurulacak hükmi şahsiyeti haiz ve İstanbul Belediye Reisliğine bağlı bir Umum Müdürlük tarafından idare olunmuştur. 16 Mart 1955 tarihinde Üsküdar-Kadıköy Halk Tramvayları Şirketi imtiyazını İETT'ye devretmiştir<sup>174</sup>.

16 Haziran 1939'da kurulan İETT İşletmeleri Umum Müdürlüğü, elektrik üretim ve dağıtım işini üstlenerek 1952 yılına kadar üretim ve dağıtımını bir arada yürütmüş, bu tarihten sonra Etibank'tan cereyan almaya başlamıştır. 1970 yılında Türkiye Elektrik Kurumu yasasıyla elektrik dağıtımından Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) sorumlu olmuştur. 1982'de ise elektrik dağıtım hizmeti tamamen TEK'e devredilmiştir. İstanbullulara her iki yakada uzun yıllar hizmet veren tramvayların 1950'li yılların sonunda kentin ihtiyacını karşılayamaz hale gelmesi üzerine, otobüslere oranla daha ekonomik olması da göz önüne alınarak trolleybüs sisteminin kurulmasına karar verilmiştir<sup>175</sup>.

---

<sup>172</sup> Tekeli, vd, a.g.e, s.3.

<sup>173</sup> Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 1938, s.7.

<sup>174</sup> Nostaljik Tramvay Dergisi, s.10.

<sup>175</sup> <http://www.iett.gov.tr>, (erişim tarihi: 20.07.2010)



1939 yılında Türkiye’de madenler olası savaştan en az etkilenmek adına kamulaştırılmıştır. 1 Eylül 1939’da II.Dünya Savaşı başlamış; Almanya Polonya’yı işgal etmiş, İngiltere ve Fransa Almanya’ya savaş ilan etmiştir. Türkiye bu karmaşık durumda askeri açıdan tarafsız kalmayı tercih etmiş, ancak gene de siyasi açıdan savaşın etkilerini hissetmiştir.

Ankara Elektrik ve Havagazı ile Adana Elektrik hizmetlerini görmek üzere bu şehirler belediyelerince ve adlarıyla birer işletme kurulmuştur. Adı geçen şirketlere ait olup Ankara ve Adana belediyelerine geçmiş bulunan menkul ve gayrimenkul mallarla alacaklar ve hisse senetleri, bütün hak ve işlemleriyle birlikte ait oldukları işletmelere devredilmiştir. İşletmeler; Ankara ve Adana Belediyeleri sınırları içinde veya bu sınırlar yakınında kurulu bulunan veya Nafia Vekâletinin izniyle bu belediyeler sınırlarına yakın yerlerde kurulacak olan şebekeler için Ankara’da elektrik ve havagazı, Adana’da elektrik üretimi, dağıtımını ile mevcut tesisleri tamir, gerektiğinde değişiklik yapmak üzere görevlendirilmişlerdir<sup>176</sup>.

İstanbul’da “Havagazı, Elektrik ve Teşebbüsâtı Sınaiye Türk Anonim Şirketi” tarafından idare edilen Yedikule ve Kurbağlıdere Havagazı tesis ve işletmesi ile bu fabrikaların beslediği İstanbul ve Anadolu havagazı dağıtım sistemlerinin İETT tarafından satın alınmasına dair sözleşme 1944 yılında hükümet adına Nafia Vekili Sırrı Bey ve İstanbul Belediyesi adına İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel İşletmeleri Umum Müdürü Hulki Erem ve şirket adına Enne Delacroit tarafından Nafia Vekâletinde imzalanmıştır<sup>177</sup>. İstanbul’da havagazı üretimi Haziran 1993’te belediye kararıyla durduruluncaya kadar devam etmiştir.

1945 yılına gelindiğinde 190’ı belediyelerce, kalan 84’ü otoprodüktör kuruluşlarca işletilen 274 adet küçük tesisin toplam kurulu gücü 245.9 MW’a ulaşmıştır<sup>178</sup>. Yıllar geçtikçe nüfus artışına paralel olarak sanayileşme ve elektrik yoğun teknolojilerin ve gelir düzeyinin artması, kişi başına düşen enerji kullanım miktarının

---

<sup>176</sup> 26 Kanunievvel 1942 tarih ve 5290 satılı 4325 numaralı kanunda Ankara Elektrik ve Havagazı ve Adana Elektrik müesseselerinin idare ve işletmeleri hakkında kanun için bkz: **Düster**, 3. Tertip, 24. Cilt, 2.Baskı, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1964, s.84. Ayrıca Bkz: **TBMM Zabıt Cerideleri**, Devre:6 (1939-1943) **Ankara Elektrik ve Havagazı ve Adana Elektrik Müesseselerinin idare ve işletmeleri hakkında kanun Resmî Gazete ile neşir ve ilâm : 26.12.1942-Sayı: 5290, No:4325, Kabul tarihi 16.12.1942.**

<sup>177</sup> **Cumhuriyet Gazetesi**, 24 İkinciteşrin (Kasım) 1944, s.3.

<sup>178</sup> Dolun, a.g.e., s.3-4.

artmasında etkili olmuş, talep arttıkça da üretim artmıştır. 1945'te Türkiye'de tüketilen net elektrik 459 GWh olmuştur<sup>179</sup>.

## 6. ELEKTRİK EĞİTİMİ

Kapitülasyonlar dışında Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerinden biri de şirketlerin genellikle birinci ve ikinci sınıf memurlarını yabancılardan, küçük memurlarını da Osmanlı azınlıklarından seçmeleriydi. Türkler ise daha basit işlerle görevlendirilirdi. Ayrıca, Türkler okullaşma oranına göre Rum, Ermeni, Yahudi ve İranlıların gerisinde olup gerek devlet kademelerinde gerekse özel şirketlerde olsun görev yapabilecek memurları yetiştiren okullara pek ilgi göstermiyorlardı. Böylece yabancılar bu kadrolarda çalışıyorlardı. Şirketlerde çalışanların uyması gereken kurallar hakkında 1894 tarihli İzmir Şehri ile Civarına Su Celbi ve İcrası İmtiyazatına Dair Mukavelename'de yer alan maddelerden birinde, şirketin memurları ve fen memurlarından başka bütün memur ve hizmette çalışanların Devlet-i Aliye'den olması gerekmekte ve Hükümetin belirleyeceği kıyafeti ve fesi giymeleri gerekmekteydi. Şirket, fen memurları ile Hendese-i Mülkiye okulundan mezun mühendisleri de çalıştıracak olup görevlerinden dolayı halk ile muhatap olacak çalışanların Türkçe konuşmalarını şarta bağlamıştı<sup>180</sup>.

Osmanlılarda son derece zayıf olan ve 18.yüzyılın sonlarına kadar kişisel, sınırlı ve geçici bir özellik taşıyan bilimsel çalışmalar içerisinde elektrik dersleri ancak 1900'lü yıllarda Darülfünun'da, Genel Fizik (Hikmat-i Tabiiye) dersinin bir bölümü olarak Salih Zeki Bey tarafından verilmiştir<sup>181</sup>.

Türkiye'de mühendislik ve eğitime ilişkin bilgiler İTÜ'nün nüvesini oluşturan, askeri mühendis yetiştirmeyi hedefleyen ve 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ile başlamıştır. Cumhuriyet sonrası, 1926 yılında İstanbul Darülfünun Fen Fakültesine bağlı olarak kurulan Makine-Elektrik Enstitüsünde başlayan Makine-Elektrik Mühendisliği eğitimi sadece bu yerde devam etmiştir. Bu kurum 4 yılda

---

<sup>179</sup> Bkz: Tablo-2.

<sup>180</sup> Kazgan, vd, **a.g.e.**, s.88, 89.

<sup>181</sup> Bahadır, **a.g.e.**, s.33, 34.

Makine-Elektrik Mühendisi unvanlı mezunlar vermiş sonradan bu mezunlara Yüksek Mühendis unvanı verilmiştir. PTT idaresinin teknik eleman ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul PTT Mekteb-i Ali'si Yüksek Mühendis Mektebinde 1935 yılında Muhabere Şubesi kurulmuş, 1937 yılında Elektro-Mekanik Şubesinin elektrik kısmı ile muhabere şubesi birleştirilerek Elektrik-Muhabere Şubesi oluşturulmuştur. 1938 yılında Elektrik-Muhabere Şubesi Elektrik Şubesi adını almıştır<sup>182</sup>. Darülfünun 1933 yılında lağvedildiğinde, Makine Elektrik Enstitüsü, Yüksek Mühendis Mektebi'ne Elektromekanik Şubesi olarak bağlanmıştır. Elektromekanik Enstitüsünde verilen elektrik dersleri, elektrokimya, elektronik, elektrik ölçme, elektrik uygulamaları, telgrafçılık ve telefonculuk gibi dersler yer almıştır. Enstitüyü bitiren öğrencilere Makine-Elektrik Mühendisi diploması verilmiştir<sup>183</sup>.

Elektrik Mühendisliği öğretimi ilk olarak 1880'li yıllarda başlamış ve 1884'te Amerika Elektrik Mühendisleri Enstitüsü kurulmuştur. Türkiye'de ilk Elektrik Mühendisi, 1925 yılında Robert Kolej'den mezun olmuş aynı kurumdan 1926 yılında 2, 1927'de 4, 1928'de 3, 1929'da 3, 1930'da 11 elektrik mühendisi mezun olmuştur. 1973 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüştürülünceye kadar Robert Kolej'den 314 Elektrik Mühendisi mezun olmuştur. 1926 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesine bağlı olarak Makine Elektrik Enstitüsü kurulmuştur. Bu kurum 4 yılda Makine Elektrik Mühendisi unvanlı mezunlar vermiş, sonradan mezunlara Yüksek Mühendis unvanı verilmiştir<sup>184</sup>.

1927 yılında Türkiye'de elektrik enerjisi ile aydınlatılan 3 büyük şehir ile 1 kasabadan başka hiçbir yerde elektrik santral ve şebekesi olmadığından ve bu üç şehirde tesisler imtiyazlı yabancı şirketler tarafından kurulduğundan Türk Mühendislerine iş verilmemekteydi. 1927'lerde Türkiye'de yüksek öğrenim kurumlarında elektrik mühendisliği ve sanat okullarında elektrik teknisyenliği öğretimi yapılmamaktaydı. 1932'den sonra İstanbul Üniversitesi'nden Elektromekanik Mühendisleri mezun olmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi, ondan

---

<sup>182</sup> Orhan Örucü, “*Elektrik, Elektronik, Bilgisayar Mühendisliği Tarihi*”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı:424, Aralık 2004, s.90, 91.

<sup>183</sup> Bahadır, **a.g.e.**, s.37.

<sup>184</sup> Ceyhun, **a.g.e.**, s.41.

sonra da Ankara ve İzmir'deki üniversitelerde elektrik bölümünden mühendisler mezun olmuşlardır<sup>185</sup>.

1930 yılı girişliler 1934'te İstanbul Üniversitesi'nden mezun olmuş, 1931 yılında girmiş olanlara İTÜ, 5 yıl okuma zorunluluğu getirmiş ve minimum sürede mezun olanlar 1936 yılında Elektromekanik Yüksek Mühendisi olarak İTÜ'den mezun olmuşlardır. 1936 yılında mezun sayısı 9, 1937'de mezun sayısı 18, 1938'de 7, 1939'da ise 6'dır<sup>186</sup>. Daha sonraki yıllarda üniversitelerde dört yıllık elektrik mühendisliği, elektrik-elektronik mühendisliği, iki yıllık elektrik teknikerliği ve liselerde elektrik teknisyenliği bölümleri açılmıştır.

## 7. GÜNDELİK YAŞAMDA ELEKTRİK KULLANIMININ GETİRDİĞİ DEĞİŞİKLİKLER

Cumhuriyetin 10. yılında yayınlanan bir broşürde elektriğin toplum hayatında meydana getirdiği değişikliklerden bazıları şöyle sıralanıyordu: Aydınlatılan kulüpler ve kahvehanelerde gece geç saatlere kadar eğlenilip, sohbetle bulunduğu bu sayede şehir ve kasabalarda gece hayatının başladığı, şehir ve kasabaların aydınlatılmasıyla asayişin düzeldiği ve bu durumun her türlü suçun azalmasına yardımcı olduğu, evlerde yetersiz ışık veren gaz lambalarının yerine göz ağrısı ve sinir bozukluğu olmadan okumayı sağlayan bol ışıklı lambaların kullanılmaya başladığı, elektriğin bu sayede okumayı heves ettirdiği, sokaklara konulan hoparlörlerden halkın radyo sayesinde dünya ve ülke gelişmelerinden haberdar olabildiği, elektrik sayesinde seyyar sinemaların uzak köylere kadar gidebildiği...<sup>187</sup>. Elektrikle çalışan radyo, ütü<sup>188</sup>, saç kurutma makinesi<sup>189</sup>, ocak, buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon gibi elektrikli araçların hayatımıza girmesi ile gündelik yaşamın baştan sona değiştiği, ev hanımlarına bu sayede daha fazla zaman kaldığı, işlerin daha çabuk bittiğinden bahsedilmiştir. Bu sayede hanımlar kendilerine,

---

<sup>185</sup> TEK, a.g.e., s.95.

<sup>186</sup> Ceyhun, a.g.e., aynı yer.

<sup>187</sup> Bayrıl, vd, a.g.e., s.105.

<sup>188</sup> Elektrikli ütü ilk olarak 1800'lü yılların sonuna doğru ABD'de kullanılmış, ilk buharlı ütüler ise 1926'da piyasaya çıkmıştır.

<sup>189</sup> Saç kurutma makinesi ilk kez 1925 yılında elektrik süpürgesinin emici özelliğinin üfleyici şekline dönüştürülmesi ile tasarlanmış ve hizmete sunulmuştur. Ancak görünüş olarak bugünkü saç kurutma makinelerinden oldukça büyük boyutludur.

çocuklarına ve eşlerine daha fazla zaman ayıracaklarından artık evlerde elektrik hizmetçi oluyordu.

Türkiye'nin ilk kitlesele iletişim aracı, elektrik kullanımında rehber görevini gören "Ameli Elektrik Dergisi"dir. 1924-1936 yılları arasında yayınlanan derginin Mayıs-Haziran 1932 sayısının başında "İstanbul elektrik ve tramvay şirketlerinin Türkçe ve Fransızca neşrolunur mevkut mecmuasıdır" yazılıdır. Önce her ay daha sonra iki ayda bir çıkan dergi tüm elektrik abonelerine gönderilmekteydi. Derginin arkasındaki matbu bölümde abonenin elektrik tüketimi ve bedelini gösteren fatura bulunmaktaydı<sup>190</sup>.

Derginin içeriğinde elektrik yardımıyla ne gibi işler yapılacağından bahsedilmekte, örneğin elektrik tulumbası ile bol suyun üst katlara kadar çıkarılabileceği bu sayede suyun çok katlı apartmanlarda, garaj ve bahçelerde kullanılabileceği, asansör ve yük asansörlerinin reklamlarında binaların yüksekliği artsa da elektrik sayesinde üst katlara ulaşımın kolaylaşacağı, evler elektrikle aydınlatıldığından kiralık apartmanların kira kıymetlerinin çoğalacağı savunulmuştur. Otel ve büyük mağazaların yukarı katları daha işler hale geleceğinden müşteri sayısının artacağı, elektrikli asansörler sayesinde hastaların nakli yapılacağından sanatoryum ve hastanelerde sıkıntı yaşanmayacağı ifade edilmiştir. Böylece zamandan da tasarruf sağlanacaktır. Antrepo, haller, fabrikalar gibi yerlerde eşyanın nakli için elektrikli kaldıraçların kullanılmasının yarattığı rahatlıktan bahsedilmiş, büyük fabrikalarda kamyon ve otomobilleri kaldırmaya mahsus yük asansörleri bulunacağından bunların aynı zamanda büyük büro, banka, otel ve lokantalarda yemek nakline yarar sağlayacağı açıklanmıştır. Dergide elektrik prizlerinin nasıl kullanılması ve takılması gerektiği de anlatılmıştır. Elektrikli aletlerin düzgün yerlere konması gerektiği, prizlere dikkat edilmesi gerektiği hususunda okuyucular uyarılmış, ayrıca dergide elektrik şirketinin tarifeleri olan adi tenvir fiyatı, ticarethanelerin tenviri, çifte tarife (bu tarife sarfiyatı fazla ve 1000 W kuvvetinde yeni bir alet satın alan müşterilere uygulanmaktaydı) kavramları da açıklanmıştır.

Hanımlar için tasarlanan elektrikli fırın ile yemek pişirme ilanında "...bir cereyan fişi o kadar, bu musanna cihaz ile nefis kızartmalar, leziz pastalar pişirilir. 25 lira cereyan için hususi tarife 6 aylık kredi tesisatı Elektrikiye Türk Anonim Şirketi Satie" yazmaktadır. Bir buzdolabı reklamında ise şöyle yazmaktadır: "Fırsatlardan

---

<sup>190</sup> Aksoy, vd, a.g.e., s.39.

*istifade etmek, daha ucuz almak, israftan çekinmek... Bu cihazla sofranıza konulacak her şey taze, iştihayı calip ve sıhhate nafi olacaktır. Frigeco Buzdolabı bakıma ve yağlanmaya ihtiyaç göstermez, bir adi cereyan prizi kâfidir. Sizin için yalnız ve gürültüsüz olarak çalışır.” Ameli Elektrik Dergisi’nin Mayıs-Haziran 1934 sayısında elektrik kullanımı özendirilerek “...boğazına düşkün olanlar bilsinler ki iyi bir yemek elektrikle hazırlanır, elektrik ile gece gündüz sıcak su elde edilir, elektrik ne kuvvetli bir hizmetçi o her işi yapar, ızgara yemekleri elektrikli fırında daha güzel pişer, elektrikli buzdolabı ile yemekler hiç bozulmaz, içkiler daima serin durur, elde her zaman buz vardır, elektrik hizmetinizi görmeye hazır iken ne için ev işlerine esir olasınız.” yazmaktadır. Ameli Elektrik Dergisi’nde okuyucular için ağız sulandırıcı yemek tarifleri verilmiş, okuyucular en güzel yemeklerin elektrikli fırın ve ızgaralarda pişirilebileceğine dair iknaya çalışılmıştır.*

Dergide makale ve hikâyelerin yanı sıra Türk dilinin güzel kullanılması konusunda yazılar, öykü ve karikatürler, Anton Çehov’dan hikâyeler, Ahmet Haşim’den denemeler, mizah sayfası, reklam ilanları, yemek tarifleri, el işleri, karikatürler, elektrikli saç kurutma makinesi reklamları, elektriğin doğru kullanılması ile ilgili tavsiyeler, avize reklamları, su ve banyo ısıtıcıları reklamları, hanım sahifesinde hanımlara özel giysi modelleri, şapka, eldiven çeşitleri fotoğraflarla tanıtılmıştır.

Yayımlanan elektrik dergilerinde halkı elektrik kullanmaya teşvik edici telefon, telgraf ilanları yanında radyo ilanları da yer almıştır. İçine birçok pil konarak çalışan radyoların ve çabuk ısınmayan lambalı radyoların sorunları sebebiyle elektrikli radyolar halka çok cazip gelmiştir. Dergide elektrik hakkında açıklayıcı bilgilerin paylaşılacağı sergiler için duyurular kısmı da yer almış, böylece sergiye katılanlar elektriğin yaşamın her alanında sağladığı kolaylıkları tecrübe etme olanağı bulmuşlardır.

Elektriğin kullanılmaya başlamasıyla birlikte elektrik aboneliği diye bir kavram ortaya çıkmıştır. 1928’de çıkan “Ameli Elektrik Almanach”da elektrik şirketine nasıl müşteri olunacağı anlatılmıştır. Buna göre, elektrik bağlantısı talep edenlerin, buldukları semte göre Elektrik Şirketine başvurmaları ve talep edilen gücün belirtileceği bir form doldurarak bir ön ödeme yapıldıktan sonra gerekli çalışmalarını beklemelerinin yeterli olacağından bahsedilmiştir. Elektrik bağlantısının kurulacağı yer

için yeni bir kanalizasyon çalışması yapılması gerekeceğinden, havai hat çekilmesi gerekiyorsa devletten onay alınması gerektiği belirtilmiştir<sup>191</sup>.

Elektriğin kullanılması ile güneş ışığına bağlı olmayan ve birbirine daha az mesafede bina yapımına başlanmış, apartmanlaşma kavramı ortaya çıkmıştır. Apartmanlaşmanın olduğu ilk semt İstanbul'da Şişli'dir. Yeni yapılan evler, konutlar ve lüks binalar fazlalaşınca şehir merkezinde yaşayanlar bu yerlere taşınmaya başlamışlardır.

Tıp alanında elektrikli teknolojinin sağladığı imkânlardan özellikle fizik tedavide yararlanılmış, aletli jimnastik araçlar kullanılmaya başlanmış, ameliyathanelerde de artık elektrikli aletler tercih edilir olmuştur.

Elektrik ile şehir ve kasabalarda gece hayatı başlamış, yeni sinema ve tiyatro sahneleri açılmıştır. Sahneler ışıklanmış, mikrofon ve hoparlör kullanılmaya başlanmış, elektrikli müzik aletleri org ve elektrogitar kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca ışıklı reklam panoları asılmış, vitrinler elektrikle renkli görünüme kavuşmuştur<sup>192</sup>.

Türkiye'nin ilk popüler bilim dergisi olan "Fen Alemi", 1925-1926 yıllarında 24 sayı olarak yayımlanmıştır. Derginin içerdiği bilimsel konular vasıtasıyla bilime ilginin halk arasında yayılmasına çalışılmış, dergide elektrik konusu çizimlerle zenginleştirilmiş, elektrik, telefon, telgraf üzerine pek çok yazı çıkmıştır<sup>193</sup>.

Cumhuriyet dönemiyle başlayan süreçte Türkiye eksikliğini yaşadığı eğitim, sanat, bilim, sanayi, ekonomi, ulaşım gibi pek çok alanda kendini geliştirmeye başlamıştır. Bu dönemde sanayide çok hızlı bir kalkınma süreci içersine girilmiştir. Ülkenin kalkınmasında rol alacak kurumların temelleri Cumhuriyet döneminde atılmış, bu kurumlara ek olarak ülkeye faydalı olacak pek çok alanda kamu hizmeti imtiyazı da verilmiştir. Bunun yanı sıra hükümet programlarında eğitim her zaman öncelikli konu olmuş, açılan halkevleri ile toplumsal ve kültürel açıdan halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

---

<sup>191</sup> **Ameli Elektrik Almanach**, 1928, s.13,14.

<sup>192</sup> Gündelik yaşamda elektrik kullanımıyla ilgili bilgiler için Bkz: 1932-1934 yıllarına ait **Ameli Elektrik ve Ameli Havagazı Dergileri**.

<sup>193</sup> **Fen Alemi Dergisi**, 1925.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte sanayisi gelişen her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de her geçen gün artan talebe bağlı olarak elektrik üretim değerleri sanayi, mesken ve ticarethanelerdeki tüketim değerleri artış göstermiştir. Türkiye bu süreç içerisinde iktisadi açıdan ve saygınlık olarak diğer ülkeler arasında farklı bir yere gelmiştir.



## SONUÇ

Geniş toprak ve insan zenginliğine sahip Osmanlı Devleti, Avrupa'daki gelişmelerin üzerinden çok geçmeden faydalanmayı bilmiş, başkent İstanbul başta olmak üzere İzmir, Selanik, Tarsus, Beyrut gibi diğer büyük şehirler önce havagazı ile aydınlatılmıştır. İstanbul'un Avrupa ve Anadolu yakalarında toplam 4 havagazı fabrikası açılmış, işletilmelerinde imtiyaz yöntemi uygulanmıştır. Önceleri kömürle işleyen termik santraller açılmış, ardından su kaynaklarından yararlanılarak hidrolik santraller devreye sokulmuştur.

Osmanlı'da elektrikle ilgili ilk uygulamalar telgraf ve telefon alanındaki gelişmeler ile başlamıştır. 1855 yılında İstanbul-Şumnu arasına çekilen telgraf hattı ile iletişim gerçekleşmiş, daha sonraki dönemlerde özellikle savaşlarda komutanlar arası ve ülkeler arası görüşmeler telgraf aracılığıyla yapılmıştır. Telefon ise dönemin padişahı II. Abdülhamit'in teknolojik gelişmelere kuşkulu bakmasından dolayı bir dönem gelişme gösterememiştir.

Osmanlının en önemli gelir kaynaklarına 1881'de kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi el koymuş, kapitülasyonlar ile yabancılara tanınan haklar her geçen gün artmıştır. Neredeyse tek geçim kaynağı olan tarım da ilerleyememiş, fakir Türk halkı ağır vergilerin altına girmiştir. 1908 yılında başlayan sanayileşme hareketi 1913 yılında çıkarılan Sanayi Teşvik Kanunu ile desteklenmiş ancak o dönemde yapılan savaşlar iktisadi gelişmelere izin vermemiştir.

Toplumda dini baskıların azalmış olması, toplumun modernleşmeye ilgisinin artması, elektrik enerjisinin kullanımıyla gelen teknolojik yeniliklerin gündelik yaşantıya yaptığı olumlu etkinin fark edilmesi sebebiyle elektriğin Avrupa'dan sonra Osmanlı'da kullanılmaya başlaması çok uzun sürmemiştir. Önce sokak aydınlatması amacıyla kullanılmaya başlanan elektrik, zamanla evlerde, sanayide, ulaşımda ve kapalı alanların ısıtılması ve soğutulmasında kullanılmaya başlanmıştır. Nihai mal olarak meskenlerde tüketilen elektrik, üretim sektörlerinde ara mal olarak yer almıştır.

İstanbul, Beyrut, İzmir, Selanik, Şam gibi büyük şehirlerdeki beledi hizmetler imtiyaza verilmiştir. Osmanlıda elektrik üretim, iletim, dağıtım ve ticareti, maden ve

işletmeleri, fabrika ve benzeri tesisler, su, tramvay, demiryolu, rıhtım, gaz, posta, telefon, telgraf, tünel işletmeciliği gibi büyük sermaye gerektiren alanlarda sermaye şirketlerine veya yabancı şirketlere imtiyazlar verilerek yap-işlet-devret modelinin uygulandığını söyleyebiliriz.

Osmanlının ilk su santrali 1902 yılında Tarsus'ta belediye tarafından kurulan küçük bir santraldır. Osmanlının hem kent ölçekli ilk elektrik santrali hem de kömürle çalışan ilk termik santrali 1914 yılında faaliyetine başlayan Macar Ganz firmasına yapımı ihale edilen Silahtarağa Termik Elektrik Santrali olmuştur. İstanbul'da elektrik santralının kurulmasından sonra o zamana kadar atlı olan tramvay elektrikli tramvaya dönüşmüştür. Lozan Konferansı görüşmelerinin ara verildiği 1923 yılı Şubat ayı sonunda düzenlenen İzmir İktisat Kongresinde tarım, sanayi, bankacılık, ulaştırma alanlarında yapılması gerekenler çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi kesimlerinin temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongrenin ardından Ziraat Bankası örgütlenmiş, İş Bankası kurulmuş, ilerleyen yıllarda ülkenin ihtiyaç duyduğu fabrikalar kurulmaya başlanmıştır.

Cumhuriyetin kurulması ile sanayideki gelişmeler elektriğe olan ihtiyacı arttırmış, bu sebeple her geçen yıl elektrik üretim değerleri ve tüketim değerlerinde artış görülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti tarafından verilen elektrik imtiyazları aynen devam etmiş, hatta Ankara Hükümeti çoğunluğu yabancı sermaye olan Ankara, Adana, Balıkesir, Bursa, Edirne, Gaziantep, Malatya, Tekirdağ, Urfa'da elektrik üretim ve satış imtiyazı vermiştir. Bu arada ilerleyen yıllarda gerek ekonomi, gerek eğitim alanında, toplumsal ve sosyal alan ve diğer alanlarda Cumhuriyete özgü kanunlar çıkarılmıştır. 1929'da yaşanan ekonomik buhran sadece Türkiye'yi değil birçok ülkeyi etkilemiş, pek çok ülkede rejimler değişmiş, devletler ekonomi alanında kendilerini korumak adına devletçilik ilkesini benimsemişlerdir. Buhranın etkisiyle TL değer kaybetmiş, birçok üründe olduğu gibi elektrik fiyatları da artmıştır. Oysa 1929 yılında Türkiye'de tahıl üretimi iyi durumda olup, ihracatın artacağı ve Lozan antlaşmasının getirdiği gümrük resimlerinin kalkacağı umudu hâkimdir. 1929, aynı zamanda Osmanlıdan kalan borçların ödenmeye başlayacağı yıldır. Ancak buhranın etkisiyle ekonomik sıkıntılar etkisini uzun süre hissettirmiştir. 1930 yılı ise çok partili denemeye geçiş amacıyla SCF'nin kurulduğu yıl olmuştur. İlk çok partili belediye seçimleri de bu yılda yapılmış,

Menemen Olayı ardından SCF kapatılınca, iktidar partisi CHF tarafından korumacı kanunlar kabul edilmeye başlanmış, devletçilik de resmen ifade edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet ile milli sanayileşme hızlanmış, 1930'lu yıllara kadar yerel ve dağınık olan elektrik üretim birimleri devletçilik politikası gereği milli elde toplanmaya başlamış, dağıtım şebekeleri kurulmaya başlanmıştır. Zamanla kar amacı güden ve halka hizmeti geri planda tutan imtiyazlı şirketlerin vazifeleri satın alınarak millileştirilmiş, mahalli belediyelere tahsis edilmiştir. Ancak gene de özel sermayeye ve yeni girişimcilere engel olunmamıştır. 1940'lara kadar satın alma yoluyla millileştirilen işletmelerin bir kısmı merkezi kamu kuruluşu niteliğindeki iktisadi devlet teşebbüslerine dönüştürülürken bir kısmı belediyelere devredilmiştir.

Yine 1930'lu yıllarda Sümerbank, MTA, İller Bankası kurulmuş, bu kurumlar arasında ve bazı belediyelere enerji kaynağı bulma, bunları verimli şekilde işleme ve elektrik üretim konularında çeşitli görevler verilmiştir. 1935 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi ile aynı yıl Türkiye'de elektrik enerjisi üretim, iletim ve dağıtımından ilk sorumlu olan Etibank kurulmuş, 1971'e kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1971'de TEK kurulmuş ve Etibank'ın görevini devralmıştır. TEK, daha sonraları İller Bankası, Belediyeler ve benzeri kuruluşların sorumluluğu altındaki tüm elektrik hizmetlerini bünyesinde toplamıştır. Enerji kaynağına ihtiyaç duyan otoprodüktör kuruluşlar da kendi elektriklerini üretmişlerdir. Sermaye, teknoloji, bilgi, eğitimli personel yetersizliği, iş tecrübesizliği, 1929 ekonomik buhranı özel teşebbüsün gelişmesini önlemiş, bu sebeple devlet ithal ikameci sanayileşmeyi gerçekleştirmek adına I.Beş Yıllık Sanayi Planını uygulamaya koymuş; ardından kurulan sanayi işletmeleri başarılı olunca II.Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Ancak plan, yaklaşan II.Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamamıştır. Cumhuriyet dönemi ile elektrik il ve ilçelere yayılmaya başlamış, 1933 yılında elektrikleştirilen il ve ilçe sayısı toplamı 105'i bulmuştur.

Elektriğin öncelikle aydınlatmada kullanılmasının ardından sanayide ve haberleşme alanında da kullanılması çok gecikmemiştir. Cumhuriyetin ilanı ile dünya ile aynı anda radyo yayınlarına başlanmış hatta ilk otomatik telefon santrali 1926 yılında başkent Ankara'da kurulmuştur. 1930'lu yılların sonlarına doğru radyo yayınlarına olan talep artınca radyo vericilerinin sayısı artırılmış, kısa zamanda dünyada en güçlü vericiler arasına girmiştir.

1937 yılından önce kurulan hükümetlerin programlarında genelde sağlık, eğitim, devletleştirme politikaları, tarım ve hayvancılıkta ilerleme için yapılması gerekenler yer alırken ilerleyen yıllardaki hükümet programlarında su kaynaklarından en verimli şekilde yararlanılması ve yeni kaynakların bulunması çalışmalarına yer verilmiştir.

1938 yılında da elektriği olmayan şehirlerin elektrikleştirilmesi çalışmalarına devam edilmiş, köylerin elektrikleştirilmesi hükümet programlarında yer aldığı halde ancak 1960'lara gelindiğinde köy aydınlatmalarına başlanmıştır.

Elektrik kullanımının küçük ayrıntılarına bakıldığında ise gaz lambası ile yeterince aydınlatılmayan yerlerin elektrikle bol ışıkla aydınlatıldığı, hemen bozulmaya başlayan yemeklerin elektrikli buzdolapları ile günlerce bozulmadan durduğu, saç kurutma makinelerinde, fırınlarda, ısınmada ve soğutmada, yüksek apartmanların üst katlarına çıkan asansörlerde, hastanelerde ameliyat aletlerinde, mağazalarda vitrinlerde elektrikle ışıklandırmanın gerçekleştirildiğini görüyoruz. Elektrik, yaşamı kolaylaştıran pratik bir hizmetçi olarak insanlığın hizmetine girdiği ilk günden beri kullanım sahasını her geçen gün artırmıştır.

Enerji kaynağı bakımından zengin olan ve enerji kaynaklarını verimli kullanan ülkeler enerji kaynakları bol olduğu halde verimli kullanamayan ülkelere göre daha hızlı ilerlemişlerdir. Enerji kaynakları fazla olan veya ucuz enerji kaynağı bulan ülkeler güçlü ülke konumunda olup dünyada söz sahibi olmuşlardır. Bununla beraber hedefler en başından beri az kaynak kullanarak en çok enerjiyi üretmek olmuştur.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi kullandıkları enerji oranlarıyla ölçülür. Nüfus oranı düşük olan ve ekonomik istikrara sahip gelişmiş ülkeler daha az enerji tüketen teknolojiye sahipken, sanayileşmede geri kalmış, az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerin nüfus artış oranlarının fazla olması sebebiyle enerji tüketimleri daha fazladır. Gelişmiş ülkelerin kalkınma hızıyla elektrik arasında sıkı bir ilişki vardır. Sanayinin ekonomideki payı arttıkça elektrik ihtiyacı da artmıştır. Çünkü ülkelerin kalkınmasında aktif rol oynayan sanayi sektörü diğer sektörler içinde en fazla elektriğe ihtiyacı olan sektördür. Sanayileşme çabaları, endüstrileşme, ekonomik gelişmişlik, şehirleşme arttıkça elektrik ihtiyacı da artmaktadır.

Elektriğin kullanımı şehircilik kavramını ortaya çıkarmış, elektrikle çalışan tren, tramvay, metro, trolleybüs gibi ulaşım araçları ile şehirler arası hatta ülkeler arası ulaşım kolaylaşmıştır. Düşük voltajlı elektriğin kimyasal olarak akülerde depolanabilmesi, küçük jeneratörlerle elektrik üretilebilmesi, otomobil, otobüs, tren, uçak gibi ulaşım araçlarının gece ve gündüz kullanılabilmesine imkân sağlamış ve şehirlerarası ulaşım daha konforlu hale gelmiştir. Elektrik, mesken ve caddelerin daha iyi aydınlatılmasına ve çeşitli mekânlarda hizmetin daha sağlıklı sunulmasına olanak tanımıştır.

Günümüzden yüzyıl önce bugün evlerimizde ve işyerlerinde kullanılan pek çok alet bilinmemekteydi. Elektriğin kullanımı birçok gelişmeye kaynak olduğundan ikinci sanayi devrimi olarak kabul edilebilir. Çünkü elektrik pek çok alanı kapsamaktadır. Bugün bizim için vazgeçilmez olan aydınlatma ve soğutma cihazları, radyo, TV, ütü, buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinesi, cep telefonu, bilgisayar vs. hep elektrikle çalışmaktadır. Elektrikli taşıt araçlarının bile söz konusu edildiği günümüzde elektriğe olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır.

Türkiye’de ve dünyada gün geçtikçe artan ihtiyaçların karşılanması amacıyla enerjiye daha çok ihtiyaç duyulur olmuştur. Bu sebeple enerjinin üretimi kadar verimli tüketilmesi de gerekmektedir. Enerjide plan, program ve yapılanma önemli olduğundan üretim, tüketim ve ticaretin uluslar arası etkileri dünyadaki gelişmelerin ve teknolojinin yakından izlenmesi gerekmektedir.

## **KAYNAKÇA**

### **1. RESMİ YAYINLAR**

#### **1.1. Ankara Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**

BCA:30..18.1.2.

BCA:30..18.1.2./2.15..8.

BCA:30..18.1.2./64.38..10.

BCA:30..18.1.2./3.25..16.

BCA:30..10.0.0/157.103..2.

BCA:230..0.0.0/29.28..14.

BCA:30..10.0.0/157.104..2.

#### **1.2. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

BOA, Y.PRK..BŞK., (4 S. 1300) 7/17.

BOA, MV., (26 Z. 1326) 125/39.

#### **1.3. Düsturlar**

**Tertip:1, Cilt-2**, s.348-362, 9. Fasıl, Madde: 49. ve 61.

**Tertip: 1, Cilt: 3**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1293.

**Tertip: 1, Cilt:4**, İstanbul Matbaa-i Amire, 1293.

**Tertip: 1, Cilt:8**, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, 28 Mart 1320-1 Temmuz 1324.

**Tertip: 3, Cilt:11**, Kanun Numarası: 1580, Kabul Tarihi: 3/4/1930, Yayımlandığı Resmi Gazete: 14/4/1930, Sayı :1471.

**Tertip: 3, Cilt 19**, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 2. Baskı, 1956.

**Tertip: 3, Cilt:20**, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, 2. Baskı, 1958.

**Tertip: 3, Cilt:24**, Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası, 2. Baskı, 1964.

**Cilt:25-3**

#### **1.4. TBMM Zabıt Cerideleri**

**TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:10, Devre:4, 1.Birleşim.**

**TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt:22, Devre:3, İçtima:4, Ankara, 1930.**

**TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:6 (1939-1943) Bursa ve Müttehid Elektrik Türk anonim şirketleri imtiyazlarile tesisatının ve Mersin elektrik Türk anonim şirketi hisse senedlerinden bir kısmının satın alınmasına dair mukavelenamenin tasdiki ve bu müesseselerin işletmeleri hakkında kanun, Resmî Gazete ile neşir ve ilâm : 13.07.1939-Sayı: 4257, No:3689, Kabul tarihi 5.07.1939.**

**TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:5 (1935-1939) Elektrik İşleri Etüd Dairesi Teşkiline Dair Kanun, Resmî Gazete Neşir ve İlâm: 24.06.1935-Sayı: 3036, No: 2819 Kabul tarihi 14.06.1935.**

**TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:6 (1939-1943) Ankara Elektrik ve Havagazı ve Adana Elektrik Müesseselerinin idare ve işletmeleri hakkında kanun Resmî Gazete ile neşir ve ilâm: 26.12.1942-Sayı: 5290, No:4325, Kabul tarihi 16.12.1942.**

**TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:5 (1935-1939), İstanbul Elektrik Şirketi İmtiyazile Tesisatının Satın alınmasına Dair Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, Resmî Gazete ile neşir ve ilâm: 9.07.1938 - Sayı : 39J5, No:3480, Kabul tarihi 22.06.1938.**

**TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:6 (1939-1943), İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel idareleri teşkilât ve tesisatının İstanbul belediyesine devrine dair kanun Resmî Gazete ile neşir ve ilâm: 22.06.1939-Sayı: 4239, No:3645, Kabul tarihi 16.06.1930.**

**TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:5 (1935-1939), İstanbul Elektrik işleri umum müdürlüğünün teşkilât ve işletmesine dair kanun, Resmî Gazete ile neşir ve ilâm: 9.07.1938-Sayı: 3955, No:3481, Kabul tarihi 22.06.1938.**

**TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:6 (1939-1943), Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik Türk anonim şirketleri hisse senedleriyle hak ve vecibelerinin satın alınmasına dair mukavelerin tasdikine ve bu şirketlerin muvakkat işletmeleriyle satın alma bedellerinin tesviye tarzına dair kanun Resmî Gazete ile neşir ve ilâm : 12.07.1939-Sayı: 4256, No:3688, Kabul tarihi 5.07.1939.**

## 2. KİTAPLAR

Aksoy, Asu, Funda Açıkbaş, Ayşenur Akman; **Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2004**, Ofset Yapımevi, İstanbul, 2009.

Aktan, Reşat; **Türkiye İktisadı**, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Cilt 1, Genişletilmiş İkinci Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

Akyıldız, Ali; **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri “Otoman Securities”**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilingual Edition Turkish-English, İstanbul, Mayıs 2001.

Amicis, Edmondo de; **İstanbul**, Çeviren: Beynun Akyavaş, Tercüme Eserleri Dizisi:55, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:382, 2.Baskı, Ankara, 1986.

Atatürk, Kemal; **Nutuk**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

**Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I**, TBMM ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), 5.Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

**Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, 5.Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 1997.

Avaner, Tekin; “1935: *Personel Sisteminde Barem Tartışmaları*”, Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007.

Aydıneli, Şevket; **Türkiye’nin Enerji Ekonomisi ve Elektriklendirilmesi**, Elektrik İşleri Etüt İdaresi Yayınları, Ankara, 1940.

Bahadır, Osman; **Elektriğin Kısa Tarihi**, İstanbul: TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul, 2001.

Baraz, Mehmet Rebi Hatemi; **Beylerbeyi**, Cilt:1, İBB Yayınları, İstanbul, 1994.

**Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 42, 2.Baskı, İstanbul, 2000.

Bayrıl, Bahadır, Seyhan Özçelik, Serdar Yılmaz; **Önce Ateş Vardı, Türkiye’de Enerji Devrimi ve Modern Hayatın Etkileşimi**, Mehmet Zorlu Vakfı, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 2009.

Bila, Hikmet; **CHP (1919-1999)**, Doğan Kitapçılık, 1.Baskı, İstanbul, Temmuz 1999.



Boratav, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

\_\_\_\_\_ ; **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950) İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat**, 1963.

\_\_\_\_\_ ; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul, Ekim 2003.

Ceyhun, Yurdakul; **Geçmişten Bugünlere Anılar, Görüşler, Söyleşiler 1954**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Cilt 1, Ankara, Aralık 2006.

Çavdar, Tefvik; “Türkiye’de Enerji”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983-1996.

Demir, Ahmet; **Dünya Enerji Ekonomisi Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968.

Demir, Tanju; **Türkiye’de Posta, Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Dolun, Leyla; **Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Kullanılan Kaynaklar**, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara, 2002.

**EİEİ Çalışmaları 1982-1989**, Ankara, 1990.

EİEİ Genel Direktörlüğü, **EİE 14 Yıl 1968-1981**, Ankara, 1982.

Eldem, Vedat; **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.

Ergin, Osman Nuri; **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:21, Cilt:5, Yıldızlar Matbaacılık, İstanbul, 1995.

Erol, Gülhanım Sızlı; **Kamu Hizmetlerinin Görülmesinde İmtiyaz Yöntemi ve Türkiye Uygulaması**, Uzmanlık Tezi, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Hukuki Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi, Yayın No:DPT 2487, Nisan 1999.

Erol, Emine; Türkiye’de Elektrik Enerjisinin Tarihi Gelişimi 1902-2000, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2007.

Ertan, Temuçin Faik; **Kadrocular ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)**, TC. Kültür Bakanlığı, Başvuru Kitapları Dizisi /29, 1.Baskı, Ankara, 1994.

Erten, Suad; **EİE 33 Yıl 1935-1967**, Ankara, Nisan 1970.

Güran, Tevfik; **İktisat Tarihi**, İstanbul, Ekim 1993.

**Hükümet Programları (1920-1965)**, Derleyen İsmail Arar, Belgeler ve Araştırmalar Dizisi:1, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.

Issawi, Charles; **The Economic History of Turkey 1800-1914**, The University of Chicago Pres, Chicago and London, 1986.

İhsanoğlu, Ekmeleddin; **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:3692, İstanbul, 1992.

İnan, Afet; **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 2. Baskı, 16. Dizi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

**İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933)**, Ankara Başvekalet Matbaası, 1933.

İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, **İstanbul Şehri Tenvirat İstatistiği (1923-1932)**, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1934.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Ankara**, İletişim Yayınları, 6. Basım, 1983.

Kayabaşı, Semra; Türkiye'de Elektrik Enerjisi Üretimi ve Tüketimi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Beşeri ve İktisadi Coğrafya) Anabilim Dalı, Ankara, 1999.

Kayserilioğlu, R.Sertaç, Mehmet Mazak, Kadir Kon, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazi'nin Tarihçesi**, İBB, 1. Baskı, 1. Cilt, İstanbul, Nisan 1999.

Kayserilioğlu, R.Sertaç; **Dersaadet'ten İstanbul'a Tünel-1**, İETT Genel Müdürlüğü, 1. Baskı, FSF Printing House, İstanbul, Nisan 2007.

\_\_\_\_\_ ; **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay 1**, İBB Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, İstanbul, Haziran 2003.

\_\_\_\_\_ ; **Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay-2**, İETT Genel Müdürlüğü, Yeni Basım Baskı ve Cilt, İstanbul, Ekim 1999.

Kazgan, Haydar, Sami Önal; **İstanbul'da Suyun Tarihi**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1999.

Kazgan, Gülten; **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 22, 1. Baskı, İstanbul, 1999.

Müderrişoğlu, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

Mütercimler, Erol; **Aynadaki Tarih, Komplolar, Suikastlar, Provokasyonlar, İsyanlar, Komplo Teorileri 3**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.

Ortaylı, İlber; **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

Osten, Necmi; **İdari Mukavele ve Amme Hizmeti İmtiyazlarının Hukuki Mahiyeti**, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1938.

Ökçün, A.Gündüz; **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:324, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

Özakman, Turgut; **Cumhuriyet Türk Mucizesi**, 2. Kitap, 13.Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, Ekim 2010.

Pamuk, Şevket; **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Seçme Eserler 1, Çeviren: Gökhan Aksay, İstanbul, 2007.

\_\_\_\_\_ ; **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999.

\_\_\_\_\_ ; **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913**, Yurt Yayınevi, Ankara, 1984.

Sander, Oral; **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitabevi, 16.Baskı, İstanbul, Ekim 2007.

Sönmez, Mustafa; **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2004-28, Mega Ajans, İstanbul, 2004.

Sönmez, Naim; **Siyasi Açıdan Cumhuriyet Hükümetleri (Tek Parti Dönemi 1923-1946)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 1993.

Şahin, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Üçüncü Basım, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995.

Tabakoğlu, Ahmet; **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986.

**TEK, 50. Yıl 1923-1973.**

Tekeli, İlhan, Selim İlkin; **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, ODTÜ, Ankara, 1977.

Tekeli, İlhan; **Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, İlhan Tekeli Toplu Eserler-4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Basım, İstanbul, Şubat 2009.

Toprak, Zafer; **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2005.

**Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

TÜSİAD, **21.Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, Yayın No. TÜSİAD-T/98-12/239, Aralık 1998.

Ulutan, Burhan; **Etibank 1935-1985**, Etibank Matbaası, Ankara, 1987.

Uyar, Hakkı; Türkiye'de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923-1950), Dokuz Eylül üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 1998.

Ülken, Yüksel; **Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model"**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi No:4, Tisa Matbaası, 1.Baskı, Ankara, 1981.

Ünver, Özkan; **Türkiye'de Elektrik Üretim ve Tüketimi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Doktora Tezi, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları, Ankara, 2 Haziran 1972.

Yalçın, Soner; **Bu Dinciler O Müslümanlara Benzemiyor**, Doğan Kitap, İstanbul, Kasım 2009.

Yaman, Ahmet Emin; **Kurtuluş Savaşında Anadolu Ekonomisi 1919-1922**, Betik Yayıncılık, Ankara, Ocak 1998.

Yücel, F.Behçet; **Enerji Ekonomisi**, Akay Ofset Matbaacılık, 1.Basım, Ankara, 1994.

### **3. MAKALELER**

Alperöz, Nusret; "*İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi*", **Elektrik Mühendisliği Dergisi** 15:179, Kasım 1971.

Arabal, Hüseyin; "*Türkiye Elektromekanik Endüstrisi*", **Enerji Dünyası**, Dünya Ekonomik Konseyi Türk Milli Komitesi Bülteni, Sayı 2, Nisan 1995.

Baskıcı, Murat; "*1938: Bekleyiş ve Endişe*", Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007.

Bentli, Fatma; “*Bilime Yön Verenler, Evrensel Deha Michael Faraday*”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, 430. Sayı, Nisan 2007.

Çınar, Tayfun; “*1932: Temmuz Kararları Çerçevesinde Planlamaya Geçiş*”, Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007.

Coşkun, Ali; “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi*”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, Fatih Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Öğretim Görevlisi, Sayı: 4, Kasım 2003.

Ercan, Tuncay; “*Enerji ve Enerji Kaynakları*”, **Enerji Dünyası**, Dünya Ekonomik Konseyi Türk Milli Komitesi Bülteni, Sayı 2, Nisan 1995.

Gökdemir, Oktay; “*Tramvaylar 130 yıl sonra yeniden İzmir’de*”, **Ege’de Son Söz Gazetesi**, 03.08.2010.

İpek, Necati; “*Türkiye’de Elektrik Enerjisi Gelişiminin ve TEK’in Kısa Tarihçesi*”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı:424, Aralık 2004.

Kalfa, Ceren; “*1933:Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş*”, Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007.

Mazak, Mehmet; “*İstanbul’da İlk Modern Aydınlatılan Mekan: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi*”, TBMM 150.yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu, 2006.

\_\_\_\_\_ ; “*Türkiye’de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)*”, EMO IV. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu, İzmir, Aralık 2007.

\_\_\_\_\_ ; “*Çağdaş Kent Olgusu Olarak İstanbul’da İlk Aydınlatma Çalışmaları*”, **Tek Der Dergisi**, 2007.

Ortaç, Yusuf Ziya; “*Herkes Muhalif*”, **Akbaba (Haftalık Mizah Gazetesi)**, 21.08.1930.

Örücü, Orhan; “*Elektrik, Elektronik, Bilgisayar Mühendisliği Tarihi*”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı:424, Aralık 2004.

Övgün, Barış; “*1937: Anayasal Yenilenmeler ve Siyasi Müsteşarlık*”, Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007.

Serbest, A.Hamit; “*Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretiminin İlk Yılları*”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Elektrik Mühendisleri Odası, 1.Bölüm, Sayı:418, Haziran 2003.

\_\_\_\_\_ ; “*Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretiminin İlk Yılları*”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Elektrik Mühendisleri Odası, 2.Bölüm, Sayı:419, Eylül 2003.

Şevki, Mehmet; “*Elektrikli Türkiye*”, **Kadro Aylık Fikir Mecmuası 13**, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Cilt:2 (Tıpkıbasım), İkincikanun 1933.

Tör, Vedat Nedim; “*Belediyecilik*”, **Kadro Aylık Fikir Mecmuası 28**, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Cilt:3 (Tıpkıbasım), Nisan 1934.

Turan, Menaf; “*1934: Devletçilik için Örgütlenme Yılı*”, Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007.

“*Türkiye’de Telekomünasyon Tarihçesi*”, **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı:430, Cilt:45, Nisan 2007.

Zengin, Ozan; “*1936: Parti ile Devletin Bütünleşmesi*”, Yönetim Zaman Dizini, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:2, TİDATA, Ankara, 2007.

#### **4. SÜRELİ YAYINLAR**

##### **4.1. Gazeteler**

**Cumhuriyet Gazetesi**, 19 Mayıs 1938, 24 İkinciteşrin 1944, 18 Haziran 1938, 29 Nisan 1937, 23 İkincikanun 1937.

**Doğru Ses ve Havadis Gazeteleri**, 1927.

**Ege’de Son Söz Gazetesi**, 03.08.2010.

**Resmi Gazete**, 13 Temmuz 1939, 24 Haziran 1944.

**Zaman Gazetesi**, 05 Ağustos 2000.

##### **4.2. Dergiler**

**Ameli Elektrik Dergisi**, 1932-1933-1934.

**Ameli Elektrik Almanach**, 1928.

**Ameli Havagazı Dergisi**, Eylül 1934.

**Atatürkçü Düşünce Dergisi**, Kasım 2003.

**Elektrik Mühendisliği Dergisi**, 430. Sayı, Nisan 2007.

**Elektrik Mühendisliği Dergisi 15:179**, Kasım 1971.

**Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı:418, Haziran 2003.

**Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı:419, Eylül 2003.

**ETMD Bizden Haberler Dergisi**, İstanbul, 2009.

**Fen Alemi Dergisi**, 1925.

**Nostaljik Tramvay Dergisi**, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı İETT İşletmeleri Genel Müdürlüğü 1871, İstanbul, 2010.

**Servet-i Fünun Dergisi**, 1911-1913.

**Tek Der Dergisi**, 2007.

## **5. BÜLTEN, ANSİKLOPEDİ VE YILLIKLAR**

**Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt:8, 1988.

**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983-1996.

**Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi III**, İstanbul, 1995.

Yaşar Temiz Koleksiyonu, 18 Mart 1323/1907.

R.Sertaç Kayserilioğlu Koleksiyonu.

## **6. İNTERNET KAYNAKLARI**

<http://www.dsi.gov.tr/kurumsal/tarihce.htm>, (erişim tarihi: 26.08.2010).

<http://www.taskomuru.gov.tr/index.php?page=sayfagoster&id=8>, (erişim tarihi: 12.04.2010).

<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/banka/tarihce.html>, (erişim tarihi 11.08.2011).

<http://www.iETT.gov.tr>, (erişim tarihi: 20.07.2010).

<http://www.izmir.bel.tr/Projelerb.asp?pID=18> (erişim tarihi: 15.04.2010).

<http://www.teias.gov.tr/istatistikler/23.xls> (erişim tarihi:11.05.2010).

<http://www.teias.gov.tr/istatistikler/27.xls> (erişim tarihi: 11.05.2010).

<http://www.teias.gov.tr/istatistikler/1.xls> (erişim tarihi: 11.05.2010).



## EKLER

### EK-1 TABLOLAR

**Tablo 1: Türkiye Brüt Elektrik Enerjisi Üretim-İthalat-İhracat ve Talebinin Yıllar İtibariyle Santrallere Göre Dağılımı 1923-1940.**

YILLAR	ULUSAL ÜRETİM			ARTIŞ (%)
	TERMİK	HİDROLİK	TOPLAM	
1923	44,3	0,2	44,5	-
1924	44,4	0,2	44,6	0,22
1925	45,1	0,2	45,3	1,57
1926	65,5	0,3	65,8	45,25
1927	69,7	0,4	70,1	6,53
1928	89,0	0,4	89,4	27,53
1929	97,2	0,6	97,8	9,40
1930	104,4	1,9	106,3	8,69
1931	114,5	3,4	117,9	10,91
1932	127,6	4,0	131,6	11,62
1933	147,9	4,0	151,9	15,43
1934	189,7	5,5	195,2	28,51
1935	205,9	7,0	212,9	9,07
1936	221,7	9,4	231,1	8,55
1937	280,0	9,8	289,8	25,40
1938	302,3	9,8	312,1	7,69
1939	342,0	11,3	353,3	13,20
1940	383,1	13,8	396,9	12,34

**Kaynak:** Türkiye Brüt Elektrik Enerjisi Üretim-İthalat-İhracat ve Talebinin Yıllar İtibariyle Gelişimi, <http://www.teias.gov.tr/istatistikler/23.xls> (erişim tarihi: 11.05.2010).

**Tablo 2: Türkiye ve Kişi Başına Kurulu Güç, Brüt Üretim ve Net Tüketimin Yıllar İtibariyle Gelişimi 1923-1948.**

YILLA R	BRÜT			NET		KİŞİ BAŞINA	
	NÜFUS (*1000)	K. GÜÇ (MW)	ÜRETİ M (GWh)	TÜKETİ M (GWh)	K. GÜÇ (Watt)	BRÜT ÜRETİ M (kWh)	TÜKETİ M (kWh)
1923	12360	32,8	44,5	41,3	2,7	3,6	3,3
1924	12620	32,9	44,6	41,3	2,6	3,5	3,3
1925	12885	33,4	45,3	41,9	2,6	3,5	3,3
1926	13155	48,6	65,8	60,6	3,7	5,0	4,6
1927	13562	51,9	70,1	63,4	3,8	5,2	4,7
1928	13851	65,9	89,4	81,4	4,8	6,5	5,9
1929	14146	72,1	97,8	88,9	5,1	6,9	6,3
1930	14448	78,0	106,3	96,7	5,4	7,4	6,7
1931	14756	101,9	117,9	106,0	6,9	8,0	7,2
1932	15071	103,3	131,6	117,5	6,9	8,7	7,8
1933	15392	107,8	151,9	136,2	7,0	9,9	8,8
1934	15721	117,4	175,2	157,7	7,5	11,1	10,0
1935	16046	126,2	222,9	199,6	7,9	13,9	12,4
1936	16350	138,5	231,1	206,8	8,5	14,1	12,6
1937	16631	167,1	289,8	257,7	10,0	17,4	15,5
1938	16916	178,5	312,1	279,9	10,6	18,4	16,5
1939	17369	215,6	353,3	316,8	12,4	20,3	18,2
1940	17723	217,0	396,9	359,3	12,2	22,4	20,3
1941	17953	222,0	415,2	377,6	12,4	23,1	21,0
1942	18144	226,7	408,2	372,5	12,5	22,5	20,5
1943	18337	236,4	457,4	395,7	12,9	24,9	21,6
1944	18533	241,9	496,1	429,9	13,1	26,8	23,2
1945	18664	245,9	527,8	459,0	13,2	28,3	24,6
1946	19074	247,5	562,7	487,0	13,0	29,5	25,5
1947	19493	251,4	625,4	541,2	12,9	32,1	27,8
1948	19921	305,5	676,3	585,7	15,3	33,9	29,4

**Kaynak:** Türkiye ve Kişi Başına Kurulu Güç, Brüt üretim ve Net Tüketimin Yıllar İtibariyle Gelişimi, <http://www.teias.gov.tr/istatistikler/27.xls> (erişim tarihi: 11.05.2010)

**Tablo 3: Türkiye Kurulu Gücünün Santrallerde Yıllar İtibariyle Gelişimi 1913-1940.**

YIL	TERMİK	HİDROLİK	TOPLAM	ARTIŞ %
1913	17,2	0,1	17,3	-
1923	32,7	0,1	32,8	89,6
1924	32,8	0,1	32,9	0,3
1925	33,3	0,1	33,4	1,5
1926	48,4	0,2	48,6	45,5
1927	51,5	0,4	51,9	6,8
1928	64,4	1,5	65,9	27,0
1929	68,9	3,2	72,1	9,4
1930	74,8	3,2	78,0	8,2
1931	98,7	3,2	101,9	30,6
1932	99,8	3,5	103,3	1,4
1933	104,3	3,5	107,8	4,4
1934	112,9	4,5	117,4	8,9
1935	121,2	5,0	126,2	7,5
1936	133,3	5,2	138,5	9,7
1937	161,7	5,4	167,1	20,6
1938	173,1	5,4	178,5	6,8
1939	210,1	5,5	215,6	20,8
1940	209,2	7,8	217,0	0,6

**Kaynak:** Türkiye Kurulu Gücünün Yıllar İtibariyle Gelişimi, <http://www.teias.gov.tr/istatistikler/1.xls> (erişim tarihi: 11.05.2010).

**Tablo 4: İstanbul'da Elektrik Abonelerinin Sayısı, 1923-1932.**

Yıllar	İndirimli	İndirimsiz	Toplam
1923	1508	28694	30202
1924	1715	31008	32723
1925	2014	34775	36789
1926	2341	38298	40639
1927	2648	43161	45809
1928	2948	47930	50878
1929	3253	52118	55371
1930	3682	58006	61688
1931	4447	68632	73079
1932	5177	73685	78862

**Kaynak:** İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, **İstanbul Şehri Tenvirat İstatistiği (1923-1932)**, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul, 1934, s.10.

**Tablo 5: Ülke Geneli Nüfus Sayısı ve Tüketilen Elektrik Oranlarının Gelişimi.**

Yıllar	Nüfus	Net Tüketim GWh	Kişi Başı Tüketim kWh	GSMH Artışı
1923	12.360.000	41,3	3,3	-
1924	12.620.000	41,3	3,3	% 14,9
1925	12.885.000	41,9	3,3	% 12,8
1926	13.155.000	60,6	4,6	% 18,2
1927	13.562.000	63,4	4,7	% -12,8
1928	13.851.000	81,4	5,9	% 11
1929	14.146.000	88,9	6,3	% 21,6
1930	14.448.000	96,7	6,7	% 2,2
1931	14.756.000	106	7,2	% 8,7
1932	15.071.000	117,5	7,8	% -10,7
1933	15.392.000	136,2	8,8	% 15,8
1934	15.721.000	157,7	10	% 6
1935	16.046.000	199,6	12,4	% -3
1936	16.350.000	206,8	12,6	% 23,2
1937	16.631.000	257,7	15,5	% 1,5

**Kaynak:** TEİAŞ, Elektrik Enerjisi Üretim ve Tüketim İstatistikleri.

**Tablo 6: 1930 Yılına Kadar Elektrik Santrallerinin Kurulduğu Yerleşim Yerleri.**

Yıllar	Santralin Bulunduğu Yerleşim
1924	Ankara
1925	Adana, Akşehir, Artvin, İnebolu, İzmir, Mersin, Trabzon
1926	Aksaray, Ayvalık, Bursa, İzmit, Konya, Kütahya, Malatya, Sivas
1928	Afyon, Antalya, Çorum, Eskişehir, Giresun, Kırkağaç, Kırklareli, Nazilli, Samsun, Yozgat
1929	Bafra, Bandırma, Biga, Milas, Ordu
1930	Balıkesir, Kastamonu, Tekirdağ, Urfa

**Kaynak:** Tevfik Çavdar, “Türkiye’de Enerji”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983-1996, s.691.

**Tablo 7: İstanbul'da Şehir ve Endüstri Santralleri.**

Yıllar	Şehir Santralleri		Endüstri Santralleri	
	Adet	Güç (kW)	Adet	Güç (kW)
1923	2	20.060 kW	19	9.604 kW
1928	38	44.268 kW	34	19.039 kW
1933	88	77.051 kW	47	26.807 kW
1938	151	87.880 kW	57	75.575 kW

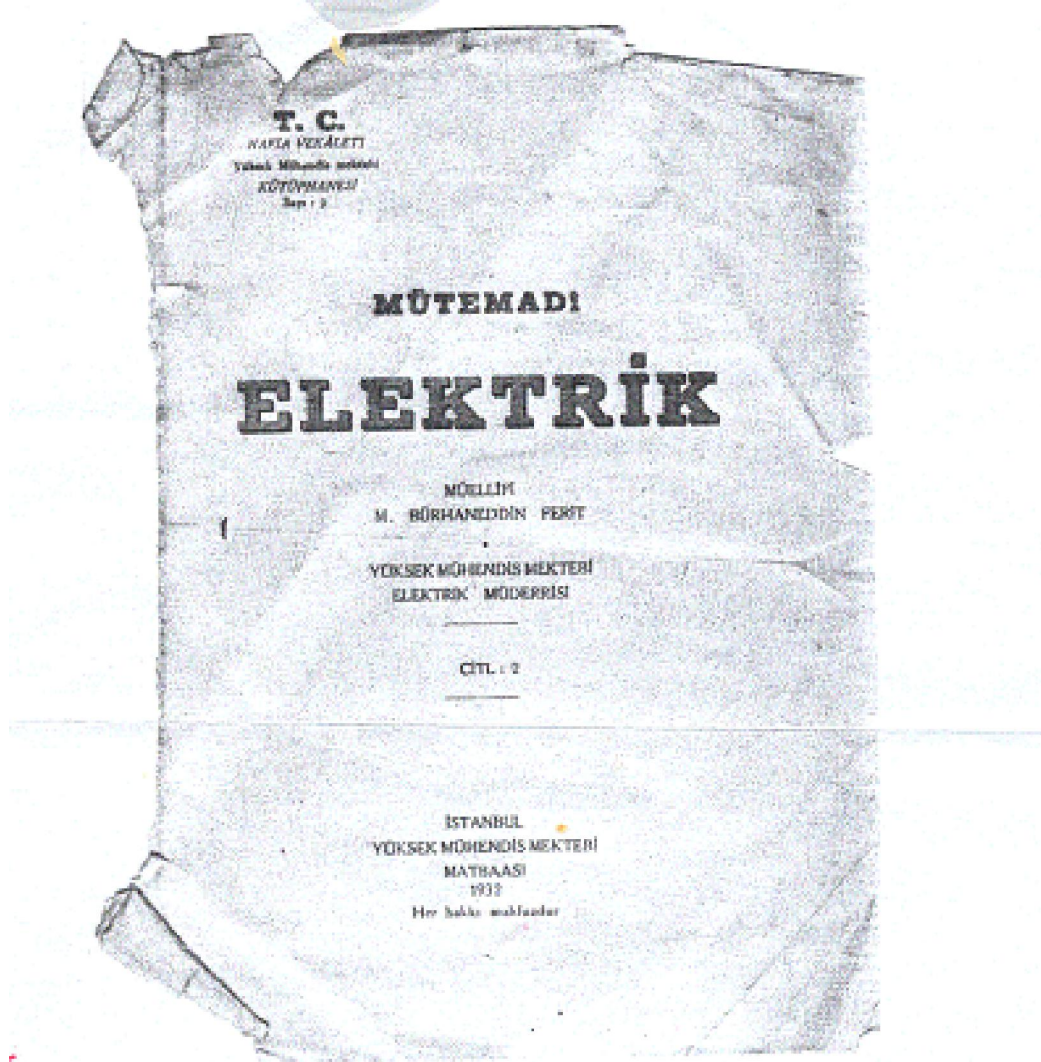
**Kaynak:** Şevket Aydınelli, **Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Elektriklendirilmesi**, Elektrik İşleri Etüt İdaresi Yayınları, Ankara, 1940, s.7-9.

**Tablo 8: 1923 ile 1929 arasında bazı ülkelerdeki elektrik üretimi ve nüfus başına düşen miktarı**

Ülke	Üretim milyon kwh		Nüfus başına kwh		Artış
	1923	1929	1923	1929	
Amerika Cumhuriyeti	49.820	126.000	472	1.050	2,2
Almanya	8.600	30.660	141	472	3,3
İngiltere	6.400	16.900	139	370	2,6
Fransa	5.410	15.000	147	365	2,5
Japonya	6.925	10.700	88	172	1,9
İtalya	3.400	10.800	83	260	3,1
Kanada	5.000	17.826	612	1.819	2,9
İsviçre	2.700	5.520	700	1.346	1,9
İsveç	2.144	4.850	364	795	2,1
Norveç	1.331	8.900	493	3.170	6,5

**Kaynak:** Mehmet Şevki, "*Elektrikli Türkiye*", **Kadro Aylık Fikir Mecmuası 13**, İkincikanun 1933, Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Cilt:2 (Tıpkıbasım), s.37.

## EK-2 DÖKÜMANLAR



*M. Burhanettin Ferit tarafından 1932 yılında basılmış ilk Türkçe Elektrik Mühendisliği ders kitaplarından birinin kapağı.  
(Yurdakul Ceyhun)*

**Kaynak:** Yurdakul Ceyhun, **Geçmişten Bugünlere Anılar, Görüşler, Söyleşiler 1954**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Cilt 1, Ankara, Aralık 2006.



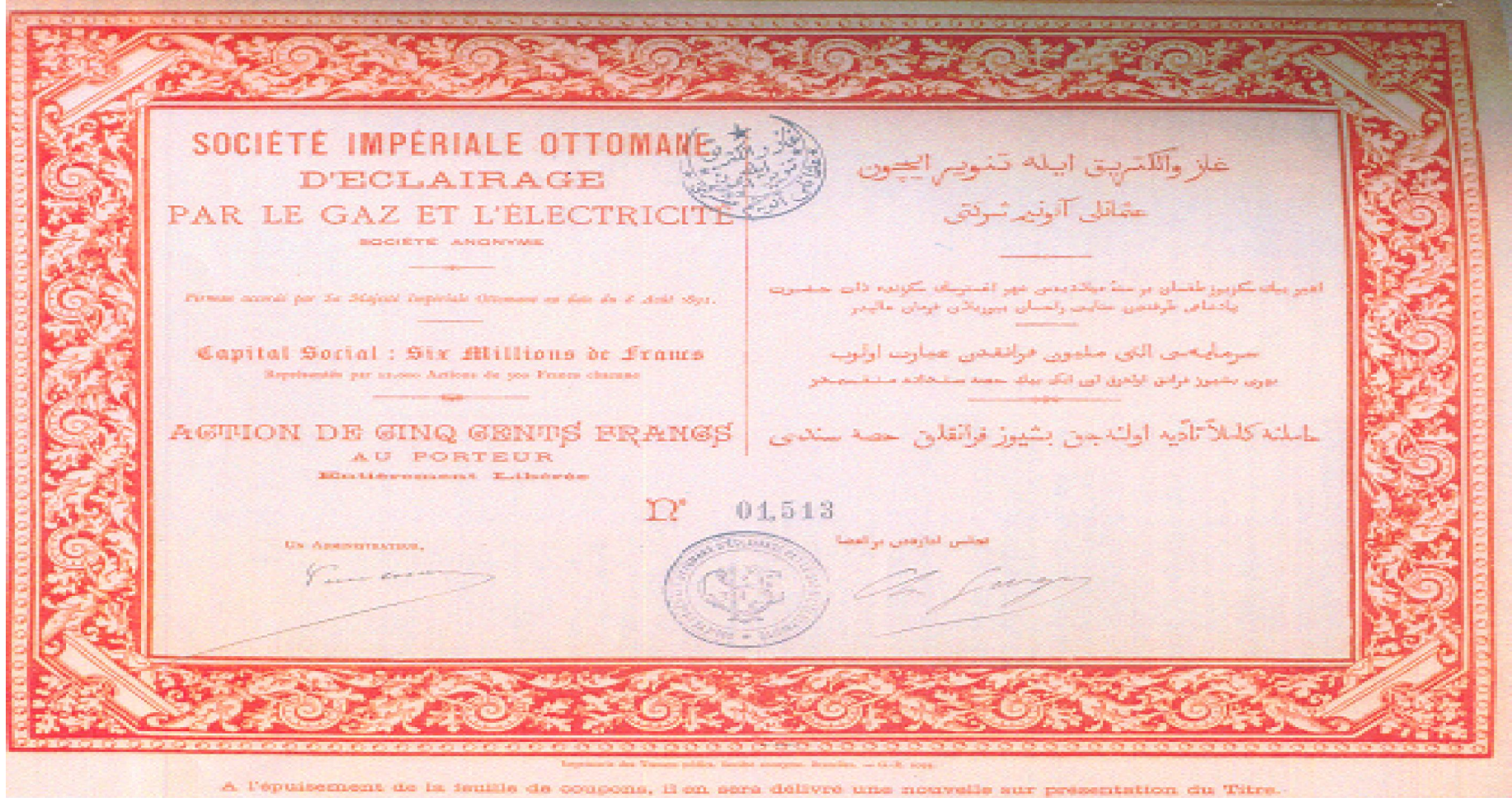
Pera, Cadde-i Kebir'den bir görünüş, 1885.



Kaynak: R.Sertaç Kayseriliolu Koleksiyonu.



Gaz ve Elektrik ile Tenvir için Osmanlı Anonim Şirketi'nin 500 frank değerinde hamiline ait hisse senedi.



**Kaynak:** Ali Akyıldız, **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri "Ottoman Securities"**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilingual Edition Turkish-English, İstanbul, Mayıs 2001, s.133.



Elektrikli ev gereçlerinin kullanımını teşvik amacıyla yayınlanan dergi reklamları.

**MÜHİM İLAN**

T. A. E. Ş. Teslisat numarası.....  
 Başlık.....  
 İlan ve bu konuda gerekli kiralama sarra muhabirinin masraflarını muhterred.

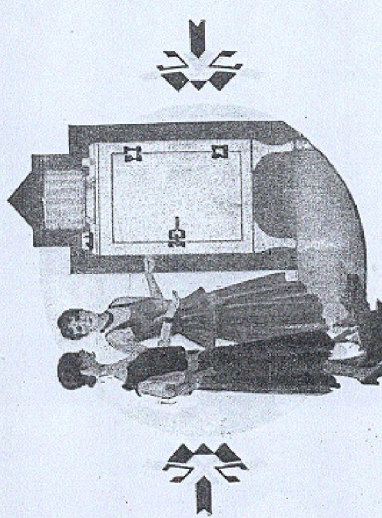
İhtiva eden her türlü teklifi kabul ederiz.

Elektrik faturasınız tarafı adlarına bilâ tehir takdim edileceğinden mezkûr fatura mahfûz. Yatırım tesviyesine himmet buyurunması rica olunur efendim.

Bu tediyatın adleni icrası halinde fatura muhteviyatını giselerimize tesviyesi için size bir mübilet verilmiştir.

İstanbul ..... 1933

TÜRK ANONİM ELEKTRİK ŞİRKETİ

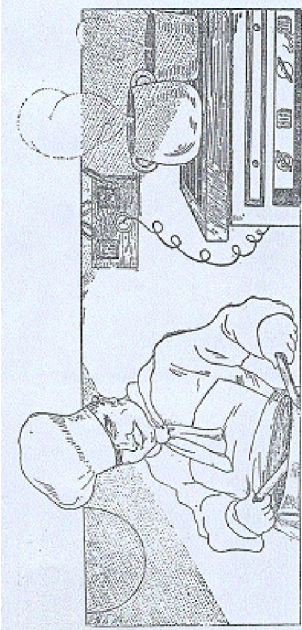


**ELEKTRİK VASITASILE SOUK**  
 Yiyecek ve içeceklerin Elektrikli buz dolaplarında muhafazası

**SATIŞ**

bu dolapları VERESİYE satar

Meiro Han, Tünel meydanı, BEYOĞLU - Elektrik Evi, Beyazıt İSTANBUL  
 Muavakkathane Cad. N. 83 KADIKÖY - Şirketi Hayriye Iskelesi N. 10, ÜSKÜDAR



**ELEKTRİK MUTFAĞI Elektrik Şirketinin**  
 çifte tarifesiyle umumiyetle zannolunduğu  
 gibi pahalı değildir.

Elektrikle teshinde diğerlerle mukayese edilmeyecek derecede bir intizam vardır. Yemeğin rayihası ve besleyici maddeleri muhafaza olunur ve en güç yemekler muvaffakiyetle pişirilir.

Elhasıl başka bir vasıta ile yapılmayan şey elektrikle yapılır.

Ocak sönmeyen, kuvveti azalıp çoğalmadan ve hiç bir yangın tehlikesi olmaksızın yemek kendi kendine pişer ve başında durmağa hacet kalmaz.

Veresiye ve Türk Anonim Elektrik Şirketinin tarifesine göre SATILAN CİHAZLAR HAKKINDA Tesisatı Elektrikiye Türk Anonim Şirketinden malûmat isteyiniz.

Kaynak: Ameli Elektrik Dergisi, 1932-1934 Yayınları.



Servet-i Fünun'da yayımlanan Şam-ı Şerif'de bir elektrik tramvayının depodan hareketi haberi.



Kaynak: Yaşar Temiz Koleksiyonu, 18 Mart 1323/1907.



Havagazi ve Elektrik kullanımına dair yayınlanan reklam ve duyurular.

Havagazi ile Yemek pişirmeğe  
dair ameli derslerimiz.



Ameli yemek pişirme derslerimizin muvafakiyeti, davetlerimize herdefasında dala kesif olarak isabet eden kalabalığa göre hüküm verilirse, bütün ümitlerimizi aşmışır.

Bu derslerin her 15 günde bir oldu ğunu hatırlatırız.

1° İstanbulda Bayazıtta Elektrik Evinde.

Cumartesi günleri saat 14,30 da.

2° Kadıköyünde, Süreyya Paşa sineması salonunda. Pazartesi günleri saat 15 te.

3° Üsküdar'da Hale bahçesinde Hale sineması yanında. Pazartesi günleri saat 14,30 da

(Tarihlerin Tabaklı)

Her derste hazır bulunanların gözetiminde 3 kap yemek ile bir taldan mürekkep yemekler inşar edilmektedir. Bu yemeklerin matbu listeleri hazırlama tevzi ve didiğinden onlar amelihat esnasında muallimi takip edebilecekleri gibi ders esnasında gerek çersten sonrada istediklerini sorabılırlar

**Mezkûr derslere duhul serbestir.**  
**Müşterilerimizle muhterem ahali mezkûr derslerde hazır bulunmağa kemali samimi-yetle davet ediliirler.**

**Hayat bahallığına karşı Havagazi**

**SATIE**  
(Tesisatı Elektrikiye Türk Anonim Şirketi)

evlerinizde ve sair mahallerde her nevi havagazi ve elektrik tesisatı yapar ve

**12 AY VADE İLE**  
her nevi aletleri satar.



Elektrik Evi-Beyazıt-Istanbul Telefon: 24377-8  
Muvakkathane caddesi 88 Kadıköy 60790  
Şirketi Haçrıye isketesi 10 uskûdar 60812

Gerek mağazalarımızla gerek müşterilerin nezdinde aletlerin tesirlerini yapar.

Kaynak: Ameli Havagazi Dergisi, Eylül 1934.



Işıktan tasarruf etmek amacıyla üretilen bir ampul reklamı.

**Ziyadan iktisat  
etme!**



*Bol Ziya  
eve neşe verir.*

**Feibuzlu OSRAM  
LAMBALARI**  
*daha iyi ziya verir*

Kaynak: Ameli Elektrik Dergisi, 1933.





**İstanbul'da Elektrikli Tramvay 1914 ve sonrası.**



**Kaynak:** Ulaşım Müzesi, İstanbul, 2010.